

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

DIPLOMSKI RAD

„Navijačka igra“: Percepcije navijača o nasilnim praksama navijačke subkulture

Student: Andrej Ivan Nuredinović
Mentor: dr. sc. Goran Pavel Šantek red.prof.

Zagreb, studeni 2018.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornosti da sam diplomski rad „*Navijačka igra*“: *Percepcije navijača o nasilnim praksama navijačke subkulture* izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora dr. sc. Gorana Pavla Šanteka, red. prof. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardima struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

Sadržaj

1. UVOD	7
1.1. Ciljevi rada.....	9
1.2. Svrha rada.....	10
1.3. Istraživačka pitanja.....	10
1.4. Pristup i metode.....	11
2. TEORIJSKO-KONCEPTUALNI OKVIR RADA	13
2.1. Određenje i karakteristike subkulture navijača.....	13
2.2. Nasilje u navijačkoj subkulturi	15
2.3. Polja djelovanja navijačke skupine – imidž navijačke skupine	18
2.4. Festivali, rituali i igra	19
2.5. Radni model koncepta <i>navijačke igre</i>	21
3. NAVIJAČKA SKUPINA BAD BLUE BOYS	23
4. PROSTOR ISTRAŽIVANJA I KAZIVAČI	26
4.1. Prostor istraživanja	26
4.2. Kazivači	26
5. PRIKAZ, INTERPRETACIJA I KOMPARACIJA PRIKUPLJENE GRAĐE.....	28
5.1. Nasilje i vrste nasilja u ekspresiji BBB-a	28
5.2. Struktura i tijek „navijačke igre“ BBB-a.....	31
5.2.1. Sleng.....	33
5.2.2. Igrači i identifikacija s navijačkom skupinom	34
5.2.3. Kad se igra?	42
5.2.4. Gdje se igra?	44
5.2.5. Strategije navijačke igre	48
5.2.6. Kakav ishod se traži?	55
5.3. Navijački kodeks - pravila igre	59
5.3.1. Interni subkulturni faktori regulacije pravila	64
5.3.2. Eksterni subkulturni faktori regulacije pravila	65
5.3.3. Vanjski faktori koji utječu na okvir igre.....	66
5.4. Navijačka savezništva	67
5.4.1. Načelo kolektivne sigurnosti u navijačkoj igri.....	69
5.4.2. Pokazno nasilje	69
5.5. Odnos prema trećima: fenomen superiornosti	71
5.5.1. Odnos prema policiji	73
5.5.2. Odnos prema drugim subkulturama	74
5.5.3. Odnos prema drugim građanima Zagreba	76

5.6. Razlike u navijačkim praksama i nova navijačka paradigma	77
6. RASPRAVA I ZAKLJUČAK	81
7. POPIS IZVORA.....	84
7.1. Popis literature	84
7.2. Popis elektronskih izvora.....	86
7.3. Popis kazivača.....	87
8. SAŽETAK/ABSTRACT	88

1. UVOD

Sukobi navijačkih skupina su jedna od omiljenih tema novinskih listova i portala. Opasnost direktnog nasilja te pozadina koja iza njega stoji fascinira ljude. Ljudi su, i kronološki konzistentno, zaokupljeni nasiljem. Od prahistorijskih crteža lova u spiljama, preko antičkih mitova o trojanskim ratnim podvizima, olimpijskih igara koje su, u zamjenu za ratno nasilje, nudile, za nasilje simbolično vezane, discipline poput bacanja koplja, hrvanja, boksa; preko narodnih predaja, primjerice o oslijepljenoj bugarskoj vojsci, javnih smaknuća na trgovima, spaljivanjima vještica ili masovno praćenih gladijatorskih nadmetanja u arenama, sve do kasnije fascinacije kriminalističkim romanom, a potom i filmom, te današnjih iznimno popularnih borbi u „kavezu“, ali i velike popularnosti medijskih rubrika s nasiljem kao lajtmotivom kao što je, crna kronika. Opasnost od nasilja jedan je od najvećih strahova za društvene aktere koji producira želju za sigurnošću. Uspostava sigurnosti u korelaciji je s jačanjem monopola na nasilje od strane jednog aktera koji se potom predstavlja kao odvojen od društva. U sadašnjosti je riječ o monopolu državnog nasilja kojeg provode državne (ili naddržavne) službe u određenim društvenim događajima. Repeticijom takvih praksi institucionalizacija nasilja postaje i dio dominantnih kulturnih tokova stvarnosti te neodvojivi dio društvenog i kulturnog „prostora“ na koji pripadnici tog društva moraju računati. Nerijetko je nizom socijalizacijskih praksi od društvenih aktera zahtijevano poštovanje i poslušnost u interakciji sa službama ili prema temama koje se tiču istih. Isto tako zahtjevan je određeni oblik ponašanja, odnosno kultura ponašanja koja se izdvaja i postaje dominantnom. Takav proces kreiranja doličnog ponašanja Elias naziva *procesom civiliziranja* (Elias, 1982). *Proces civiliziranja* povezan je s nekoliko različitih društvenih i kulturnih fenomena ali svoju bazu duguje sili koja vrši monopol. Kreiranjem ovakvog monopola s ideološkom te propagandnom pozadinom, ove institucije postepeno smještaju sebe izvan percepcija društva i kulture, pogotovo zato što se uniformiranost, nošenje oružja i legitimna uspostava nasilja uvelike razlikuju od trenutačno dominantnih dnevnih praksi ostalih društvenih aktera (Collins, 2010). Međutim, u društvenoj stvarnosti postoje različiti oblici devijacije. Devijacija je u društvenom diskursu shvaćena kao iracionalni oblik ponašanja, dok je racionalnost spojena s „normalnim“, „prirodnim“, „dopuštenim“, „pravilnim“ oblicima ponašanja. Izraz tog odnosa je ustvari analogan većinskoj percepciji manjine. Potreba za nadzorom „nenormalnih“ koju opisuje Foucault odgovara stvaralačkoj moći nad upravom i stanovništvom koju karakterizira „*sklop sastavljen od institucija, procedura, analiza i promišljanja, kalkulacija i taktika koje omogućuju provođenje tog vrlo specifičnog premda složenog oblika moći*“ (Foucault, 1978:

655). Vrlo je upitno, s druge strane, može li se govoriti o unikatnim percepcijama i dominantnoj ili mainstream kulturi i njezinim praksama. Zbog visoke fragmentarnosti umreženog društva u kojem postoje i različiti oblici identiteta (Castells, 2002) moguće je ustvrditi da su sve kulture, pa i one dominantne, ustvari subkulture¹. Izraz subkultura bi u prethodnom razdoblju podrazumijevao određene kulturne prakse koje se umnogome razlikuju od onih dominantnih. Postojanjem više dijelova društvenog mozaika, takva pojednostavljena, dvopolna podjela je trenutačno nemoguća². Ipak, državni monopol nad nasiljem i sada vrijedi kao i prije. Drugim riječima, dominantna kultura možda više ne postoji, no postoje dominantne poluge u društvu koje *netko* kontrolira. Taj *netko* je tada u svakom slučaju dio dominantnih kulturnih praksi, ako ne po svom *habitusu*, a onda po faktu da posjeduje monopol nad stvarnim nasiljem. Navijačka subkultura bazira svoj identitet na nasilnim praksama koje provodi unatoč, a nekad i u inat, dominantnim društvenim normama. S obzirom na situacije i vremenske periode u kojima se nalazi, vrsta, opseg i intenzitet nasilja koju navijači primjenjuju može varirati. Ipak, prilikom odvijanja nasilnih praksi navijačkih skupina postoji set moralnih pravila, obrazaca kulturnoga i moralnog djelovanja koji pridonose opstanku same zajednice (Sumner, 1905), u ovom slučaju navijačke subkulture. Uz vanjsku prisilu koja se odnosi na represivnu moć koju pokazuju državni organi, izolaciju koju nameću klubovi i savezi, te fenomen moralne panike u društvu koja podrazumijeva široko rasprostranjeninu tjeskobu, strah i ogorčenje nakon nekih, za pojedince beznačajnih događaja, te identifikaciju narodnog demona (Cohen, 1991) kojem se pripisuje odgovornost za svaku nastalu štetu, navijači koji sudjeluju u subkulturnim nasilnim praksama upadaju u *Lemertov otklon* (1951:1967). Naime, navijači koji su aktivni u nasilnim praksama, na represiju i moralnu paniku odgovaraju na različite načine. Jedan od načina kako se mogu nositi s tim negativnim društvenim reakcijama na njihovo devijantno društveno djelovanje je zatvaranje u devijantnu karijeru unutar navijačke skupine te nastavak kršenja dominantnih društvenih normi i pravila. Koncept *otklona* ili *sekundarne devijacije* percipira zatvaranje i povlačenje u subkulturu dok Hallov i Jeffersonov koncept *otpora kroz ritual* vjerno sugerira da navijači aktivno pokazuju bunt prema kontekstu koji smatraju politički i socijalno nepravednim (Lalić, 2018). Navijači, bez obzira na to što krše određene nametnute društvene norme, imaju vlastite norme ponašanja prilikom odvijanja određenih nasilnih akata, a tiču se navijačkog kodeksa ponašanja. Te norme i pravila ne nadomještaju dominantne norme, nego ih

¹ Izraz subkultura, za razliku od izraza supkultura, posjeduje stanovitu običajnu uporabu unutar hrvatskih društvenih znanosti. Iz tog razloga se, u ovom radu, koji se dijelom naslanja na tu tradiciju, rabi isključivo ovaj izraz.

² Bez obzira na to što i dominantna kultura i subkultura podrazumijevaju nekoliko podvrsta pitanje je možemo li, danas, tvrditi da postoji jedna dominantna kultura.

nadopunjuju ili upotpunjuju na specifičan način, a za pojedinca i zajednicu u kojoj se nalaze postaju nekada i važnije od općih društvenih normi. Ovaj rad se bavi upravo proučavanjem nasilnih praksi i njihovih unutarnjih i vanjskih normi na primjeru navijačke skupine Bad Blue Boys Zagreb³.

1.1. Ciljevi rada

Prvi opći cilj ovog rada je na primjeru navijačke skupine Bad Blue Boys iz Zagreba, putem informacija njezinih najaktivnijih pripadnika, opisati ritualne nasilne prakse koje navedena skupina i njezini članovi upražnjavaju.

- a) **Prvi specifični cilj**, vezan uz opisivanje ritualnih nasilnih praksi, je objasniti kakvim se sve vrstama nasilja koristi navijačka skupina Bad Blue Boys.

Drugi opći cilj je temeljem proučavanja sakupljene građe shvatiti odnos pripadnika skupine Bad Blue Boys prema nasilnim ritualnim praksama, kako imenuju pojedine dijelove tih praksi i kakva im sve značenja pridaju te ih smjestiti u okvir društveno-kulturalnog fenomena *igre*.

- a) **Prvi specifični cilj**, povezan s odnosom Bad Blue Boysa prema nasilnim ritualnim praksama je zapisati sleng koji se rabi prilikom imenovanja dijelova *igre*.
- b) **Drugi specifičan cilj** povezan s odnosom Bad Blue Boysa prema nasilnim ritualnim praksama je utvrditi sudionike *igre*, prostorno-vremenske okvire u kojima se ona odvija, strategije kojima se provodi, i ishode koji iz *igre* proizlaze.
- c) **Treći specifični cilj** je utvrditi postojanje seta kulturno uvjetovanih moralnih smjernica i pravila koja se primjenjuju i konstruiraju tijekom odvijanja *igre* i opisati njihov sadržaj, značenje i opseg.
- d) **Četvrti specifični cilj** je specifikacija svih bitnih izvanjskih aktera koji se nalaze u odnosnim relacijama s nasilnim ritualnim praksama i s navijačkom skupinom prilikom *igre* te tako sudjeluju u konstrukciji fenomena *igre* i pregovaranjima njegova značenja.

Treći opći cilj je komparacijom utvrditi razlike usporedbom navijačke skupine Bad Blue Boys s obzirom na kulturne i subkulturne nasilne prakse drugih europskih navijačkih tradicija.

³ U daljnjem tekstu mogu se navoditi sinonimi poput BBB ili boysi

1.2. Svrha rada

Svrha ovog rada je dati uvid u navijačko nasilje kako ga percipiraju sami navijači, te ga objasniti fenomenom *igre*. Mnogo istraživačkih radova društvenih znanstvenika već je pokrilo ovu temu ili se trenutačno bavi navijačkim nasiljem. Problem ovog širokog spektra zainteresiranih za tu tematiku je nedovoljan angažman prilikom istraživanja ili angažman koji zaostaje zbog nepriličnog i nedostatnog penetriranja u subkulturne prakse. Metoda promatranja sa sudjelovanjem postala je „izlika“ umjesto adekvatan i sveobuhvatan princip istraživača kojim se nastoji približiti referentnom objektu i objasniti fenomene subkulture. U Hrvatskoj je bilo nekoliko vrlo zanimljivih i podatnih studija⁴ o navijačima koje su se doticale i nasilnih praksi, međutim nedostaje radova koji se dotiču isključivo tih praksi na sistematičan način iz pozicije samih navijača. Također, problem uvjetovanosti kulturnih i društvenih okvira u kojima navijačko nasilje biva konstruirano i djeluje, gotovo da je zanemarena (Šantek, 2017), a to je pretpostavka koja određuje izgled navijačkog nasilja i njegove posljedice. Zbog toga će se ovaj rad baviti i razlikama u navijačkoj percepciji obzirom na sociokulturno nasljeđe i zaleđe iz kojeg određena navijačka subkultura dolazi. Konačna svrha ovog rada je postići novi okvir za istraživanje navijačkog nasilja u Hrvatskoj i općenito, te time pomoći razumijevanju suvremenih obrazaca po kojima funkcioniraju navijačke skupine s obzirom na rituale nasilja. Zaključno, prerogativ ovog rada je doprinijeti otpetljavanju petlje koju stvara iracionalna moralna panika povezana s, trenutačno, prevladavajućim shvaćanjem navijačkog nasilja u društvu.

1.3. Istraživačka pitanja

Iz navedene svrhe i definiranih općih i specifičnih ciljeva rada slijedi afirmacija središnjih istraživačkih pitanja koja ovaj rad postavlja:

- Kako sve navijačka skupina Bad Blue Boys prakticira nasilne rituale i formiraju li se oni u sklopu fenomena *igre*?
- Koja značenja pripadnici skupine Bad Blue Boys pridaju nasilnim ritualima?
- Koja je struktura procesa nasilnih ritualnih praksi i koji su njezini sadržajni elementi?

⁴ Kao primjere navodim „Torcida: pogled iznutra“ Dražena Lalića i Damira Pilića; „Urbana plemena“ Benjamina Perasovića i „Dinamo, to smo mi“ Gorana Pavla Šanteka.

- Na koje načine vanjski i unutarnji regulatori procesa nasilnih ritualnih praksi utječu na kontekst i tijek odvijanja nasilnih ritualnih praksi?
- Kakve su nasilne ritualne prakse koje se odvijaju u drugim sociokulturnim sredinama odnosno kontekstima? Kakav je međuodnos navijačkih skupina iz različitih zaleđa?

1.4. Pristup i metode

Istraživanje navijačkih skupina, pogotovo njihovih elemenata koji izlaze iz okvira dominantnih društvenih normi i običaja, posebno je delikatan oblik istraživanja. U tom smislu, vrlo je teško obrađivanje navijačke skupine koja je u startu vrlo zatvorena prema istraživačima, smatrajući ih „novinarima“ koji će ih prevariti ili pojedincima općenito neprijateljski raspoloženim prema njihovom načinu života. Stoga je za valjano istraživanje ovog fenomena potrebna afirmacija skupine ili barem najaktivnijih njezinih članova. Budući da sam kao mladi navijač često sudjelovao u životu navijačke skupine BBB, imao sam prethodno znanje kako pristupiti navijačkoj skupini. U tome sam se prije svega koristio **etnografskom metodom promatranja sa sudjelovanjem**. Zbog iskustva istraživača s prethodnim aktivnim angažmanom u navijačkoj skupini imao sam mogućnost ispitati njezine najaktivnije pripadnike i one koji su bili aktivni u prethodnim razdobljima. Međutim, problem na koji sam naišao je problem u dopuštenju intervjuiranja mlađih članova skupine. To objašnjavam razlikom u godinama i vlastitim nepoznavanjem najaktualnijih recentnih zbivanja u navijačkom svijetu, pri čemu nisam bio adekvatan pristupiti onim, koji su – ustvari- nosioci i pokretači navijačkih zbivanja te su često u fazi inkulturacije unutar subkulture, a sugerira da su vrlo striktni u provođenju subkulturnih normi, pa tako i onih normi koje zabranjuju razgovore i intervjue s vanjskim istraživačima. Neuspjeh istraživača koji je i sam sudjelovao u navijačkim aktivnostima u postizanju adekvatnog kontakta s mladim navijačima sam po sebi objašnjava prethodnu konsternaciju proliferacijom nebitnih i rutinskih istraživanja o navijačima.

Promatranje sa sudjelovanjem iskorišteno je kao metoda i u interakciji s drugim navijačkim skupinama koje navodim u ovom radu iz razloga usporedbe njihovih ritualnih praksi s praksama primarnog referentnog objekta istraživanja. Skupine koje su obrađene ovim načinom, u fokus su došle zbog istraživačevog sudjelovanja u aktivnostima skupine BBB. Iz etičkih i moralnih razloga informacije o događajima i pojedincima neće biti iznošene u ovom radu, osim objektivnog, „izvanjskog“ opisa strukture i oblika nasilnih ritualnih praksi kojima se navedene skupine služe.

U fazi intervjuiranja koristio sam se **polustrukturiranim problemski usmjerenim intervjuima**, koji daju određenu slobodu kazivaču prilikom objašnjavanja istraživnog fenomena i vlastitih pozicija (Murchinson, 2009). **Prethodna znanja o navijačkoj subkulturi** primijenio sam u postavljanju fokusa teme te fokusa intervju i ona su mi bila od neizmjerne pomoći. Tim „oruđem“ sam se služio kako bih zadobio povjerenje kazivača i uspio održati živost razgovora te kako bih zadržao fokus kazivača na pitanjima koja nas zanimaju.

Problem koji se javlja u ovakvim istraživanjima je sudjelovanje istraživača u odvijanju kulture koja mu je poznata i draga. Zbog tog razloga istraživač mora prepoznati svoju poziciju u toj kulturi, shvatiti moralna i etička načela ponašanja prema vlastitim kazivačima i samoj subkulturi koja mu je dopustila da bude dio nje i pritom istražuje njezine skrivene rituale. Takvu dozu povjerenja, pogotovo kada znamo da se radi o često ilegalnim aktivnostima, istraživač ne smije izigrati. Iz tog razloga vodio sam se čvrstim smjernicama *Etičkog kodeksa Hrvatskog etnološkog društva* (2013). S obzirom na to, smatram da je ključno postaviti problematizaciju istraživačkog „sudjelovanja“ u pojedinim ilegalnim aktivnostima. Problematika je dvojakog karaktera. Prije svega, izbjegavanje sudjelovanja u navijačkim aktivnostima pri promatranju sa sudjelovanjem može biti opasno za sigurnost samog istraživača ali najvažnije od svega, za njegov kredibilitet u zajednici u kojoj povjerenje ima veliko značenje pri dopuštanju penetracije u ritualne prakse nasilnog tipa. Drugo, zanimanje za ilegalne prakse i konkretne stavove, mišljenja i percepcije je vrlo bespredmetno mimo, bar djelomičnog, sudjelovanja u istima (Pearson, 2012). S druge strane, ovakav način sudjelovanja može izazvati pretjeranu subjektivnost. Istraživač koji je ukotvljen u određenim parametrima vlastite sredine mora biti spreman objektivno promotriti fenomene koje istražuje. Bez obzira na činjezinicu da će istraživač koji je na takav način vezan za prethodnu poziciju uvijek biti barem djelomično subjektivan, on mora težiti maksimalnoj objektivnosti prilikom analize i iznošenja građe. Ipak, prilikom analize potrebno je imati na umu da prethodna znanja i pozicija koju istraživač posjeduje u određenoj zajednici, ništa ne može nadomjestiti. Ona su prijeko potrebna u interpretaciji podataka, pogotovo u istraživanjima koja se tiču percepcije referentnih objekata. Detaljniji uvid u metode istraživačkog rada navodim u poglavlju broj četiri.

2. TEORIJSKO-KONCEPTUALNI OKVIR RADA

Teorijski okvir ovog rada zamišljen je na nekoliko važnih, do sada istraživanih i donesenih koncepata autora koji su se bavili društvenim znanostima u okviru sporta i navijača te specifično fenomenom huliganstva navijačkih skupina. Koncepti koji će se koristiti u ovom radu su *subkultura navijača*, *festivali* odnosno *karnevalsko ponašanje*, *ritualno nasilje* i *igra*. Kako bi što bolje objasnio zbog čega se *igra* provodi, ovaj rad će se poslužiti i konceptima iz rada Pierra Bourdieua.

2.1. Određenje i karakteristike subkulture navijača

Potrebno je prije svega odrediti što je zapravo navijačka subkultura. Da bismo to odredili, bitno je definirati što je to *subkultura* i tko su *navijači*. Elias piše da se „civilizacijski proces odvija u tenzijama nabijenom angažmanu između etabliranih i autsajderskih grupa unutar guste mreže međuovisnosti od stabilne sile koja drži monopol. U tom procesu prihvaća se *habitus* afirmirane grupe“ (Smith, 2001:127). *Habitus* afirmirane grupe, kako ga naziva Elias, prerasta u masovnu kulturu. Masovna kultura nastaje u trenutku kad se od „rulje“ počnu očekivati vladajući obrasci ponašanja. Prava „masovnost“ kulturnih obrazaca postaje aktualna tijekom sve većeg utjecaja masovnih medija u prošlom stoljeću. Sve veća pojavnost dominantnih obrazaca kulture u društvu te njihovo uopćavanje masovnim medijima postaje put kojim raste ono što se danas naziva popularna kultura. Prvi obrasci subkulture kao povijesnog fenomena mogu se pronaći u svakom društvu s formiranim zajednicama „autsajdera“. Subkulture nastaju na osnovi manjinskih obrazaca kulture, unutar kvantitativno većeg kolektiva kulture koji, uglavnom, teži preuzimanju tih obrazaca i akulturaciji takvih različitih zajednica. Prva društvena istraživanja takvih situacija pronalaze se unutar *simboličkog interakcionizma* škole urbane sociologije na Sveučilištu u Chicagu. Pojedini istraživači Čikaške škole razvili su set istraživačkih metoda za situiranje i objašnjavanje manjinskih zajednica unutar brzo rastućih američkih gradova koje su gledali kao svojevrzne laboratorije⁵. Ubrzo su se ti parametri povećali na subkulture manjih, mladenačkih, delinkventnih ili devijantnih skupina čije su

⁵Thomas, W. I. i Znaniecki, F. (1918). *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of an Immigrant Group*; Park, R. E., Burgess E., McKenzie R.(1925). *The City*; Frazier, F. E. (1932). *The Negro Family in Chicago* i drugi.

„načine života“ istraživači željeli opisati⁶. U godinama nakon 2. svjetskog rata pojavom nove radničke klase 60-ih godina u Zapadnoj Europi, a posebno u Velikoj Britaniji, javlja se i novi fenomen. Prvim subkulturama nedvojbeno je zajednička oznaka bila glazba. Tako nastaju mladenačke subkulture. Subkulture vezane za svojevrsne ideale, rituale i prakse, i najvažnije, bunt usmjeren prema dominantnoj kulturi. *Subkulture* su, dakle, relativno difuzne društvene mreže zajedničkih identiteta, istančanih značenja koje se kreiraju oko određenih ideja, praksi, objekata i osjećaja marginalizacije od percipiranog „konvencionalnog društva“ (Haenfler, 2014) ili otpora prema njemu. Navijačka skupina posjeduje sve navedene karakteristike. Prije svega, nije dovoljno homogena da bi njezina organizacija bila stalna i nepromjenjiva; u navijačku grupu pojedinci inicijacijom brzo ulaze, neki ostaju, a neki brzo izlaze. U današnjem svijetu se ovaj organizacijski faktor bitno mijenja kod navijačke subkulture, ona upada u hibridnost između navijačke skupine i društvenog pokreta s čvrstim i relativno stalnim zahtjevima i objektom protiv kojega se bori⁷ (usp. Perasović i Mustapić, 2017). Drugo, identitet navijača se razvija u vezi sa subkulturnim praksama, u povezanosti s drugim pripadnicima subkulture te intenzivnoj razlici s ostalima koje vidi kao suprotne „nama“, a to su obično policija, političke strukture, mediji i drugi građani. Treće, navijači dijele isti set vrijednosti i vjerovanja, slične prakse, slične tehnike koje se pregovaraju, ali u bazi imaju različitost od tuđih „životnih stilova“ jer uključuju devijantne prakse. Četvrto, navijačke tučnjave, bakljade, prosvjedi su ono što ih čini bitno drugačijim od drugih; to je otpor ili negiranje mainstream kulture (Greenberg, 2007). Peto, navijači su marginalizirana skupina ljudi. Nekada su to zbog aktualne represije dominantne kulture, a ponekad zato što taj status za sebe odabiru (primjer su ultrasi u SAD-u).

Unatoč svim navedenim Haenflerovim karakteristikama koje subkulture djelomično odvajaju od životnog stila (koji je puno uopćeniji u društvima); od društvenih pokreta (koji je puno organiziraniji i aktivniji u pogledu političkih dosegâ); od kontrakultura (koje su više individualne, manje organizirane i više konfliktne); od bandi (koje su kriminalno orijentirane i hijerarhijski uređene); i od fanova (kulturama koje su više usmjerene na zajedničke interese, a ne toliko na pobunu), navijači nisu pripadnici samo subkulture. Hibridnost navijačkih pokreta je karakteristika koja omogućuje navijačima da dijele interes oko različitih zajedničkih stvari i oko njih budu zaludeni, a da to nije klub za kojeg navijaju (npr. dosta navijača dijeli interes za

⁶ Wirth, L. (1928) *The Ghetto*; Anderson, N. et al. (1923). *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*; Cressey, P. G.. (1932). *The Taxi-Dance Hall: A Sociological Study in Commercialized Recreation and City Life* i drugi.

⁷ Pokret Against Modern Football bori se protiv „rašćaravanja“ nogometa od visokog kapitala i biznisa.

glazbu, legalizaciju marihuane, borilačke sportove i dr.); omogućuje im da budu povezani u kriminalne organizacije (poput npr. srpskih navijača ili navijača iz Latinske Amerike), omogućuje im da sudjeluju kao pojedinci ili kao male grupe afektom u kontrakulturi, te da budu društveni pokret koji se bori protiv modernog nogometa (Perasović; Mustapić, 2017). Sve u svemu, boravak u navijačkoj paradigmi, omogućuje pojedincima da žive navijački život „24/7“. Putuju na gostujuće utakmice svog kluba ali i drugih klubova, borave po navijačkim forumima, organiziraju zajedničke provode i drugo. S razlogom se može reći da se govori i o životnom stilu. Navijači mogu predstavljati više od subkulture. Međutim pojedine falange unutar navijačkih skupina (poput huligana unutar navijačkih skupina) mogu predstavljati i drugačije oblike, odnosno oblike *neo-plemena* (Maffesoli, 1996). Takvi pojedinci koji sudjeluju u radu *neo-plemena* u konzumerističkom društvu brzo mijenjaju identitete jer su međusobno povezani relativno *slabim vezama* (Hurenkamp, 2012). Isto tako pojedinci se lako uključuju u subkulture te ih mijenjaju. Ovaj pristup *neo-plemena* spominje i Perasović (2001), promatrajući razvitak i međuzavisnost subkultura u Hrvatskoj. Ono što ovaj pristup zanemaruje su permisivnost huliganske subkulture, njezin relativno stabilan identitet koji traje nekoliko desetljeća, strogu hijerarhiju, setove pravila, i naposljetku, samu strukturu sukoba i važnost sposobnosti i karakteristika pojedinca te kulturne različitosti pojedinih subkultura (Spaaij, 2006).

2.2. Nasilje u navijačkoj subkulturi

Od samih početaka organiziranih navijačkih skupina pojavljuje se nasilje. Prvotno je nasilje vezano uglavnom za masovnu publiku (iako Bodin (2013) pronalazi organizirano nasilje još u 19. stoljeću) sportskih događanja, napose nogometa, kao radničkog sporta. Nasilje je ono što distancira navijače od većine drugih subkultura. Kao što je već natuknuto u uvodu ovog rada, u trenutačnoj segmentiranoj društveno-kulturnoj okolini subkulture postaju dominantna forma. Nevjerojatan broj brendova koristi revolucionarne simbole za ekstrahiranje svojih kampanja strategijama „guerilla managmenta“. Razmislimo koliko je kulturnih pobunjezinika adoptirala samo modna industrija. Upravo se to događa sa svijetom urbanih mladenačkih subkultura. Uvlače ih u srž onoga protiv čega su simbolički „ustale“. Jednoličnost kulturnih izričaja, pomodnost subkulturnih rituala, aktualnost i prozirnost postale su karakteristike onoga što je bilo mistično, specifično i skriveno od mainstreama. Punk je, primjerice, kao masovna subkultura mladih ljudi u negaciji dosadnog, rutiniranog i moćnog političkog i kulturnog sustava, punk kao izraz političke i kulturne pobune, punk kao krik protiv nepravde i nejednakosti i punk kao sablazan mainstream kulture, postao dio upravo te kulture. Njegove su

ključne mistične karakteristike pretvorene u popularnu kulturu, apsorbirane su. Takav princip apsorpcije je dvodijelan jer da bi dominantna kultura apsorbirala subkulturu potrebna je *difuzija* same subkulture, kojom se subkulturni simboli, objekti i prakse šire izvan svoje originalne scene. Drugi stadij je *defuzija* subkulture, kojom one „*gube vrijednost „šoka“, pobunjezički potencijal, i postaju oruđa marketinga*“ (Haenfler, 2014:97). Takav oblik apsorpcije prisutan je i kod drugih, povijesno simboličnih i neovisnih subkultura poput techna, rave-a, subkulture metalaca, subkulture darkera i ostalih. Masovna produkcija pojela je srž mističnosti. U dobu *postmodernosti*, kako ga naziva Bauman (2009), ljudi su deprivirani od šansi da se ponašaju moralno, prisiljeni su se držati pravila i kulturnih obrazaca koji se kanaliziraju „odozgo“. Ne postoji establišment niti međupovezanost i umreženost etabliranog i „autsajderskog“ kao što govori Elias (Smith, 2001:128). Ljudi su ogoljeni od svojih intrinzičnih vrijednosti i postepeno od svoje ljudskosti. Čovjek postaje *zoe*, goli život kojem se pridružuje broj (Agamben, 2005), tabula rasa po kojoj se upisuju „temporalne“ društvene vrijednosti. Ono što „spašava“ navijački pokret od stanovitog „ponora uniformiranosti“ je upravo mističnost subkulture, njezina „neprobavljena“ autentičnost koja se temelji na konstantnom performansu, unutarnjoj hijerarhiji i vanjskim granicama (Haenfler, 2014). Mističnost navijačke subkulture uglavnom se krije u njezinim „obredima“ prilikom festivala u kojima ona djeluje, odnosno ritualima i njihovoj pokaznoj komponenti, igri u kojoj se pokazuje *silueta nasilja*. *Silueta nasilja* je sintagma koju rabim zbog toga što je takvo nasilje neprozirno. Ono nije dostupno svima, a niti razumljivo drugima kao bilo što drugo osim samog nasilja. Navijačima su, za održanje subkulture, prijeko potrebna neuredna ponašanja kao poklik protiv sanitiziranja zabave (Lynch, 1992), kao opstanak vrijednosti „šoka“. Ova komponenta je vezana za navijački pogled na nasilje kao zabavu i kao „način života“. Ali, dubokim uvidom u vrijednost „šoka“ zapravo shvaćamo da je on bitno strukturalne prirode, koja je u istraživanjima navijača gotovo zanemarena (Šantek, 2017). Često tu vrijednost „šoka“ nesvjesno (ili u manjem volumenu, svjesno) iskorištavaju policija, politika, mediji i sami klubovi. Takva bitna instrumentacija navijačkog pokreta najčešće se ignorira, a navijačke tučnjave se pozicioniraju u sferu biheviorističkih i kriminalističkih teorija. Međutim, one nisu odvojene od društva u kojem nastaju niti kulture s kojom se isprepliću. Pojačana krivulja nasilja društveni je i kulturni konstrukt koji u temelju ima:

„...neadekvatno postupanje prema ultrasima od strane policijskih snaga, klupske i gradske administracije; financijske krize derivirane iz transformacije nogometa u biznis; povećanu snagu ultrasa kao medijatora između vlasnika klubova i drugih navijača; i

pretjeranu uporabu nogometa kao kanalizatora političke propagande istaknutih političara“
(Scalia, 2009:52).

Zato što u povijesti proučavanja nasilja kod navijačkih skupina imamo više perspektiva, bitno je uočiti njihove temeljne odrednice. Spaaij (2006) navodi tri dominantne perspektive proučavanja navijača u društvenim znanostima:

a) *Marksistički pristup Iana Taylora i Johna Clarkea*

Kao dominantno radnički sport, nogomet se profesionalizacijom, komercijalizacijom i internacionalizacijom alijenirao od radnika. Mladi ljudi iz takvih obitelji uključuju se u huliganizam radi svojevrsnog otpora tim procesima. Pristup je kritiziran zbog izostanka empirijskih istraživanja.

b) *Figuracijski pristup leicesterske škole*

Pristup koji su razvili Eric Dunning i njegove kolege u centar svojih istraživanja postavlja teoriju *procesa civiliziranja* Norberta Eliasa. Naime, *procesom civiliziranja* su primarno zahvaćene više razine stratificiranog društva. I dok u huliganizmu sudjeluju pojedinci iz različitih sredina, oni centralni i najradikalniji dolaze iz radničkih klasa u kojima *proces civiliziranja* još nije završio. Ovaj pristup je najčešće korišten za objašnjavanje huliganizma, no kritiziran je zbog pretjerane generalizacije.

c) *Postmodernistički pristup Giulianottija i Redheada*

Pristup koji se fokusira na aktualnu promjenu navijačkog puka s obzirom na rastući šoubiznis i drugačiju medijsku paradigmu. Također, zamišlja svjesnu navijačku kulturu koja može izgraditi vlastite kulturne identitete i kontrirati uvriježenim obrascima moralne panike.

U ovom radu koristit će se nekoliko pristupa. **Prvi pristup** je pristup Ramona Spaaija (2006) koji izdvaja *šest univerzalnih karakteristika huliganskih identiteta*. To su ushićenje i zadovoljavajuće osjećajno uzdignuće koje huligani osjećaju prilikom aplikacije nasilja (najčešće se spominje lučenje adrenalina, „osjećaj bolji od seksa“ i dr.); tvrdi maskulinitet koji se tvori u suprotnosti s „mekim“ maskulinitetom, odnosno kukavištvom, slabosti, feminiziranim i drugim karakteristikama kojima se opisuju protivnici; teritorijalna identifikacija sa „svojim“ prostorima u odnosu na tuđe (generira strategije osvajanja i obrane); individualni i kolektivni reputacijski menadžment koji se uzdiže ili spušta s obzirom na pojedinčeve i grupne sposobnosti da sudjeluje/ju u *igri*, „*da bude „igra“*“ (Spaaij, 2008:15); osjećaj solidarnosti i pripadanja koje se ističe kroz zajedničko djelovanje, požrtvovnost i različitost od drugih; reprezentacija suverenosti i autonomnosti koja se odnosi na

prevladavajući oblik mišljenja da je grupa, odnosno zajednica, jedina relevantna i odgovorna i kao takva suverena od drugih autoriteta.

Drugi pristup se bazira na konceptu Dominiquea Bodina (2013) o *natjecanju među skupinama* kojeg karakteriziraju natjecanje na tribinama (koje se veže za natjecanje na terenu), stvaranju neslužbenih rang lista među navijačkim skupinama, teritorijima i koreografijama kao temeljnim elementima po kojima se rang lista kreira, te huliganstvu kao dvostrukoj igri kojom se navijači zabavljaju ali i koja odražava strukturu vlasti navijačkih skupina i pojedinaca.

Treći pristup je pristup *huliganstvu kao karnevalu* s pomoću koncepata Geoffa Pearsona (2012). Karnevaleskno ponašanje navijača koji odlaze ili putuju na utakmice s intencijom kreiranja društvenog prostora koji nije jednak svakodnevnom „radnom“ životu i okolini te za sebe ima set specifičnih pravila.

Korištenjem nekoliko koncepata različitih autora koji s nekoliko razina gledaju na fenomen huliganstva, želi se izbjeći pretjerano teoretiziranje oko okvira u kojima je najbolje promatrati navijačke skupine. Budući da i sami ciljevi ovog rada ne idu za postavljanjem novih znanstvenih dosega o motivima pojedinaca niti permeabilnosti društvenih struktura već prema uspostavi kontura odvijanja određenih rituala na primjeru jedne navijačke skupine, spomenuti koncepti rabiće se u odgovarajućim parametrima, s obzirom na njihovu funkcionalnost.

2.3. Polja djelovanja navijačke skupine – imidž navijačke skupine

Prilikom analize navijačkih aktivnosti, vrlo je važno, odmah u startu, spomenuti Bourdieua i njegovu sociologiju koja se bazira na njegovim konceptima kao što su habitus, kapital, polje i doksa. Bourdieuov koncept vrti se oko habitusa, seta inkulturiranih ili socijaliziranih, subjektivnih vrijednosti pojedinca, skupine ili većeg kolektiva. Društveni akteri se nalaze u različitim poljima u kojima borave i natječu se tijekom određenih perioda. Polje je objektivna „ploha“ koju determiniraju povijesni odnosi među akterima odnosno između njihovih moći. Kapitali mogu biti ekonomski, simbolički, društveni ili kulturni čije različite vrste postoje s obzirom na polja u kojima se kreću. Kapitali su izrazi „moći“ aktera koji igraju igru u polju. Svako polje posjeduje svoju doksu. Doksa je „*prešutno prihvaćeni ideal*“ (usp. Šantek 2017:27; kurziv dodan A.I.N.), odnosno, pravilo ponašanja.

Navijačko nadmetanje možemo promotriti u tom smislu. Svaka navijačka skupina je akter u više polja. Najvažnija polja navijačke skupine su polje „ulice“ i polje „tribine“. U tim poljima odvija se *navijačka igra*. U ovom radu bavim se poljem „ulice“. Uspjeh igre na „ulici“ zavisi o praksama kojima navijačke skupine kao akteri nastupaju. Praksa je rezultat habitusa, kapitala i

samog polja. Skupina BBB će, recimo, posjedovati manji simbolički kapital u društvu od Torcide koja je omiljenija u svojem okruženju. Skupina Delije Sever imat će snažniji društveni kapital zbog jake povezanosti s vodećim političkim funkcijama u društvu, dok će ekonomski kapital posjedovati one skupine koje najviše privređuju poput Irriducibili Lazio, a kulturni kapital skupine koje imaju visoke kulturne resurse poput St. Paulija ili navijača Ajaxa iz Amsterdama. U polju u kojem je aktualna *navijačka igra* postoje nekoliko faktora koji određuju posjedovanje kojeg kapitala će u kojem trenutku ishoditi najveće nagrade za aktere. „*Ulaz u igru duboki je kulturni čin, da bi netko postao njezinim igračem mora steći praktično razumijevanje same igre, ali i njezine povijesti*“ (Šantek, 2017:28 ; kurziv dodan A.I.N.). Navijačko polje možemo poistovjetiti s navijačkim scenama neke zemlje i dodati im kontekst i treće aktere poput policije, medija, sudova i drugih koji mogu utjecati na samu *igru*. Za svaku nagradu u igri je potreban sukus strategija, sposobnosti i konteksta. Akteri mogu mijenjati strategije i pravila pa i na radikalnan način. *Dok* su bi stoga, premda je to nepisani ideal polja, trebalo uzimati s oprezom. *Dok* se navijačkog polja su pravila odigravanja same *navijačke igre*.

2.4. Festivali, rituali i igra

Pojam koji se koristi u ovom radu je *navijačka igra*, a to je generički i općenit pojam, koji pod svojim odvijanjem sadržava elemente festivala, rituala i igara⁸. Potrebno je, dakle, objasniti što su to festivali, odnosno karnevali, rituali i igre te što ti koncepti konkretno predstavljaju za ovaj rad. Ne ulazeći u raspravu o generičkoj širini svakog, ipak je potrebno postaviti svojevrsnu hijerarhiju. Hijerarhija se generira po kriteriju širine društvenog događaja. I premda pojedini rituali mogu u tom smislu biti nadređeni samim festivalima, a igre nadređene ritualima, uzimamo da je festival najšire društveno događanje (od navedenih), koje u sebi podrazumijeva rituale i vidove igara. Potom slijedi ritualno ponašanje koje može ali i ne mora u sebi sadržavati i igre.

Festival podrazumijeva:

„periodička slavlja koja se sastoje od puno ritualnih formi i događanja, direktno ili indirektno utječući na sve članove zajednice i eksplicitno ili implicitno pokazujući temeljne vrijednosti, ideologiju, i pogled na svijet koje dijele članovi zajednice i koje su baze njihovih identiteta.“ (Falassi, 1997: 296)

⁸ Zbog bolje razumljivosti o kakvom je etimološkom dosegu igre riječ. Razlikujem *navijačku igru* kao općenitu i *igru-događaj* kao igru užeg značenja, na primjer, tučnjave.

Najbitnija karakteristika festivala je da se on odvija u dva smjera. Prvi smjer je svojevrsna *transgresija* koja se odvija u doba festivala, a podrazumijeva simboličku inverziju vrijednosti, a drugo je postizanje potvrđivanja svijeta „kakav-on-jest“ festivalskim ponašanjima, odnosno *intenzifikacija* sadašnjosti (Falassi, 1997). Tijekom izvedbe festivala, ljudi se upuštaju u aktivnosti koje inače ne rade ili apstiniraju od stvari koje inače rade te ulaze u ponašanja s ekstremnim posljedicama u svakodnevnom životu. Falassi pronalazi „građevne blokove“ svakog festivala u ritualima. Pa je tako valorizacija prostora festivala putem pročišćavanja, delimitacije, posvećivanja i zabrane normalnih aktivnosti svojevrsni ritual otvaranja. Osim toga, vrijeme se gleda kao „vrijeme izvan vremena“, a purifikacijom se tjera ono što se percipira „negativnim“ iz zajednice. Osim ovih rituala, odvija se i inicijacija; inverzija uloga aktera ili prostora; otvaranje inače zabranjenih prostora; hrana i piće teku u potocima; odvija se dramatika prošlih događanja, junaka, legendi i mitova. Festival počiva na jednakosti svih članova bez obzira na njihove uloge u svakodnevnom životu, posebni prostorno-vremenski okvir otkriva nove, festivalske uloge dobivene kompeticijom odnosno igrama, a na kraju festivala odvija se njegovo ritualno zatvaranje (ibid). Ritualne kompeticije, odnosno igre, podrazumijevaju fizičke aktivnosti koje služe izdvajaju najboljih u zajednici. Takav pogled na igru i ritual ima i Boissevain (2008) koji govori da temeljna razlika između rituala i igre, koji se odvijaju u sklopu festivala, leži u procedurama, u ludičkom elementu koji se može bezobzirno odigrati među pripadnicima iste zajednice, dok se igra s autsajderima postepeno ritualizira zbog njezine važnosti za svakodnevni život zajednice. Ritual nadgledaju oni s više moći, ima stroga pravila i hijerarhiju, a igra je inovativna i egalitarna, zabavna i smiješna te samim time kompleksnija od rituala (ibid). Huizinga (1992) navodi najbitnije karakteristike igre. Igra je slobodna iako je i ona strukturirana prema pravilima ali uglavnom dopušta improvizaciju, dok je ritual predvidljiv. Ciljevi igre uglavnom nisu materijalni (osim kod igara na sreću i sličnog), prostori u kojima se igra odvija su prepušteni slučaju jer je igra izdvojena iz svakodnevnog života mjestom i trajanjem. Ona sadržava bitnu neizvjesnost, odnosno napetost koja iskušava igrača. Mišetić (2004) ovim karakteristikama igre dodaje još dvije karakteristike koje pronalazi Callois (1979). Igra je neproduktivna, one ne proizvodi nikakva dobra, osim u duhovnim i psihološkim dobicima kojima je bliska ritualu jer proizvode smisao i solidarnost za zajednicu. Igra je fiktivna, drugorazredna realnost, dok ritual posuđuje iz druge stvarnosti, ali je bitno ukotvljen u svakodnevici. Nakon igre igrači se razilaze u svakodnevne živote, a nakon rituala akteri mogu biti inicirani, izbačeni, promovirani i drugo (Mišetić, 2004). Premda se igru smatra neproduktivnom i fiktivnom, odnosno njezino značenje se izbacuje iz „ozbiljnog svijeta“, igra je itekako značajna za svoje aktere. Akteri se ne isključuju kao da se

ništa nije dogodilo. Oni nastavljaju živjeti sa sposobnostima i znanjima koje su izučili igrajući se. Nije čudno da uspješni sportaši, uključivanjem u radne aktivnosti drugačijeg sadržaja mogu postići i postižu fenomenalne rezultate. Igra se, dakle, ne može pojednostaviti kao samo igra. Ona je usmjerena ka produkciji dividendi koje se mogu iskoristiti u području svakodnevice i nije dio bipolarnog uređenja života koji se dijeli na „važan“ posao i „nevažnu“ igru (Riley, 2010). Ipak, možemo razlikovati konture dva isprepletena svijeta „svakodnevice“ i „igre“. U drugom, kompleksnijem, također postoje kreativne i destruktivne sile (Callois spominje kreativne i destruktivne igre) koje mogu biti jače od samih društvenih normi (poput samoubojstva) i gdje se odvija gola i totalna interakcija. Takvo stanje Turner (1981) u primitivnim društvima naziva *liminalnost*, odnosno *liminoidnost* u društvu današnjice. Transgresija se danas odvija konstantno i nije striktno vezana za izvođenje obreda niti fizičkih aktivnosti, jer dovoljno je da upalite televiziju ili Playstation i već ste obavili određeni oblik transgresije u „nečiste“ igre (Riley, 2010).

2.5. Radni model koncepta navijačke igre

Ovakav teorijski okvir daje nam mogućnost za sastavljanje novog, obujmom šireg okvira za proučavanje navijačkih nasilnih aktivnosti. *Navijačka igra* dio je navijačkog životnog stila u kojem postoji nekoliko stotina različitih festivala koji se svaki tjedan odigravaju diljem Svijeta. Da pojednostavimo takvu golemu paradigmu, morali bismo se usredotočiti isključivo na jedan događaj. Primjerice, samo jednu posjećeniju i navijački nabijeniju utakmicu. Giullianotti (1995) je već objasnio oblik karnevalskog ponašanja tijekom utakmica koji podrazumijeva inverziju uloga, ekstremno ponašanje, nepoštovanje uobičajenih društvenih normi i konvencija i sl. Sve se to događa tijekom odigravanja ove utakmice. Jedan dio navijača, „normalnih fanova“ koje Pearson (2012) opisuje kao *karnevalske fanove*, a Perasović i Mustapić (2017) kao *derbi navijače* ili *alealeštinu*, uključeni su u jednu liniju festivala, dok je drugi dio navijača, onih više „huliganski“ nastrojenih, uključen u drugu liniju festivala. Obje linije se, ovisno o prostoru i vremenu, isprepleću tijekom festivala odnosno tijekom odigravanja utakmice, pa se i sami sudionici ove dvije linije, također isprepleću. Obje linije također posjeduju svoje rituale i pravila, pa i igru. I dok je centralna igra u prvoj liniji nogometna utakmica, centralna igra u drugoj liniji je navijačko nadmetanje, odnosno kompeticija na „ulicama“. Igra na ulicama je fizičko i psihičko nadmetanje dvije navijačke skupine i svih njihovih grupa i pojedinaca koji, željeli ili ne, sudjeluju u nadmetanju samim time što su dio skupine (Pearsović; Mustapić, 2017). Ova druga linija festivala, koja je svojstvena navijačkom

nadmetanju tj. kompeticiji, dio je većeg festivala, onog kojeg se u ovom radu, naziva *navijačka igra*. Taj širi festival posjeduje svoje rituale - kao što su ritual inicijacije (testiranja i primanja novih članova); ritual uživanja u jelu i piću (obično alkoholu); ritual osvajanja ili preinake prostora (poput lijepljenja naljepnica, fizičkog osvajanja, slanja izvidnica, ukopavanja prostora za „navijačku čeku“ i drugo); nošenje te pokazivanje svetih stvari (poput transparenata i zastava); valorizaciju vremena (koja traje tijekom odigravanja utakmice, ali i u drugim vremenima koji se tiču opstanka i aktivnosti navijačke skupine); inverziju uloga (lučki radnici, studenti pa čak i tinejdžeri postaju hijerarhijski visoko pozicionirani); odvijanje ritualnih drama (prilikom prepričavanja tučnjava s protivnikom, usmene predaje o navijačima legendama ili herojima te navijačkih mitova o nekadašnjim „zlatnim vremenima“); međutim taj festival ne posjeduje ritual zatvaranja jer nastavlja trajati neovisno o konkretnim događajima (manjim festivalima koji se odvijaju prilikom svake utakmice i drugih događaja povezanih s navijačima). Osim ritualima, festival se odvija i kompeticijom, odnosno igrom, u kojoj se kapitalima i habitusom navijačkih skupina djeluje u svrhu posjedovanja što većeg komada igraćeg polja. Transgresija u igru se odvija upravo po navedenim ritualima, a u moderno vrijeme može se odvijati i putem medija, a posebice putem interneta.

3. NAVIJAČKA SKUPINA BAD BLUE BOYS

Navijačka skupina BBB nastaje 1986. godine pod još potpuno nerazjašnjenim okolnostima. Obično u literaturi nalazimo informacije da je skupina osnovana u Splitu 17. 3. 1986. prilikom gledanja filma „Bad Boys“ u ljetnom kinu na Bačvicama. Druga informacija, da je navijačka skupina Torcida ustvari kumovala imenu BBB-a, može se pronaći po navijačkim forumima. Obje informacije su djelomične i nepotpune. Ono što sa sigurnošću možemo reći je da je navijački – ultras - način praćenja Dinamovih utakmica nastajao 80-ih godina te je 1986. dostigao kulminaciju, imenovanjem u prvu navijačku skupinu Dinama: Bad Blue Boys. BBB-i su početnih godina u mnogome bili isprepleteni s navijačkom skupinom Torcida, ali i drugim navijačkim plemenima, koja su tih godina nastajala diljem bivše države. Specifično je i to da je zbog nacionalnog naboja kasnih 80-ih došlo do integracije hrvatskih navijačkih skupina koje su često zajedno odlazile na „škakljiva“ gostovanja u Beograd gdje bi ih dočekivali pripadnici beogradskih navijačkih skupina Delija, Grobara i United Force-a. Ista dočekivanja bila su sastavni oblik ritualne ekspresije mladih navijača na ovim prostorima. Te rituale preuzimali su od talijanskih i engleskih navijačkih skupina koje su tih godina imale najveći utjecaj na ovu subkulturu. Stoga ne čudi često isticanje britanskih „huliganskih“ obilježja u obliku britanske zastave i buldoga, ali i samog imena za skupinu. Od Talijana se s druge strane, preuzima navijački stil uprizorivanja utakmica bakljadama, koreografijama, stilom odijevanja u „spitfire“ jakne okrenute naopako (narančaste postave), korteima, karuselima i drugim. Dakle, od samog početka navijačka skupina Bad Blue Boys prati navijačke trendove koji nastaju u Europi. Ubrzo, težeći što važnijem statusu u navijačkom svijetu, počinju prva obilježavanja ritualnim nasiljem. Prvo u verbalnom smislu, a potom i u aplikaciji fizičkog nasilja BBB-i se konfrontiraju s tadašnjom milicijom i drugim navijačkim skupinama. Najglasovitiji sukobi s drugim navijačkim skupinama tog vremena su zabilježeni u sjećanjima aktera. Tako BBB-i kao jedan od najvećih sukoba u bivšoj Jugoslaviji, navode sukob u sanitarnim prostorima Partizanovog stadiona JNA s ekipom Delija, gdje su sudjelovale jezgre tadašnjih skupina u broju od oko 10-tak članova i gdje je sukob završio u relativnu korist BBB-a⁹. Znakovitiji sukobi iz tog razdoblja svakako su i sukob BBB-a s Hordama Zla u Sarajevu 80-ih, kad su BBB-i izvukli deblji kraj; sukob BBB-a s Delijama na Topčideru, gdje su malobrojni BBB iznijeli pobjedu; sukob BBB-a s Grobarima kod hotela Esplanade; sukob BBB-a s Grobarima na Svačićevom trgu u Zagrebu, gdje je kontranapad na Grobare vodio Vladimir Galoić „Dugi“,

⁹ Izvor: www.hrhb.forum.info

navodno prvi pravi vođa BBB-a; te „najrazvikaniji“ sukob BBB-a i Delija na stadionu Maksimir i oko njega 13. 5. 1990.

Ubrzo potom, početkom Domovinskog rata BBB-i i druge navijačke skupine, aktivno sudjeluju u obrani Hrvatske. Istodobno se u sad odvojenoj Hrvatskoj događaju tektonski poremećaji u društvu, prilikom kojih se ime kluba Dinamo direktivom predsjednika Tuđmana mijenja u *HASK Građanski* 1991., a potom 1993. u *Croatia*. Na promjenu imena voljenog kluba Bad Blue Boysi reagiraju buntom te zbog toga trpe represiju u smislu verbalnog nasilja i fizičkog nasilja od strane politički motiviranih službenih institucija nove države. Međutim, istovremeno se, što zbog izmjene generacija, a što zbog etablirane pozicije u navijačkoj subkulturi, počinju događati promjene. To se prije svega odnosi na nasilne prakse navijačke skupine BBB koje sad postaju njezin neodvojivi modus operandi. Sukobi 90-ih s navijačkim skupinama Torcida, Armada, Kohorta i drugima ostat će jedno od najslavnijih perioda BBB-a u kojem su sakupili najviše protivničkih parafernalija poput transparenata, majci, šalova, zastava. Navijački stil se bitno izmijenio. Zbog represije koja se nad njima vrši te zbog učestalih tučnjava s drugim navijačkim akterima, BBBi postaju homogenija i organiziranija (Thornton, 2003) skupina te je počinje pratiti glas nasilne i devijantne skupine. U tom periodu diljem Europe BBB-i ulaze u navijačke tučnjave, često s pozitivnim ishodom te time grade svoj imidž (poznati su sukobi s policijom i navijačima Atalante iz Bergama 1990. godine). S ulaskom Croatije u Ligu prvaka, BBB-i nasilno dočekuju „najveće“ grupe poput Manchester Uniteda¹⁰ u predvorju hotela Dubrovnik, zatim i navijača iz Marseillesa u Skalinskoj ulici u Zagrebu, tih godina najsnažnije navijačke scene u Europi. U gostovanjima se malobrojni BBB-i „dokazuju“ rastjerivanjem F-Side-a, Ajaxove centralne huliganske grupe, u centru Amsterdama te sukobom s već spomenutim navijačima Marseillesa ispred njihovog fan-kluba u centru grada u kojem su, nekim čudom, uspjeli izaći neokrznuti. Sredinom 2000-ih BBB-i su prvi nakon rata u zavidnijoj brojci bili na gostovanju u Beogradu¹¹. Kasnih 2000-ih BBB-i su stasali u jednu od najpoznatijih europskih skupina. Taj imidž gradili su uspješnim sukobima sa sarajevskim Hordama zla u dva navrata sredinom 2000-ih, s nekoliko uspješnih sukoba s Torcidom, u rastjerivanju Grobara oko stadiona u Kriensu, u napadu na austrijsku policiju 2006. u Kapfenbergu, u filmskom scenariju sukoba u Rijeci 2003. godine s Armadom, gdje su BBB-i preko kolone auta (skačući po vozilima) jurišali na Armadu kod Graciana (kulnog mjesta gdje se skupljao navijački puk Armade prije izlazaka), u sukobu s huliganima Ferencvaroša u

¹⁰ Tony O'Neal „Men in black“

¹¹ BBB su bili u Beogradu 2005 na rukometnoj utakmici RK Badel Zagreb i RK Partizan. Više informacija o ovome dostupno na web-linku: <http://balkanskinavijaci.com/prica-bbb-u-beogradu/> (zadnji pristup 10. 10. 2018.)

Budimpešti, u sukobima s policijom i navijačima u Temišvaru i drugima. Najnovije razdoblje BBB-a krenulo je s početkom borbe za demokratski Dinamo. Početak te borbe možemo kronološki pratiti još od 2005. godine, međutim, najmasovniji pritisak počeo je 2010. godine proglašenjem bojkota. Nakon tog proglašenja i svih koraka poduzetih u svrhu promjene klupske strukture, BBB-i doživljavaju jednu od najvećih represija u Europi koja se očituje u preko 300 zabrana, nekoliko stotina mjera opreza i preko 1000 pripadnika na klupskim crnim listama¹². Uz to su se BBB-i susreli s represijom stranih policija prilikom gostovanja, i to najviše zato što je u međusobnom kontaktu zagrebački klub svojim protivnicima sugerirao da njegove navijače nikako ne puštaju u zemlju, ili, ako su već ušli, da ih zatvaraju ili deportiraju izvan zemlje u kojoj se odigrava nogometna utakmica¹³. Tako je od 2010. pa nadalje u sukobima BBB-a uglavnom manje nego protivnika, a pripadnici grupe nisu najstalnije ekipe već one koje mogu putovati na gostovanje. Zbog navedenog BBB-i u tom razdoblju doživljavaju češće poraze. Poput sukoba s Torcidom na Otočcu, gdje je Torcidaša bilo u većem omjeru od BBB-a, pa sukoba s ruskim Spartakom, jednom od najjačih skupina u Europi, u Kijevu, u sukobu s Delijama u Ateni i drugim sukobima. Istodobno BBB-i su uspjeli održati svoj imidž, bez obzira na situaciju, te u nekim sukobima s vodećim europskim skupinama uspijevaju izboriti neriješen rezultat: poput sukoba s PSG-ovim huliganima u Parizu i sukoba s Lech Poznanom u Poznanu za vrijeme odigravanja Europskog prvenstva u nogometu. U tom periodu bilo je i velikih pobjeda BBB-a u sukobima s drugim navijačima, poput sukoba s Torcidom kod Karlovca, gdje su malobrojniji BBB izborili pobjedu; sukoba s Beşiktaşevim navijačima na glavnom trgu u Zagrebu, prilikom čega se oduzimaju glavni transparenti te skupine; sukob s CSKA Sofijinim huliganima u Zagrebu i Sofiji i drugo. Ovo razdoblje karakteriziraju i međusobni sukobi u skupini, gdje se iskristalizirala skupina ljudi koji podržavaju klupsku politiku, odnosno koju plaćaju za distorziju vodstva grupe BBB i preuzimanje grupe¹⁴. Trenutačno se s osudom Zdravka Mamića te njegovim bijegom u susjednu BIH skupina BBB početkom 2018. godine počela ponovno omasovljivati¹⁵.

¹² Više informacija na web-linku: <https://gol.dnevnik.hr/clanak/nogomet/drasticna-odluka-stotine-novih-zabrana-dinamovim-navijacima---359468.html> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)
<https://www.vecernji.hr/sport/clanovi-smo-dinama-nikad-kaznjavani-a-klub-nam-je-zabranio-ulazak-977765> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

¹³ Ovaj slučaj se događao: U Parizu prilikom susreta između PSG i Dinama, u Eindhovenu prilikom susreta PSV-a i Dinama, u Albaniji prilikom susreta Skenderbeu i Dinama, u Beču prilikom susreta Austrije i Dinama i drugdje.

¹⁴ Više informacija dostupno na web-linku: <https://www.dnevno.hr/sport/nogomet/osnovana-nova-navijacka-skupina-bbb-a-ne-zanima-nas-ni-ko-vodi-klub-ni-borba-za-vlast-u-klubu-mi-smo-decki-s-tribine-120044/> (zadnji pristup: 26. 9. 2018.)

¹⁵ Pokazatelj su domaće utakmice Dinama i gostovanja u recentnom razdoblju, primjerice oko 500 pripadnika BBB u Bernu na utakmici s Young Boys-ima

4. PROSTOR ISTRAŽIVANJA I KAZIVAČI

Rabeći literaturu koja je pružila teorijski okvir rada, a koja nam daje uvid u iscrpne izvještaje drugih etnografskih istraživanja o istoj temi, shvatio sam da je i čitanje proznih djela samih navijača isto vrlo vrijedan temelj koji se može višestruko iskoristiti u samom radu. Pritom sam koristio i web-mjesta na kojima su prisutni komentari navijača, poput stranica www.ultrastifo.com i podforum „navijači“ stranice www.hrhb.info te podforum “navijači“ stranice www.forum.hr. Uz to, u radu se koristim već spomenutim vlastitim iskustvom, metodama promatranja sa sudjelovanjem i intervjuiranjem pripadnika skupine. Moje terensko istraživanje ove teme je longitudinalno, uključuje nekoliko gradova, i ne odnosi se samo na period provedbe istraživanja za ovaj rad. Kompletно istraživanje stoga nema striktno određeni početak. Ipak, intenzivan rad na istraživanju za ovaj rad kreće u ožujku 2018. godine kad sam „reaktivirao“ svoj status pripadnika, te završava u rujnu 2018. godine prilikom provedbe posljednjeg intervjua s pripadnicima skupine Bad Blue Boys. Tijekom tih šest mjeseci prisustvovao sam i nekoliko utakmica GNK Dinamo na sjevernoj tribini maksimirskog stadiona te gostovanju u Rusiji u razdoblju odigravanja Svjetskog prvenstva u nogometu.

4.1. Prostor istraživanja

Kao što je navedeno u uvodnom tekstu ovog poglavlja, longitudinalno istraživanje uključivalo je nekoliko gradova u kojima je istraživač boravio u sklopu skupine BBB poput Pariza u studenom 2012., Atene u studenom 2015. godine i Kijeva u studenom 2017. godine. Međutim, središnji dio rada se istraživanjem naslanja na grad Zagreb. Prostori u kojima su vođeni intervjui ovisili su o navijačima koji su bili intervjuirani, ponekad u njihovim privatnim prostorima, ponekad na radnim mjestima, a ponekad na javnim površinama. Prostori su birani tako da se kazivačima ne poremeti dnevni ritam.

4.2. Kazivači

Centralni dio istraživanja ovog rada gradi se oko 7 polustrukturiranih i problematski usmjerenih intervjua s pripadnicima Bad Blue Boys-a. Intervjui su, s obzirom na iskustvo ili željeni intenzitet kazivača za sudjelovanje u istraživanju, vremenski varirali od svega nekoliko minuta do sat i pol vremena. Sami intervjui imali su tendenciju obrade dosta široke tematike navijačke subkulture te je stoga nekoliko intervjua odrađeno posebnom tehnikom relativno usmjerenih pitanja, a koristio se i video sadržaj koji su nakon gledanja kazivači opisivali i

komentirali. Video materijal koji je korišten u intervjuima imao je za cilj pronalaženje poznavanja navijačkih kodeksa ponašanja u kazivaču. Prilikom objašnjavanja ove istraživačke metode kazivaču ispitivač se služio opisnom tehnikom u kojoj nije ni na koji način sugerirao moguće odgovore kazivaču. Radi se o sljedećem sadržaju:

- 1) „Varvari u Zagrebu (25.03.2018.)“ dostupno na video-linku:
<https://www.youtube.com/watch?v=hyzyyTJTP5g> (zadnji pristup 26. 9. 2018.)
- 2) „Pelea de Barras en el partido de Quilmes vs All Boys“ dostupno na video-linku:
<https://www.youtube.com/watch?v=IZ4JDhTT9KA> (zadnji pristup 26. 9. 2018.)
- 3) „Croatian fan rescued from police“ dostupno na video-linku:
<https://www.youtube.com/watch?v=QHSb53J3f0A> (zadnji pristup 26. 9. 2018.)

U pripremnom razdoblju kontaktirao sam s više pripadnika skupine BBB s kojima sam osobno u dobrim ili prijateljskim odnosima te preko njih dolazio do drugih kazivača. Procjenu o valjanosti kazivača za istraživanje donosio sam vođen vlastitim iskustvom stečenim tijekom aktivnog djelovanja u skupini Bad Blue Boys, te dijalogom s inicijalno intervjuiranim kazivačima, koji su trenutačno aktivni ili imaju valjana saznanja o drugima. Stoga se ovo istraživanje uglavnom bazira na „insajderskom“ znanju upućenih aktera. Ciljana skupina kazivača, u kojoj su svi (ili su bili) od reda dugogodišnji navijači, predstavlja okosnicu građe ovog rada. Zato što je riječ o osjetljivoj društvenoj skupini koja zbog svojih akata može biti institucionalno procesuirana, kompletni zapisi o istraživanju izrađeni su tako da se kazivača navodi nadimkom koji je sam izabrao. Jednako inzistiranje na anonimnosti podataka vrijedi i za mišljenja, stavove ili iskustva u kojima kazivač navodi druge aktore. Kazivače generalno možemo svrstati pod aktivne pripadnike grupe BBB u razdoblju od 2003. do danas, odnosno u generacijskom rasponu od 21 do 29 godina. Međutim, potrebna je i daljnja klasifikacija pa ih stoga dijelim u dvije skupine:

- a) Kazivači koji su bivši aktivni sudionici. To su: **Zvonac** (26), navijački staž: 2005.-2017., gostovanja 150+, **Ivan** (29), navijački staž: 2005.-2017., gostovanja 150+, **Vuho** (28), navijački staž: 2003.-2016. gostovanja 250, **Nino** (27), navijački staž: 2005.-2015., gostovanja 150+
- b) Kazivači koji su aktualni aktivni sudionici. To su: **Bilbo** (23), navijački staž: 2008.-2018., gostovanja oko 100, **Miljenko Smoje** (21), navijački staž: 2006.-2018., gostovanja oko 80 i **Mk** (27), navijački staž 2004.-2018., gostovanja oko 100.

5. PRIKAZ, INTERPRETACIJA I KOMPARACIJA PRIKUPLJENE GRAĐE

U ovom poglavlju iznosim građu dobivenu istraživanjem. Građa koja se ovdje iznosi temelji se na informacijama dobivenim iz intervjua, promatranja sa sudjelovanjem te istraživanjem literature i web-izvora. Ovo poglavlje je, dakle, središnje poglavlje rada i odgovara na ciljeve i postavljena istraživačka pitanja.

5.1. Nasilje i vrste nasilja u ekspresiji BBB-a

„Ozbiljne grupe mislim da svoje ime temelje samo na nasilju i ničem drugom“ (Ivan, 29)

BBB kao navijačka skupina su na glasu kao izrazito efektan što se tiče aktivnosti prilikom ritualnog navijačkog nasilja. Mnogi komentari na web-portalima koji tematiziraju navijačko nasilje odnose se na status BBB-a. Tako, jednom prilikom, korisnik Ultras-tifo foruma, „*Googles*“ naziva BBB-e jedinom grupom koja se na odgovarajući način pojavila u Amsterdamu u zadnjih dvadeset godina¹⁶. Nasilje, odnosno aktivnost na „ulici“, je glavni izvor imidža navijačke skupine. Jedan od aktivnijih članova BBB-a, odgovara na pitanje koja navijačka aktivnost je za njega najbitnija:

Po meni upravo te dvije gostovanja i tučnjava s protivničkim navijačima. tu je najviše zabave i najviše iskustva se skupi i najviše svega, najbolje je jednostavno ići što više što se može i što se više zabavljati na takav način. to je smisao navijača. A pjesmice i koreografije sve je to lijepo, ali nije toliko za mene koliko za druge. Međutim, evo, to je moje viđenje, nije da smatram obaveznim za svakoga. (Zvonac, 26)

Takav stav, o manjoj važnosti drugih polja aktivnosti, BBB-i pokazuju i porukama na utakmicama (vidi sliku 1). Krajnja svrha nasilja BBB-a nije izazvati nepotrebne i teške posljedice po druge, nego uglavnom slijediti pravilne obrasce pokazivanja svoje subkulture kako bi im u samoj subkulturi kojoj pripadaju porastao imidž ili kako bi (u slučaju verbalnog nasilja) izazvali protivnika (bilo da se radi o nogometnom rivalu, suparnicima iz drugih gradova, političkim, medijskim, policijskim ili sportskim akterima i funkcijama). Nasilje se katkad koristi i za sukob s drugim akterima koji djeluju u drugim poljima ali se isprepleću s

¹⁶ „Well that is a history with respect, BBB only group in the last 2 decades that really showed themselves over here. Mental group. Fights all over the city. Many can learn from BBB.“

Više komentara dostupno na web-linku: <http://forum.ultras-tifo.net/europa-league-2018-19-play-offs-4th-round-t37288-s264.html> (zadnji pristup 23. 9. 2018.)

navijačkim ciljevima (primjerice prilikom fizičkog ili verbalnog napada na novinare, suce, igrače i druge). Drugim riječima, navijačka subkultura propisuje pravila ponašanja i u smislu sukoba s drugim akterima. Upravo zbog razlikovanja situacija u kojima navijači ne djeluju ili djeluju „navijački“, potrebno je razlučiti nekoliko vrsta nasilja.

Slika 1 poruka BBB-a na utakmici s Rijekom. Izvor: Cropix

Dakle, postoji nekoliko vrsta nasilja koje navijačke skupine provode. Bitna odrednica nasilnog akta je referentni objekt prema kojem se nasilje usmjerava, potom pojedinac ili skupina koja izvodi nasilje, te cilj, sadržaj, forma i kontekst u kojem se nasilje odvija te njegove posljedice. Nasilje navijačkih skupina možemo prvotno podijeliti na *nasilje s intencijom* i *nasilje bez intencije*. *Nasilje s intencijom* odnosi se na nasilje koje grupa poduzima radi iscertavanja granica svoje subkulture i poduzimanja ritualnih praksi koje su subkulturi postale ključan dio shvaćanja vlastitog postojanja i identiteta. Drugo nasilje, ono *bez intencije*, odnosi se na nasilne prakse koje navijačka skupina prezentira bez prethodnih uhodanih rituala ili pripreme. Takva vrsta nasilja je zapravo nasilje koje navijačka skupina u planiranju želi izbjeći. Ono se tiče pojedinih ekscesa poput razbijanja tramvaja ili udaranja nedužnih prolaznika. Ova vrsta nasilja vrlo je bliska jednodimenzionalnoj formi festivalskog ponašanja gdje granice i okviri nestaju, a kršenje okvira „decentnog“ ponašanja, u tom trenutku, ne predstavlja ozbiljnu stvar za kršitelja. Međutim, ozbiljnu stvar, dakako, predstavlja žrtvi takvog ponašanja. *Nasilje s intencijom* je nasilje koje ima plan, svrhu i predodređeni okvir odvijanja. Ono se odvija unutar subkulturnih, zadanih oblika ponašanja i, premda krši sve ostale uopćene okvire ponašanja, ono se odvija najčešće između nekoliko pojedinaca koji na to nekakvim konsenzusom pristaju. Granica između dva navedena fenomena vrlo je tanka i često zna biti riječ o *kontemplacijskoj*

verziji nasilja. Takva treća verzija navijačkog nasilja, odnosi se na specifične situacije u kojima postoji intencija, ali stvari izmaknu kontroli, ili ne postoji intencija, ali se nasilje odvija po uhodanim parametrima. Prva vrsta je situacija u kojoj sudjeluju dvije navijačke skupine, ali stradaju i nedužni prolaznici. Druga situacija je, primjerice, intervencija policije, i u tom slučaju navijači postupaju s obzirom na uhodane prakse ponašanja prema policiji kao čestom regulatoru navijačkih zbivanja. Po načinu prezentiranja nasilja možemo razlikovati verbalno, simbolično¹⁷ i stvarno, faktično nasilje (Lalić, 2018). Kad spominjemo verbalno nasilje, to se odnosi na navijačke pjesme i skandiranja ili iste radnje pojedinaca koji se vezuju uz navijače. Kao primjer navodim pjesmu Bad Blue Boys-a Armadi:

Šugava Rijeko, smrdljivi grade,

Pobit ću pola tvoje Armade,

Šugava Rijeko puna si Srba

Ne brini Rijeko ima još vrba.

Kad govorimo o simboličnom nasilju ono se odnosi na nasilje koje se vezuje za simbole koje navijačka skupina pokazuje, ili na određene prakse koje simboliziraju nekakav nasilni akt prema drugim pojedincima ili prijete njime provocirajući i zastrašujući druge. Ovaj simbolični akt uglavnom je sličan Marshovom konceptu *aggro-a* odnosno ritualiziranog nasilja (Marsh, 1978). To može biti prezentiranje kukastog križa u obliku transparenta ili ukrštenih palica na šablonskom grafitu (vidi sliku 2.) ili jednostavni korteo gdje se protivnici zastrašuju, a može biti i oduzimanje zastava protivnika i šamaranje. Treći oblik nasilja je faktično nasilje. Ono se fokusira fizičkim aktima navijačke skupine ili samo njezinih članova u pravcu objekta napada, bilo da se radi o članovima same te skupine, članovima druge skupine, policiji ili generalno bilo kome drugome pri čemu se rabi sila (vidi sliku 3). Fokus ovog rada je intencionalni navijački akt poduzet u svrhu zadobivanja većeg imidža za skupinu ili pojedinca koji joj pripada, prilikom čega se nasilje mora odvijati u dopuštenim subkulturalnim pravilima kako bi se poduzeti akt vrednovao. Ovo se može također nazvati Marshevim (1978) ritualiziranim nasiljem, no akt nasilja je prilikom ovog iskazivanja puno rašireniji, intenzivniji i s drugačijim posljedicama. Za ovakav oblik nasilja najbitnije je slijeđenje nepisanih pravila. Tako primjerice o slučaju krađe osobne imovine od suparničkih navijača prilikom sukoba jedan kazivač ima sljedeće mišljenje:

¹⁷Simbolično nasilje ovdje razlikujem od Bourdieuova kocepta simboličkog nasilja jer se njegov koncept odnosi na širu društvenu posljedicu i metonimiju simboličkog značenja.

...a materijalno... to bi bilo izvlačenje neke materijalne koristi iz toga koja bi bila katastrofa...to se krši s načelima grupe. (MK, 27)

Slika 2 Ukrštene palice kao simboličko nasilje. Izvor: Jutarnji list

Slika 3 BBB u navijačkoj tučnjavi. Izvor: www.hooliganstv.com

5.2. Struktura i tijek „navijačke igre“ BBB-a

Jedan od najvažnijih ciljeva ovog rada je pronaći dokaze za to da se navijačka nasilna aktivnost može usporediti i istraživati kao *igra*. *Igra* podrazumijeva slobodnu - obično fizičku - aktivnost, postojanje sudionika, set uokvirenih, ali ne nužnih pravila, odnosno svojevrstne, konsenzusom odabrane, procedure te načine vrednovanja ishoda. Najbitnije obilježje igre, međutim, su neizvjesnost i zabava. Navijačko ritualno nasilje uključuje sve ove elemente. Primjerice, navijačka skupina Bad Blue Boys ulazi u tuđi grad, dajući do znanja da su „tu“.

Istom prilikom, druga skupina obavezna je odgovoriti na ovaj upad, stoga je „lopta“ prebačena njima. Napadom na BBB-e, druga skupina je automatski zavrijedila respekt, što je najbitniji ishod koji traži navijačka skupina. Respekt su zavrijedili i BBB-i jer su u grad „upali“. Ishod se međutim procjenjuje putem niza drugih faktora od kojih je najvažniji fizička dominacija i visina rizika (neizvjesnosti) uključena u sukob. Prilikom najnovijeg susreta BBB-a i Torcide na autocesti koji se dogodio 26. 9. 2018. na odmorištu Zir¹⁸, nedvojbeno je, na osnovi iskustva o prethodnim događajima, svaka navijačka skupina mogla naslutiti da će se dogoditi susret. Nakon ovog „naslućivanja“ svaka je provela niz procedura da bi saznala kvantitetu i kvalitetu resursa s kojima raspolažu i razvila strategije kojima će smanjiti rizik neizvjesne situacije. BBB-i su u sukobu pobijedili na osnovi uporabe fizičke sile. Bitno je da za sukob saznaju svi upleteni u navijačku *igru*. U navijačku *igru* mogu biti upleteni i pojedinci, a da to ne predstavlja veliki udarac za navijačku skupinu u cjelini. Međutim, ovakvi, rijetki, masovni sukobi pokazuju omjer snaga, stoga se tako i fiktivno boduju. Zato će imidž skupine BBB porasti dok će imidž Torcide zbog tog događaja pasti. Osim navedene fizičke sile, navijači mogu upotrijebiti i druga sredstva, poput snimanja i iznošenja u javnost. Upravo jedna takva snimka, pojavila se prilikom posljednjeg sukoba. Snimka je vrlo brzo stekla popularnost među navijačima i time podigla imidž BBB-ima, a snizila imidž Torcide. Dakle, navijačka *igra* se očituje u konstantnom odmjeravanju snaga, onome koji ne prestaje samim faktičnim sukobom na, primjerice, autocesti, nego onim koji traje i može se pratiti kronološki. Pobjeda u sukobu, u većini slučajeva, znači ponovni pokušaj uspostave sukoba od strane druge skupine. Time je prva, „prebacila lopticu“ drugoj skupini. Teret dokazivanja je na poraženoj strani. Na ovaj način, „festival“ ne prestaje, već se konstantno odvija u smislu praćenja, dočekivanja, sukobljavanja, izvještavanja, zbrajanja i drugih oblika koje *igra* poprima kako *igračima*, između ostalog ne bi bilo dosadno (Katz, 1988). Njezini provodioci su pojedinci. Dok su involvirani u *igranje*, festivalski način života za njih ne prestaje.

Festivalski način odvijanja navijačkih zbivanja, onaj koji uključuje situacijsko ponašanje koje se često odvija mimo čvrstih okvira društvenih pravila, podrazumijeva i *igranje* kao centralni dio neobaveznog i opuštenog aktiviranja unutar festivalskih zbivanja. Međutim, kako festivali imaju svoje otvaranje i zatvaranje, njihova fiktivna iscrtana granica nestaje završetkom festivala. Kod navijačke *igre* ne može se govoriti o nestanku festivalskog ponašanja. Sami navijači svoj oblik života nazivaju „24/7“ stilom života u kojem ne postoji trenutak kada dotični

¹⁸ „Osvanula nova snimka tučnjave boysa i torcide. Pogledajte makljažu na odmorištu koja je šokirala građane“ NET.HR, 27. 9. 2018.: <https://net.hr/sport/na-rubu-sporta/osvanula-nova-snimka-tucnjave-boysa-i-torcide-pogledajte-makljazu-na-odmoristu-koja-je-sokirala-gradane/#> (zadnji pristup 29. 9. 2018.)

prestaju biti navijači. Prilikom samih događanja za koje se priprema može se reći da pripada drugom *festivalu*. Taj *festival* odvija se i postoji prije, a ponekad i nakon prvotno spomenutog „masovnog“ *festivala*. Zbog ovih faktora pragmatično je ustvrditi da u ovom slučaju nije riječ samo o *hobiju*, niti o *dokolici*, nego, uistinu, o *životnom stilu*.

Luči adrenalin. Je definitivno. Meni je to bilo ne znam, ne bježanje od obveza. Jednostavno ono kao hobi. Nije baš pravi hobi. ali to je to. Jednostavno uživam u tome, kao što ljudi uživaju u seksu, u vožnji bicikla ili ne znam, drogiranju, evo, meni je to bilo nešto najbolje. (Zvonac, 26)

Igranje će zbog prethodno iznesene tvrdnje biti stalan oblik festivalskog ponašanja koji zbog toga što se neprestano odvija, a pojedinci ga slijede, prerasta u subkulturu. Drugim riječima navijačka *igra* nije trenutačna preokupacija navijačke skupine, nego stalan oblik razmišljanja, ponašanja i djelovanja. Njezina struktura je potom definirana uhodanim pravcima ponašanja, ponovljenim nekoliko stotina puta u tradiciji navijačke skupine. Taj obrazac ponašanja prenosi se s generacije na generaciju, a prilagodbe koje su sastavni dio *igre* često zavise od regulatornih pritisaka iznutra i izvana. Obrazac ponašanja koji je stvoren konstantnim pregovorima i rutinskim ponavljanjem posjeduje svoje leksičke posebnosti. Leksičke posebnosti se odnose na specifično nazivlje i procese imenovanja koje navijači rabe za svoje aktivnosti i za dijelove svoje *igre*, a u ovom radu ga nazivamo *sleng*. Navijačka *igra* traje neprestano. Pojedinci su u nju uključeni, više ili manje, ovisno o svojim mogućnostima, dok su navijačke skupine trajno dio *igre*. Tijekom *igranja* pojedinac prolazi kroz nekoliko faza svog etabliranja unutar navijačke skupine, a najvažnija od njih je sama *inicijacija*. Prostorno-vremenski fenomen *igranja* zavisi o nekoliko faktora. Prije svega o dopuštenim i nedopuštenim načinima ponašanja unutar subkulture nazvanim *navijački kodeks*, potom i o širim društvenim i kulturnim normama, na kraju i o preferencijama samih *igrača* i okolnostima u kojima se nalaze s obzirom na vremenski okvir. Sve navedeno naći će se i u faktorima prilikom planiranja *strategija* od strane navijačkih skupina te prilikom procjene *ishoda igranja*.

5.2.1. Sleng

U prakticiranju *igre* navijači se koriste posebnim nazivljem za određene sastavnice *igre*. To nazivlje potiče iz konstruiranog jezičnog obrasca kojim se rabi pojedina navijačka skupina, a koji najčešće upada u okvir regionalnog ili gradskog govora. Uz to, posebno je bitno spomenuti specifičnosti koje navijačke aktivnosti nose te nazivlje koje je povezano isključivo s njima. Stoga na navijački sleng ne utječe samo okolina u kojem se razvija nego i subkultura

kojoj pripada. Budući da je navijačko nasilje domena koja se već tradicionalno u medijima i studijima svrstava u devijantno ponašanje, ono je postalo blisko s kriminalnim rječnikom. Navijačko nazivlje duguje mnogo i vojnoj terminologiji, i to specijalno u pogledu navijačkog ritualnog nasilja. Dakle, nazive koji se koriste za imenovanje sastavnica *igre* možemo svrstati u četiri kategorije. Nazivlje koje potječe iz **regionalnog ili gradskog okvira** u grupi BBB označavaju nazivi za samo fizičko nasilje: *šora, šibanje, čarka, fajt, cipelarka, bombanje...*; za podskupine u navijačkim grupama poput: *Kumeki, Fakini, Smogovci, Pesi, Sepre...*; za policiju: *murija, rija, plavci, drotovi, panduri...*; za aktivnosti povezane s ritualom: *drukanje i dr.*; za pojedina mjesta: *benga, grana, školac, birc...* Nazivlje koje potječe iz **subkulturalnih naziva** poput imena za predio tribine gdje se smješta jezgra navijača: *kop*; imena za navijački ples na tribini koji je povezan s *punkom*: *šutka, pogo...*; naziva za druge navijačke aktivnosti: *aktanje, akcijanje, ulica, korteo, karusel, upad u grad...*; naziva za specifična mjesta: *buksa...*; nadimaka za druge navijačke skupine: *tovari, vari, cigani...*; naziva za druge ljude koji nemaju doticaja s navijačima: *jazavci, alealeština, derbi navijači, gastići, kockice i dr.* Nazivlje koje potječe iz podzemlja odnosno **kriminalne terminologije**: naziv za vođu grupe: *capo*; naziv za krađu: *haslanje*; naziv za arest: *pad* i dr. Nazivi koji potječu iz **vojne terminologije**: *čeka, vojnici, zaklon, baza, prepad, general, zapovijed, pozicija, taktičko povlačenje, izvidnica, patrola, straža, logistika, pojačanje i dr.*

Prilikom *igranja* skupina upotrebljava sav navedeni leksik. Međutim, označavanje određenih aktivnosti vojnim izrazima pojačava simboličku moć same aktivnosti i onog koji je proizvodi. Dakle, davanje nekome u „zadatak“ da bude *izvidnica* navijačkoj grupi je samim nazivom kodiran u smislen i bitan posao iz svakodnevnog života. Kad se zna da se u velikom broju slučajeva u *izvidnicu* šalju najmlađi pripadnici, onda to simbolično značenje još više sugerira koja je njegova stvarna moć – uključivanja pojedinca, stvaranje važnosti aktivnosti koju se sprema obaviti te utvrđivanje statusa i rizika od mogućeg neuspjeha, gdje slijedi nekakav oblik kazne.

5.2.2. Igrači i identifikacija s navijačkom skupinom

U skladu sa Spaaijovih šest faktora huliganizma (Spaaij, 2006), navijači koji sudjeluju u nasilnim ritualima se identificiraju s nasilnim praksama zbog ushićenja, zbog teritorijalnosti, zbog čvrstog maskuliniteta, zbog suvereniteta koji se odražava unutar skupine, zbog ideala zajedništva i zbog reputacije. Tih šest faktora u manjem je ili većem obliku prisutno kod svih skupina koje se bave nogometnim huliganizmom i Spaaij ih smatra univerzalnima. Oni su

razlog uključivanja i elementi po kojima funkcionira skupina odnosno njezini članovi, prilikom sudjelovanja u nasilnim aktima. Navijačka skupina BBB odgovara svim navedenim faktorima. Kao dokaz tome u prilog navest ću primjere za svaki od faktora:

a) ushićenje

Pa nama je želja i svrha bila da se potučemo sa suparničkim navijačima i eto da ih prebijemo, jebiga, pokažemo kao da smo jača ekipa da smo ne znam šta i to je u biti to. I meni osobno je to zabavno, to je ono najviše, da ja ne uživam u tome ja ne bi to radio. (Zvonac, 26)

b) teritorijalnost

Pa...to su naša mjesta. Imaju oni svoja mjesta nek' briju tam. Mislim ono. To je nepotrebno. To je provokacija. (Nino, 27)

c) čvrsti maskulinitet

Evo dogodila mi se situacija, bio sam u klubu navijača u Zvonimirovoj i stojim ispred, to jest stojim unutra i vidim netko stoji ispred, nešto već dvije tri minute. I ovak izađem van i lik i ženska i lik piše nešto sprejem po staklu. I ovak gledam, dobro kaj...a stvarno bez veze...po staklu od kluba. A stvarno deset jedanaest navečer, utorak, nema škole, nema psa u Zagrebu fakat totalno bez veze. Ja pitam kaj radiš jesi ti normalan, primim ga za kosu i ta...kak je bil sa ženskom... ženska bocu Vranca da će me lupit. I bio je ovaj frend koji je uzeo bocu Vranca i ono. Kao jeste vi normalni, čemu to? Pa šta radite vi? I lik se ispričava i ja sam rekao da ću mu pozvat policiju, da ga uopće neću nabit. Nekakav rudlavi antifašist, on je nešto za antifa htio napisat, reko uopće te neću nabit sad ću ti pozvat policiju, da vidiš debilčino, to bi ti meni napravio. I ovaj se tam skoro rasplakao. Ova ženska je bila cijelo vrijeme nasilna, njoj sam htio zviznut šamarčinu, njemu sam prijetio da ću njega lupit ako ne zašuti ona...I onda je on zamolio da ne pozovem policiju, mi smo im uzeli bocu Vranca i te sprejeve i onda su oni odjebali. I mi smo imali sprejeve i bocu vina i dobro. (Miljenko Smoje, 21)

d) autonomnost i suverenost

Ovo je ogroman korak naprijed za sve nas, dokaz da možemo što god hoćemo kada svi podmetnemo leđa, a sve zahvaljujući isključivo nama, našem fanatizmu i entuzijazmu! (BBB poruka povodom otvorenja samofinancirane nove udruge navijača)

e) zajedništvo i solidarnost

Deset godina prošlo je od ubojstva našeg Frane. Za njegovo ubojstvo nitko nije odgovarao, ovaj grad odavno je zaboravio na svog sina, a sjećanje na njega iz godine u godinu sve više blijedi. Baš zato mi moramo sačuvati uspomenu na svog brata, njegovoj majci i bratu, njegovim prijateljima biti najčvršći oslonac. (poruka BBB povodom desete godišnjice smrti Frane Despića)

f) reputacija

Ja mislim da je najbitnija ta neka spremnost i požrtvornost da u što je moguće više situacija odradi zadani posao i bude na raspolaganju što više puta kad se to od njega očekuje, nevezano za to što se od njega očekuje. (MK, 27)

Pripadnici uže jezgre navijačke skupine, one koja se bavi „ulicom“, svoju pripadnost skupini moraju opravdati pojavljivanjem na najbitnijim događajima kada se *igra* odvija. Njihovi protivnici su navijači koji se nalaze u ultras grupama ili huliganskim grupama pri čemu nije bitno pristaju li oni na ritualno nasilje ili ne. Sama pripadnost „užoj“ grupi nosi igračku vrijednost samu po sebi. Stoga se *igra* nekad može igrati i bez pristanka protivničkih navijača. Međutim, *igra* je puno više od samog nasilja, pa su i *igrači* puno više od samih nasilnika. Primjerice, u situaciji u kojoj „ulovljeni“ navijači ne žele sukob, iste će pustiti uz pokoju uvredu. Također, biti *igrač* znači nužno biti dio navijačke skupine u smislu da se osobe koji nisu pripadnici navijačkih skupina ne ubrajaju u ciljeve napada, niti u navijačkoj percepciji imaju ikakve veze s njihovim ritualima. Takva percepcija „normalnih“ navijača je interesantna ako znamo da se medijska slika, a k tome i javna predodžba navijačkog nasilja, najčešće temelji na prijetnjama „normalnim navijačima“, „obiteljima s djecom“ i „pravim navijačima“. Kazivači, svi od reda, trenutačni ili nekadašnji pripadnici užeg kruga navijačke skupine o pitanju što s „normalnim navijačima“ imaju slične stavove:

...ali nikad napadat obitelj, ljude s djecom, općenito starije ljude, ljude sa šalovima, dresovima, za koje apsolutno vidiš da nemaju veze s nasiljem. Nekakve Irce, Škote i tako dalje...apsolutno sam protiv toga. Osim ako oni i sami budu bahati i, ne znam, počnu razbijat po gradu i takve stvari...Ali ja mislim da su to baš iznimke, ogromne iznimke. Tako da...u principu samo ono što navijački svijet priznaje općenito. (Ivan, 29)

Da smo mi na gostujućem terenu i da vidimo skupinu takvih navijača također ne bi bilo nikakvih...nikakvih napada...bilo bi možda neko vrijeđanje u cilju da dođe do razglašavanja da smo mi tamo da bi do nas došli ljudi koji žele sukob s nama. Takvi ljudi koji hodaju u Hajdukovim dresovima ne žele nikakav sukob...nego samo jednostavno u svom gradu nose dres svog kluba. (MK, 27)

Percepcija o „jakoj grupi“ koju Bad Blue Boys-i imaju ovisna je o svakom pojedincu koji se u grupi nalazi. Zbog te percepcije, *igrači* će drugačije gledati na skupine koje smatraju slabijima, a drugačije na one koje smatraju jačima. *Igranje* s jakim grupama nosi veći rizik za reputaciju grupe i posljedično njezinih pripadnika, dok *nadigravanjem* slabije grupe - BBB-i - ustvari, ne dobivaju toliko koliko mogu izgubiti porazom od takve grupe. Malim grupama je izazov nadjačati velike grupe, dok je velikima ili grupama s reputacijom na neki način ispod časti „akcijati“ male grupe. Jedan je kazivač naveo najbitnije faktore zašto BBB smatra jakom grupom i koje grupe smatra glavnim protivnicima u *igri*, a koje ne smatra toliko bitnima:

A ozbiljne...mogu postojati i manje ozbiljne grupe ali nije sad neka velika pobjeda ako BBB pobijede Demone. Demonima svaka čast i sad sam njih tu naveo bez veze, ja njih poštujem, ljudi idu na sve utakmice i rade koliko god mogu u skladu sa svojim mogućnostima. Međutim, BBB su u puno boljoj poziciji općenito i veća su grupa i veći je klub. I općenito puno više iskustva u svemu imaju. Općenito je grad Zagreb lociran i u Hrvatskoj i u Europi jako dobro za gostovanja po meni. Nama ništa nije predaleko, ništa nam nije preblizu. Mi smo tu negdje na sredini za razliku od recimo Splita...šta oni do Osijeka imaju 700-800 kilometara to je meni katastrofa...a mi imamo kaj do Osijeka nešto sitno, do Splita nešto sitno, do Amsterdama nešto sitno, do Atene imamo i tako dalje...uvijek smo tu negdje na sredini, po meni jako dobra lokacija i Dinamo je klub koji je... ovoga... često u Europi... Imamo četiri, pet, šest europskih utakmica godišnje. Po meni je to velika prednost grupe i zato smatram da se treba gledat samo grupe koje su na našoj razini... tak... sa većim brojevima i tako dalje. A izivljavat se... mislim naravno... tučnjava je tučnjava i ko' god te napadne trebaš vratit, trebaš i ti prvi napast... (Ivan, 29)

Ovakav pogled na nasilje nesumnjivo signalizira da se radi o jednoj formi kompetitivnog nasilja (Spaaij, 2006:41) između navijačkih grupa. To vezuju i ideje kazivača poput „grupe koje su na našoj razini“.

5.2.2.1. Inicijacija

Karakteristika navijača koji sudjeluju u *igri* je povezanost *igre* s nasiljem prema drugim skupinama koje ih odvaja od drugih navijača. Druga karakteristika je da je nasilje vezano za lojalnost timu za kojeg se navija, u ovom slučaju Dinamu¹⁹, kako bi se ovakvo nasilje razlikovalo od nasilja uličnih bandi (Giulianotti, Armstrong 2002:216). Bitna je pretpostavka da je navijačka skupina, odnosno dio njezinog pokreta koji se bavi poljem „ulice“, dovoljno

¹⁹ To dokazuju i poruke BBB-a poput „I krv svoju za plavu boju“, pjesme „Ako treba krvi proliti, ja te nikad neću izdati...“, pa čak i knjiga Tomislava Birtića pod naslovom „Krvavo plavo“.

upućen u rituale i pravila ritualnog ponašanja prilikom sukoba. Zato postoji izrazita pozornost prilikom inicijacije pojedinaca u navijačku skupinu. Primarno je to zbog toga da se zaštiti vlastita struktura od penetriranja raznih vanjskih aktera koji mogu djelovati maliciozno prema skupini, no postoji i ograničavanje zbog čuvanja same časti sukoba. Čast sukoba je nešto što navijači drže vrlo bitnim jer iz nje proizlazi i sama čast za aktere, a potom i za njihovu skupinu, što je, ustvari, isprepleteno. Važno je naglasiti da se prilikom inicijacije ne radi o inicijaciji u samu navijačku grupu, nego u užu grupu koja sudjeluje u ritualnom nasilju, odnosno u *igranju* s protivničkim navijačkim skupinama. Zavisno o masovnosti skupine, *igrači* mogu biti akteri i na drugim područjima aktivnosti. Kada govorimo o velikim, ili kako ih jedan kazivač naziva, „ozbiljnim“ skupinama, govorimo o potencijalnim selekcijskim procesima²⁰. Budući da je ovo polje navijačke djelatnosti najosjetljivije za pojedinca koji u njemu sudjeluje, ali i za samu navijačku skupinu, takvi selekcijski procesi odvijat će se kroz duži period. Čak i nakon tog perioda, i akulturacije pojedinaca u sustav praksi i vrijednosti uskog kruga ljudi, status pojedinca i povjerenje koje je stekao mogu biti poljuljani njegovim krivim ponašanjem prilikom *igre* (ovaj dio će se detaljnije obraditi u poglavlju 5.3.). Za pristup je bitno da navijača prepoznaju drugi aktivniji navijači. Kako se *igra* može odvijati i u manjim grupama, dovoljno je da je *igrač* poznat nekomu iz te grupe. Dakle, njegov status u *igri* ovisi o subjektivnoj procjeni drugih *igrača* ili objektivnom značenju njegovog staža ili *navijačkog imena* koje nosi (dakle, moguće je da se *igri* priključi i stariji pripadnik kojeg nitko od aktivnih ne zna, pa na temelju svojeg imena prisustvuje i sudjeluje u događanjima). Inicijacija se odvija heterogenim procesom koji može sadržavati razne uvjete i odvijati se u raznim kontekstima, no inicijacija se odvija sudjelovanjem u drugim aktivnostima, pa postepenim sudjelovanjem u samoj *igri*. Tako naš kazivač govori o svom prvom pristupu *igri*:

Prvi puta mi se to dogodilo u sezoni 2006./2007. kad smo šetali gradom. Radilo se o utakmici između Dinama i Hajduka, o derbiju. Bio sam u društvu dva starija dečka koja su rekla da idem s njima. I naletili smo na... nas troje... prvo na dva mladića... jedan mojih godina tada, znači nekakvih 15, 16 godina i jedan stariji, znači 18 godina. Nije baš bilo puno priče, vidli smo odma da to nisu naši... po načinu oblačenja, po samom dijalektu koji su prozborili kad smo im prišli... I ništa, uputili smo im nekoliko udaraca, a ja sam uspio uputit samo dva udarca... od kojih sam jedan fulao, a drugi pogodio i oni su se dali u bijeg i mi smo se morali dati u bijeg jer se radilo o uskom centru grada i bilo je dva

²⁰ Primjerice, Delije su prilikom planiranja sukoba s BBB i Gate13 u Ateni radili selekciju najboljih i najsnažnijih pripadnika. Više informacija o ovome dostupno na web-linku: <https://www.jutarnji.hr/sport/u-ateni-se-sprema-rat-bbb-i-stigli-u-posjet-navijacima-pao-a-s-druge-strane-cekaju-horde-grckih-i-srpskih-huligana/182443/> (zadnji pristup 29. 9. 2018.)

popodne, velika masa ljudi pa... A prije tog incidenta ja sam njih vidio i upoznao na tri, četiri utakmice malo popričao, ništa ekstra. Ja sam taj dan u gradu se pojavio sam...vidio njih...prvo su mene pitali...tko sam i šta sam jer me se nisu sjećali, budući da se radi o velikoj masi...nakon što sam im objasnio da sam ja njihov su rekli da idem s njima. I nije bilo baš tu neke velike komunikacije, nismo imali takav neki preprisan odnos. Ono imao sam dojam u jednom trenutku da im i smetam ali bilo je to jače od mene, nisam htio reć ono... dobro idem doma vidim da vam smetam, htio sam vidjet šta će se dešavati...a nakon tog incidenta atmosfera među nama, ajmo reć da se nekak... da smo postali više prijateljski nastrojeni da sam dobio komplimente tipa ono: bravo mali...da sam postao dio te male grupice s njih dvoje... već smo činili neko zajedništvo... već sam imao osjećaj da smo se drugi dan našli na ulici da bi se pozdravili i popričali i slično...znači to nas je zbližilo... takva situacija. (MK, 27)

Situacija u kojoj se igra odvija, kako spominje i naš kazivač, vrlo je delikatna, nabijena je emocijama i uzrokuje lučenje adrenalina. Pojedinci koji se nalaze u tim inicijacijskim fazama, željni su dokazivanja, u adolescentskoj su dobi (većinom) i riječ ohrabrenja ili percepcija zajednice s drugim pogotovo starijim pripadnicima ih jače vezuje za navijačku skupinu. S druge strane, percepcija „malog“ ili „klinca“ u očima starijih navijača kao pouzdanog, hrabrog ili na neki drugi način „vrijednog“ diže njegov status i među drugim navijačima prilikom prepričavanja događaja. Ipak, inicijacija u ovom smislu sukoba u manjim grupama nije dovoljna da se pređu sve faze etabliranja u uži krug navijača koji *igraju igru*. To se postiže tek konstantnim dokazivanjem ili sudjelovanjem u velikim, odlučnim sukobima (pogotovo porazima) koji tvore drugačiju percepciju statusa pojedinca.

5.2.2.2. Stil

O stilu odijevanja među Bad Blue Boys-ima mogao bi se (i trebao op.a) napisati valjan znanstveni rad. Nekoliko faza koje su prolazili obilježile su i potrebe za vizualnim izdvajanjem od okoline. Međutim, ne ulazeći duboko u srž ovog fenomena, možemo ustvrditi najbitnije faze u kronološkom stasanju BBB-a u navijačku skupinu²¹. Te faze nazivam vertikalnim fazama, zato što se radi o kronološkoj podjeli. S obzirom na činjenicu da stil odijevanja nekad dijeli razdoblje s novim stilom, te se zadržava, pogotovo kod starijih članova koji su manje aktivni,

²¹ Za više informacija predlažem sljedeći sadržaj na web-linku: <http://www.hrhb.info/showthread.php?t=2390> (zadnji pristup 3. 10. 2018.)

možemo govoriti i o horizontalnoj podijeli. Vertikalna podjela stila odnosi se na četiri faze u stilu odijevanja BBB-a:

- 1) 80-te -„jeans look“- nošenje jeans jakni, traperica, šalova, dresova, tenisice starke, sportske tenisice (vidi sliku 4)
- 2) kraj 80-ih i 90-te -„militantni, skinhead look“- nošenje spitfire jakni, dresova ispod jakni, jakni „vijetnamki“, martensice
- 3) kraj 90-ih i 2000-te -„casual stil“- marke poput: Armani, Henry Loyd, Paul & Shark, Fred Perry, Burberry, Aquasqatum, Prada, bijele tenisice popularno zvane „udaračice“, šilterice
- 4) kraj 2000-tih i danas -„crnina“- naglasak na tamnim nijansama odjeće, crne trenirke, „hoodie“ majice, Nike, Adidas, Puma, Reebok, tamni šušlavci i parka jakne, sportske tenisice, marame, šilterice, navijačke majice s logotipom grupe

Slika 4 Prva ekipa BBB u Splitu 80-ih. Izvor: www.hrhb.forum.info

S druge strane, horizontalna podjela stila odijevanja nema ovakve, bar provizorne, granice jer period prilagodbe „novim“ stilovima ovisi o utjecajima iz vanjskog navijačkog svijeta, o utjecajima medija, filmova²², glazbe pa i drugih subkultura, a najviše ovisi o samoj navijačkoj

²²„Football Factory“, film iz 2005. i dan danas se spominje kao film koji je promijenio stil cijele navijačke scene.

skupini, pri čemu opet najviše o jezgri skupine. Kad jezgra skupine, koja se doživljava kao eklatantan primjer, počne „furati“ svoj stil, cijela tribina postupno naginje tom stilu i zato je bitno da navijačka „elita“ prati trendove i postavlja ih svjesno i odgovorno. Horizontalna podjela, dakle, nije jednostavna. S pojavom podskupine BBB-a, famozne ekipe „ZG80“, pojavio se drugačiji stil odijevanja još kasnih 80-ih godina i ranih 90-ih. Oni su, naime, odijevali casual stil prije i za vrijeme dok se ostatak tribine uglavnom naslanjao na „jeans look“ ili militantni „skinheads look“ (vidi sliku 5). Prije nekoliko godina posljednji stil, koji BBB nazivaju „crnina“, počeo je intenzivno rasti dok je još uvelike aktualan bio „casual stil“ (vidi sliku 6). Zbog današnje naravi navijačkih tučnjava te zbog njihove eksponiranosti u medijima, policijskog nadzora i kamera u centru grada, tamne nijanse su razumljive, dok je sportska narav te odjeće razumljiva radi jednostavnijeg kretanja u svim fazama sukoba - bilo da se radi o traganju za drugim navijačima, samoj tučnjavi ili bježanju od policije (vidi sliku 7). Navijački stil je bitan skupini koja „traga“ za protivničkim navijačima zbog lakše prepoznatljivosti protivnika. Tako je pripadnike Torcide u ranim 2000-ima bilo lako prepoznati po nekim, njima svojstvenim, brendovima odjeće, poput Lonsdale-a.

Slika 5 Retro derbi 2003. Izvor: www.hrhb.forum.info

Slika 6 Napad na Grobare 2005. Izvor: sportnet.rtl.com

Slika 7 BBB u korteu. Izvor: Zagreb.info

5.2.3. Kad se igra?

S obzirom na to da je navijačka *igra*, na neki način nadgradnja nogometnoj igri (Bodin, 2013) ona se odvija u skladu s nogometnom sezonom. Međutim, već spomenuti „objektiv“ „24/7“ negira odsustvo rivaliteta s drugim skupinama u periodu kad nema nogometa. Taj period konstantno traje pa ne čudi međusobno napadanje u periodima kad nema utakmica ili u periodima kad se nogometna natjecanja uopće ne igraju. Najčešće se takve situacije događaju

zbog prisutnosti na „tuđem“ teritoriju poput boravka na odmoru, studiranja, rada ili nekakvih drugih obaveza pojedinaca, i u njima najčešće i sudjeluju, barem s jedne strane, pojedinci ili male grupe:

Ovdje, ako ćemo uspoređivat... ne znam, na deset sezonaca koji dođu iz Zagreba, koji su navijači i dođu iz Zagreba na more... bilo ponižavat bilo fizički napadat, njih po mojem mišljenju šest sedam... dok ovdje od deset zaposlenih il' tak studenata, radnika... će bit jedan. (MK,27)

Drugi oblik koji treba spomenuti je navijačka igra tijekom neodvijanja nogometne sezone ili nogometnih utakmica vlastitog kluba. Ovaj oblik je vrlo čest među navijačima jer bi se, u suprotnom navijačke tučnjave rijetko događale sa skupinama koje, primjerice, idu na pripremne utakmice svojih klubova, onima koje samo prolaze kroz Hrvatsku ili onima koje prate druge sportove²³. Treći i najčešći oblik igre u kontekstu vremenskog uvjetovanja su utakmice klubova ili reprezentacija te događaji povezani s njima ili oko njih u tijeku nogometne sezone. U tim periodima navijači djeluju tijekom čitavog dana, a ponekad i tijekom čitavog pripremnog perioda za utakmicu. S obzirom na učestalost tučnjava, može se ustvrditi da je navijačko nasilje najčešće u jutarnjim i večernjim satima zbog izbjegavanja policije i zbog eventualnog iznenađenja protivničkoj grupi. Navijačke tučnjave najlakše se događaju upravo tada. Specifičnost postojanja igre je to što se ona treba odvijati u posebnim periodima koji konstruiraju igrači. Zbog toga što se igra odvija u „huligansko vrijeme“, ona se tako i vrednuje. Postoje dvije linije toka festivala koje ponekad i koreliraju, ali „važnije“ je, „junačkije“ i „časnije“ slijediti samo jednu od njih. Dakle, prvi festival je onaj u kojem se igra može odvijati bez barijera ili s niskim rizikom da do igre neće doći. Drugi festival je onaj koji je masovan, popunjezin drugim „normalnim“ navijačima, policijom, kamerama i medijima te posjeduje veliku vjerojatnost da do igre ili bilo kakvog vida njezine manifestacije neće doći:

...kad se velik broj ljudi skupi ajmo reć' u centru... te stvari su obično... uvijek se očekuju u ranim jutarnjim satima il' kasnim večernjim satima. Zato što je najmanji broj ljudi, slučajnih prolaznika i slično i zato što navijačka skupina koja dolazi pokušava dočekat...dočekat drugu nespremnom. Pokušava ju, ajmo reć' iznenadit. I zato što je puno manje policije i mogućnosti da dođe do nekog pada, a i inače vjerojatnost je da dođe do nekog kontakta koji u principu svi žele. (MK, 27)

²³ Primjera ovakvih praksi ima po svuda. Ovdje navodim primjer napada BBB-a na vlak kojim su se vozile Delije 2005. godine; primjer napada Delija na BBB-e prilikom Europskog rukometnog prvenstva u Srbiji 2012.

Ili noć ranije, ili noć ranije doć'. E tad se može i u centar grada. I jebiga nekak objaviti da si tu. Prvog kog ti se čini sumnjivim napucat i čekat šta se dalje desi. (Zvonac, 26)

5.2.4. Gdje se igra?

Nužno je u ovom poglavlju postaviti granice u pogledu prostora u kojima se *igra* odvija. Kako se *igra* razvila na načelu engleskog huliganizma 60-ih i 70-ih godina, kad je ključna ideja bila osvojiti protivnički „kop“, odnosno dio tribine gdje su smješteni huligani drugog tima, tako je i fokus istraživača primarno obuhvaćao poglede nasilja koji se odvijaju na stadionu ili u krugu stadiona. Ipak, nasilje kod BBB-a je od najranijih perioda obuhvaćalo primarno kolodvore. Pošto je najefikasniji i najjeftiniji način dolaska velikog broja ljudi u protivnički grad bio vid prijevoza vlakovima ili autobusima, navijačke skupine su u Jugoslaviji najviše prakticirale vid čekanja na kolodvorima. Najveće tučnjave iz tog perioda zato se događaju upravo na tim mjestima prilikom dočeka protivničkih navijača²⁴. Međutim, već tada događaju se provale protivničkih navijača u grad, gdje se odvijaju tučnjave po širem centru i na putu do stadiona. Ovakav oblik sukoba posebno je čest prilikom velikih obračuna s Torcidom 90-ih, kada BBB-i postaju puno organiziranija skupina i kad skupljaju i velik broj protivničkih transparenata. Relativna fiksacija na kolodvore aktivna je tijekom cijelog perioda djelovanja BBB-a pa tako i početkom novog milenija. Ovdje treba napomenuti i nove oblike tučnjava koji se sve češće događaju prilikom navijačkih „sačekuša“ koje se odvijaju na cestama i autoputovima. Tijekom tog perioda „odigrala se“ i prva fer tučnjava u Hrvatskoj između BBB-a i Torcide. „Fer tučnjave“ su specifične jer se odvijaju daleko od očiju javnosti i dogovorene su između navijačkih grupa koje se žele sukobiti, a navijači ih od „milja“ nazivaju i „livade“. Spaaij pretpostavlja da se događa porast nasilja koje se odvija izvan stadiona i da su huligani spremni poduzimati velika putovanja i sukobljavati se na neočekivanim lokacijama u neočekivanim vremenima (2006:103). Kazivači koji su intervjuirani spominju koliko je za simboličku moć skupine važan upad u centar protivničkoga grada. Isto tako spominju negativan aspekt tih upada za vrijeme odvijanja šireg *festivala* koji se odvija za čitavu publiku, za masu ljudi u gradu pa tako i za policiju. Postojanost dva festivala korelira s postojanošću dualizma prostora, u kojima se napad očekuje i vrednuje i prostora, gdje on nema vrijednost za određenu navijačku skupinu:

²⁴ Primjer tučnjave na beogradskom kolodvoru donosi ovaj izvještaj jednog starijeg BBB-a, dostupan na sljedećem web-linku: <http://www.hrhb.info/content.php?r=2818-BBB-u-Beogradu-Partizan-Dinamo-08.05.1988>
<http://www.telegraf.rs/sport/2086724-delije-se-razbezale-zagrebom-iz-voza-pobegli-policiji>

Uvijek se više brani centar, uvijek se gleda da više ljudi cirkulira centrom da ne bi došlo do takozvanih upada u centar grada, a s obzirom na utakmicu, kakav je protivnik i koliko se ljudi skupi, koji će te aktivnosti obavljati, pokriva se što je više moguće...što je više moguće područje, da to ne bude samo centar. Ali ajmo reći da je to nekakvih tri do pet kilometara oko samog centra. (MK, 27)

Zagreb, kažem, po meni centar je štićeniji, odnosno teže je reagirati u njemu zbog policije, a sad... ovisi o državi i o gradu... u drugim gradovima možda nije tako... U Poljskoj je tako... i u Poljskoj je problem u centru poljskim grupama napadati. Stoga mislim da ne bi trebalo biti u centru, gdje je sve puno kamera, gdje su ljudi tamo već zapisivani tisuću puta, prijete im uvjetne i slično. I ako se nešto traži, treba se maknuti iz centra. Isto vrijedi i za Englesku, ne znam kakva je njima danas situacija, ali ovoga... znam da nekad i znaju nešto napraviti izvan centra al' u centru ništa i to je to. Tako da, po meni, ako se nešto želi iznimno napraviti, to se radi van centra, skoro u većini gradova Europe. (Ivan, 29)

5.2.4.1. Hijerarhija i elastičnost teritorija

Teritorij je jedan od najbitnijih elemenata subkulture navijača. Tako Spaaij, među svojih šest kriterija po kojima analizira navijačke skupine, jedan dodjeljuje analizi značenja teritorija među navijačkim skupinama prilikom odigravanja njihovih ritualnih praksi. Teritorij je posebno bitan zbog osnove same navijačke igre, koja se bazira na osvajanju i obrani teritorija. Međutim, nije svaki prostor jednako bitan za navijačku grupu. Pitanje je može li se uopće govoriti o teritoriju kao materijalnosti. Teritorij može podrazumijevati i druge sfere navijačkog djelovanja poput internetskih foruma²⁵. Ovdje je prisutan elastičnost teritorijalnog osvajanja, to jest obrane. Teritorij navijačke skupine ovisi o samoj percepciji te skupine o njezinom teritoriju. Njezin teritorij nije omeđen čvrstim granicama, nego ovisi o nizu faktora kao što su: prisutnost skupine na određenom mjestu, označavanje teritorija grafitima ili drugim vidovima vizualnih poruka, „navijačkim veleposlanstvima“ i drugom. Ipak, generalno možemo utvrditi da grupa BBB smatra svojim teritorijem geografski prostor Zagreba i njegove šire okolice. Kazivači priznaju da postoje dijelovi grupe BBB i izvan zagrebačkog teritorija, međutim nisu sigurni bi li to nazvali teritorijem kompletne grupe ili samo njezinih podružnica:

Mislim da ne postoji da se smatra da je to naš teritorij. Ali ima neka mjesta u kojima mi imamo ekipe, ljude, koji smatraju da je to pak njihov teritorij. E sad, ja recimo... mi

²⁵ Na internetskim forumima, pa tako npr. na forum.hr je često da korisnici jedni druge istjeruju iz podforuma zbog percepcije pripadanja njihovoj skupini.

imamo u Sisku jako dobru ekipu na primjer. Mislim ja Sisak ne smatram teritorijem BBB-a, ali tamo imamo ekipu koja to definitivno smatra i to mi je ok. I za mene... aj u biti, da, ajde recimo smatram. (Zvonac, 26)

Zbog toga se može smatrati da se radi o navijačkim veleposlanstvima u drugim gradovima. U tim gradovima, izvan Zagreba, postoje vrlo snažne podružnice grupe BBB. Od kazivača smo doznali za slučaj Siska, Vukovara, Našica, Slavonskog Broda i Mokošice kao najistaknutijih podružnica. Ipak, u nekima od njih postoje i snažne podružnice drugih navijačkih skupina. Nedavni sukob u Vukovaru između dvije navijačke podružnice (Bad Blue Boys Vukovar i Torcida Vukovar) zorno opisuje ovakvu borbu oko svojatanja teritorija²⁶. Također, skoro svakodnevni sukobi u Mokošici i okolici Dubrovnika između BBB-a i Torcide dokazuju postojanje „navijačke igre“ i izvan vremenske i prostorne komponente u koje se te sukobe inače svrstava²⁷. Premda pripadnici navijačke skupine ne doživljavaju podružnice kao teritorij grupe koji treba nužno braniti, iz ovih primjera je nesumnjivo da pripadnici podružnica to smatraju, a zbog uspješne „obrane“ teritorija raste i njihova reputacija u samoj grupi kojoj pripadaju:

Ljudi na taj način pokazuju i inat i prkos i bunt i snagu jer su okruženi brojnim neprijateljima i za to treba imati muda i tako dalje... tako da svaka čast takvim grupama. (Ivan, 29)

Upravo ovo je jedan vid elasticiteta teritorija u kojem jedan dio pripadnika grupe percipira samo Zagreb svojim teritorijem, a drugi dio, i druge dijelove gdje djeluju podružnice BBB-a. Drugi vid elasticiteta teritorija je percepcija teritorija *nomadskog tipa*. Gdje god je prisutna grupa Bad Blue Boys, ona, taj teritorij u tom trenutku smatra svojim. Svoju prisutnost označava naljepnicama, grafitima, sebi svojstvenim praksama, pjevanjem i drugim vidovima označavanja teritorija. Eklatantan primjer ove percepcije „nomadskog teritorija“ je situacija koja se dogodila pred istraživačem u Parizu, ispred jednog od najposjećenijih mjesta, bazilike Sacré-Cœur. Naime, skrivajući se cijeli dan od francuske policije, grupa navijača Dinama, među kojima većinski BBB-i, odmarali su se ispijajući pivo u obližnjem parku. Tada su pokraj njih prošla dva Parižanina alžirskog porijekla koji su glasno pozdravili BBB-e te uzviknuli nešto na francuskom protiv PSG-a (najvećeg kluba u Parizu s kojim je taj dan igrao Dinamo). BBB-i su na prvi pozdrav reagirali razdragano, međutim, drugi im se uzvik nije nimalo svidio zbog činjenice da ta dva „domoročana“ ne priznaju svoj lokalni klub i njegov teritorij te su ih potjerali

²⁶ Video sukoba dostupan na web-linku: https://www.youtube.com/watch?v=QD9pv_bIPxw (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

²⁷ Više informacija o sukobima u okolici Dubrovnika dostupna na web-linku: <https://dubrovackidnevnik.rtl.hr/vijesti/crna-kronika/eksplozije-premlacivanja-vandalizam-vodi-li-se-u-mokosici-krvavi-rat-izmedu-dviju-navijackih-skupina> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

iz parka u kojem su bili. Slična stvar se dogodila u Torinu. Naime, lokalni preprodavači droge namjeravali su spriječiti BBB-e da sjede na njihovim klupicama u parku, na što su BBB potjerali i njih te čitavo mjesto izlijepili navijačkim naljepnicama. Nakon ovog incidenta, tijekom čitavog vremena dok su bili na tome mjestu nisu nikom drugom pustili da ondje bude.

Osim principa elasticiteta teritorija kod fenomena teritorija, treba spomenuti i njegovu hijerarhiju. Pojedina mjesta u navijačkoj su igri bitnija od nekih drugih. Stadion i centar grada te kolodvor smatraju najvažnijim mjestima za obranu teritorija. Iako je važnost tih mjesta primarno konstruirana kroz nasilne prakse obrane i osvajanja, ona se ne svodi samo na te segmente nego i na osnovicu identiteta navijačke skupine koji ta mjesta tvore. Tako jedan kazivač, nakon prikazivanja videa broj 1. iskazuje bijes zbog toga što centrom grada hodaju Varvari, bez obzira na to što je svjestan činjenice da ih u centru grada nije baš niti mogao spriječiti:

Video u meni izaziva bijes iz nekoliko razloga. Prvi razlog je šta se desilo to da je suparnička navijačka skupina, i to još omražena, crnogorska, upala u centar grada. To je prva stvar. Druga stvar, bijes mi izaziva činjenica da je i određeni kodeks prekršen u cilju... u smislu da taj dan nije recimo igrao Dinamo čijeg su kluba BBB navijači...nego je igrala Cedevita koju u Zagrebu praktički ne prati nitko. Ali eto, desilo se to što se desilo i nedopustivo je da se to desi jednoj navijačkoj skupini u njihovom gradu. (MK, 27)

Povećanje policijskog nadzora u centru grada onemogućuje navijačku igru u tim dijelovima grada, no ta mjesta ostaju „bolne točke“ BBB-ima te ih rastužuje pomisao da po tom pitanju ne mogu puno napraviti:

Centar je ono više...centar. Gro ljudi, pažnja, policija, kamere, ovo ono...To da nalete bilo gdje drugdje osim centra brijem da bi, da,...bili mrtvi. (Bilbo, 23)

...u prošlo vrijeme bi išli u centar grada i tamo bi tražili i tamo bi bila najveća koncentracija... bla bla bla... simo tamo. Tražilo bi se, i većinom bi se našlo nekoga, ovisi o gradu u koji se ide i tako to. I tamo bi se išlo. U današnje vrijeme, mislim, da to više i nije tako, centar grada je pokriven policijom i u biti nemaš šta puno tražiti u centru grada, najbolje je, u današnje vrijeme teško je to sve, kazne su i murja je... već zna ljude i zna način na koji se funkcionira...(Zvonac, 26)

5.2.5. Strategije navijačke igre

Strategije navijačke igre potrebno je podijeliti u nekoliko različitih kategorija i faza. Prilikom razrade kategorija, treba se voditi činjenicom da navijačka *igra* nije ista iz pozicije onoga koji dolazi na utakmicu i onoga koji ga dočekuje na utakmici. Stoga su dvije glavne kategorije postavljene s obzirom na teren odigravanja utakmice i funkciju koju navijačka skupina ima zbog činjenice gdje se utakmica njihovog kluba igra²⁸. Međutim, postoji kategorija koja nije striktno vezana za teren odigravanja utakmice, a koja se odnosi na sve akcije koje se provedu mimo uokvirenih navijačkih praksi obrane i upada u gradove. Poput sukoba na autocesti, dogovorenih sukoba ili sukoba s drugim skupinama po putu. Ta kategorija naziva se *igra izvan terena*, a bit će obrađena u posebnom poglavlju. Osim potrebnih kategorija koje se baziraju na teritoriju i, sukladno tomu, strategijama, postoji i podjela *igre* prema fazama. Budući da je sama igra kao takva neprestana, ovime se ustvari fokusiramo na tok igre pojedinih događaja koji u pravilu podrazumijevaju djelovanje više koordiniranih grupa ljudi organiziranih u skupinu koja provodi akcije protiv druge skupine. Faze te *igre* vrte se oko saznavanja vlastitog stanja, sakupljanja informacija o protivniku i policiji, mobilizacije, direktnog kontakta i izbjegavanja policije nakon sukoba te objavljivanja informacije drugim akterima na sceni. Faze su isprepletene i ne moraju nužno ići navedenim rasporedom. Generacijski i grupni sastav skupina koje stupaju u ovakve *igre* također je određen navedenim kategorijama *igre*. Tako prilikom domaćinstva, gradom patroliraju uglavnom mlađi navijači dok će na dogovorene sukobe ili one koji se s određenom dozom sigurnosti mogu pretpostaviti ići najsnažniji pripadnici grupe. Najviše je to stoga što se mlađe navijače uvodi u cijeli proces te ih se, zbog toga što su najmlađi, „žrtvuje“ policiji jer nisu u poziciji da otkriju cijelu operaciju. U drugom slučaju, iskusni navijači idu prvi da zaštite najmlađe, da ih povedu i da svojom žrtvom i pravednim držanjem pokažu pravi način sudjelovanja u *igri*, te da time steknu respekt za sebe i za svoju skupinu. Najstariji i najpoznatiji navijači su uglavnom oni, koji predstavljaju ugled skupine, pa takvi nemaju opciju *kukavištva* u ovoj fazi sukoba:

Pa svaka grupa ima ljudi kojima je primarno...kao što je meni recimo primarno i najbitnije za grupu ta neka prezentacija na tribini, pirotehnika i slično tako grupa ima i određenu skupinu ljudi kojima je najbitnije dokazivanje u tučnjavama ili na livadama i obično se takvi profiliraju unutar manje skupine unutar te veće skupine uže jezgre i oni idu prvi zato što imaju najviše iskustva i najviše su toga prošli. A iza njih idu oni čije vrijeme tek dolazi. (MK, 27)

²⁸ Kategorije su više-manje jednake i kad se radi o gradskim derbijima. U takvim derbijima se informacije dobivaju svakodnevno pa se i određeni događaji temelje i na tim znanjima od prije.

5.2.5.1. Domaćinstvo ili defenziva

Navijačka skupina čiji je prioritet obraniti grad postavlja se defanzivno. Prilikom domaćih utakmica ili tuđih putova koji prolaze kroz Zagreb, *igrači*, odnosno navijačke skupine, imaju manji obujam strategija koje bi se trebale upotrijebiti jer se odnose na teritorij na kojem je navijačka grupa „odrasla“. Domaći teritorij BBB-a je primarno grad Zagreb. Prilikom *igre* na domaćem teritoriju uglavnom sudjeluju mlađi pripadnici kojima je to posebni zadatak. Čuvanje najaktualnijih mjesta, dojavljivanje lokacija, izbjegavanje policije i „aktanje“ neprijatelja su glavne aktivnosti defenzivnog dijela *igre* kojima se oni bave:

Očekuje se da doprinesu najviše koliko je u njihovoj mogućnosti da pomognu starijim, odnosno ne nužno starijim ali iskusnijim i ostalim pripadnicima koji baš su zaduženi za incidente i takve situacije. Da odrade dio posla, znači u vidu nekih izvidnica, u vidu hodanja po gradu, praćenja drugih, razno raznih informacija i to je to. Njihov zadatak je ajmo reć' da lociraju neprijatelja i probaju što kvalitetnije to najaviti ili naći prijevoz od točke a do točke b. U principu očekuje se da najviše što je u njihovoj mogućnosti doprinesu da dođe do nekog sukoba s pozitivnim ishodom. (MK, 27)

Tok igre prilikom domaćinstva ovisi o percipiranoj snazi skupine koju se očekuje te znanju o vlastitoj snazi koju je moguće suprotstaviti gostujućoj grupi. Tako ta prvotna percepcija o snazi vlastite grupe i navijačke grupe koja dolazi, može utjecati na cijeli niz strategija koje se rabe za „hvatanje“ prije nego što gostujuća uspije neometano proći gradom (posebice centrom grada kao primarnim ciljem većine skupina). *Prva faza* je uspostavljanje znanja o činjeničnom stanju. To se radi prilikom prikupljanja informacija o vlastitoj poziciji, o poziciji faktora koji utječu na igru, poput policije, i prikupljanjem informacija o drugoj skupini. Percepcija o snazi tuđe grupe dobiva se sakupljanjem informacija iz nekoliko izvora. Informacije mogu biti dobivene preko interneta, preko izvidnica ili direktno od suprotne strane. U informacije o snazi grupe ulaze informacije o njihovom broju, o načinu prijevoza, o smjeru i fazi kretanja, o podgrupama koje dolaze na utakmicu i dr. Te informacije pomažu kreiranju valjane strategije za njihov prihvata. Osim navedenih informacija, bitno je znati i informacije o pozicijama policije te njezinim aktivnostima i ažurnosti. *Druga faza* je mobilizacija navijača za akciju te njihova organizacija. *Treća faza* se odnosi na djelovanje, odnosno konfrontaciju gostujuće grupe. Prilikom aplikacije sile vodi se računa o pravilima *igre* te o snazi pojedine grupe koju se napada (ponekad gostujuća skupina ne dolazi u homogenoj skupini već više grupa). Zato je bitno da se procijeni snaga takvih grupa i da se postupa tek nakon konzultacija s drugima. *Četvrta faza* je izbjegavanje reperkusija poput policijskog hvatanja ili kasnijeg procesuiranja:

Ovisi o tome koliko je policije, koliko navijača.... U principu navijači kad vide policiju, sukob u devedeset posto slučajeve prestaje jer su takve kazne i sankcije tako da je bolje u samom sukobu bolje stat, povući se i probat pobjeći nego nastaviti pod cijenu daljnje torture. (MK,27)

Osim navedenih faza, *peta faza* u navijačkim sukobima je objavljivanje informacije. Bilo na internetu ili između drugih navijačkih skupina čime se daje do znanja tko je pobijedio, u kojem omjeru i na kakav način. Bez ove zadnje faze ne može se utvrditi rang lista *igrača* neke scene. Osim navedenih faza, u ogledima navijačkih skupina može doći do neočekivanih događaja, poput krađe transparenta, težeg ozljeđivanja pojedinaca, intruzije policije u sukob i dr. koje nose drugačiji razvoj događaja. S obzirom na to, ovaj postavljeni okvir je ustvari ideal-tipski.

5.2.5.2. Gostovanje ili ofenziva

Gostovanje sa sobom nosi niz drugačijih strategija koje se kreiraju s dužnom pažnjom prema okvirima utakmice koja se odigrava. U ovom dijelu BBB-i su posljednjih godina doživljavali neuobičajene mjere koje navijači nogometnih klubova u pravilu ne prolaze prilikom odlaska na gostovanja. Naime, Dinamo je najprije skrivao svoje prijateljske, ali ponekad i službene, utakmice od svojih navijača. Potom je putem ilegalnih crnih lista i saznanja koje je nelegalno dobio o pojedincima u navijačkim skupinama iz policije, javljao policijama drugih gradova u kojima bi se utakmice trebale igrati da u grad ili zemlju dolaze njegovi navijači te da ih ne smiju pustiti na stadion ili, u goreu slučaju, u samu zemlju. Tako bi navijači nebrojeno puta krenuli na gostovanja da bi ih potom na granici čekala zabrana ulaska. Novac od kupljenih ulaznica Dinamo nikad nije vratio navijačima. Ovim metodama, gdje se skupini građana zabranjuje ulaz u državu zbog utakmice ili ih se na osnovu razgovora na hrvatskom jeziku (kao u slučaju Pariza) uhićuje te deportira, Dinamo je znatno oslabio skupinu BBB na gostovanjima. Tako oslabljena morala je postupati drugačijim strategijama za nastavak sudjelovanja u *igri*. Napomenimo da je sudjelovanje u *igri* slobodno ako skupina tijekom godina nije stekla reputaciju i neprijatelje. U suprotnom je što radi zaštite „imena“, a što radi zaštite „normalnih navijača“ potrebno sudjelovati u *igri* i nuditi se na gostovanjima. BBB su zbog niza restrikcija morali gostovanja odrađivati oslabljeni, što strukturalno (kompletno vodstvo grupe tih godina nije smjelo izaći iz države za vrijeme utakmica), što kvantitativno (preko 300 zabrana

te oko 1000 ljudi na crnim listama²⁹). Zbog svega navedenog BBB-i su u gostovanjima morali računati na manji broj generacijski mlađih i iskustveno slabijih pripadnika koji se uz sve to moraju probiti alternativnim putovima do ulaska u zonu utakmice. Tako su BBB stekli enorman respekt u navijačkoj zajednici³⁰. Bez obzira na nekoliko teških poraza koje su doživjeli na gostujućem terenu.

Tijek izrade strategije i apliciranja slijedi određene faze prilikom gostujućih utakmica. Prije svega je ponovno primarno prikupljanje podataka i analiza te selekcija informacija o kontekstu (poput dopuštenosti ili nedopuštenosti gostovanja), o snazi protivnika (velika ili mala grupa, povijest *igranja*), o terenu i drugom. Nakon te prvotne faze potrebna je regrutacija i selektiranje načina dolaska grupe. Potom se radi na tome gdje se i kako „ponuditi“ protivniku, u kojem broju, s kakvim arsenalom oružja i na koje načine. Nakon aplikacije navedenog, slijedi faza bježanja zbog policije. Ponekad, ovisno o razmjeru sukoba, navijačka grupa koja gostuje odabire ostati na mjestu sukoba. Što zbog činjenice da će se lakše oduprijeti svojom masovnošću prilikom pregovaranja kazni s policijom, što zbog samog ishoda sukoba (u slučaju poraza ili ozljeda). Zadnja faza je faza prepričavanja ili objavljivanja informacija kako bi se ostatku navijača iz vlastite grupe, a potom i iz drugih grupa obznanio ishod u sukobu.

Gostovanja su puno delikatnija za navijačku grupu nego domaćinstva. I unutar same grupe se kod ovog radi bitna razlika prilikom „razine“ pristupa planiranju gostovanja i razine općenitog imidža u grupi koju imaju pojedinci. Pitate li navijača koliko je „unutra“, on će najčešće odgovoriti upravo sa svojim brojem gostovanja kao univerzalnim mjerilom koje dijeli „pravog“ pripadnika skupine i onog koji to nije. Zato što na gostovanja idu uglavnom „pravi“ pripadnici grupe, a na opasna gostovanja, gdje je prisutna velika i jaka strana skupina, gotovo samo oni pripadnici koji su u samoj jezgri ili su nekad bili jezgra skupine, odrađivanje gostovanja su jedino univerzalno mjerilo navijačke grupe. Njezina brojnost, način na koji je u grad došla³¹, te ponašanje prilikom kontakta povećat će imidž navijačke skupine. Cilj je

²⁹ Više informacija na sljedećim web-linkovima: <https://gol.dnevnik.hr/clanak/nogomet/drasticna-odluka-stotine-novih-zabrana-dinamovim-navijacima---359468.html> (zadnji pristup 25. 9. 2018.)
<http://www.ultras-tifo.net/news/2519-60-bbb-banned-for-1-year-just-because-they-didnt-have-correct-sector-tickets.html> (zadnji pristup 23. 9. 2018.)

³⁰ Potpora poznatih navijačkih grupa u vidu poruka podrške BBB u borbi protiv uprave Dinama, poput: Juventusovih Vikinga, Unity Dortmund, Rapid Bukurešt, Celticovih navijača i drugih.

³¹ Način se odnosi uglavnom na činjezinicu je li došla „ponuditi“ *igru* gostujućim navijačima ili nije. Primjerice Frankfurtovi ultrasi su noć prije došli u, po navijačkim mjerilima, opasan Marseilles kako bi se ponudili domaćoj navijačkoj skupini jer je sutrašnje gostovanje za njih bilo zabranjeno. Time je Frankfurt pokazao da je spreman i sposoban izazvati domaću skupinu te zaradio bod u gostima kod neprijatelja kao što je Marseilles, čime je imidž te navijačke skupine, među navijačima, porastao.

protivnika iznenaditi na domaćem terenu, „osvojiti grad“, odmjeriti snage u jednom velikom obračunu ili u nekoliko malih u razdoblju u kojem gostovanje traje.

5.2.5.3. Igra izvan granica

Kao što je već navedeno u prethodnim poglavljima, navijačka *igra* može se odigravati u situacijama koje su neovisne o odigravanju utakmica na određenom prostoru ili u predodređenom vremenu. Takve situacije najčešće su prilikom navijačkih putovanja. Eklatantan primjer je putovanje Armade na utakmicu u Njemačku istodobno kad su navijači Partizana, Grobari, putovali na susret Partizana u Njemačku. Isprepletenost putova dovela je do toga da se u Austriji i u Njemačkoj dogode sukobi ove dvije skupine. Tučnjave na cestama, obično započinju time da jedna skupina radi „čeku“ drugoj skupini negdje na putu:

...Nekoliko puta, ne uvijek svojom voljom ali nisam bježao. Najveća je bio Otočac. To sam išao na utakmicu u Split, bili su uskršnji praznici... nisam... spavao sam u gepeku od auta znači stvarno ni na kraj pameti mi nije bilo. I probudili su me riječi: Tovari, Tovari... i ja ono daj ajde... nemoj me jebat. I izađem van i vidim da nisu svi na istoj strani...da smo počeli razilaziti se malo, da ljudi padaju... al sam izdržao. (Miljenko Smoje, 21)

Međutim, trenutačno najčešći oblik navijačke *igre* se odvija u istočnim zemljama Europe, a polako počinje preuzimati primat i na scenama zapadne Europe. Takozvane „livade“ ili dogovorene tučnjave odvijaju se u istim ili sličnim brojevima dvije sukobljene strane. Tom prilikom najjače ekipe ili navijačke elite ulaze u sukob sa sebi ravnim protivnicima, a tučnjava se odvija bez oružja te je najčešće snimljena i objavljena kako bi se izbjegla kasnija pripetavanja oko toga tko je pobijedio. Ovaj oblik borbe, ima sebi svojstvenu navijačku strategiju, koja se odnosi na odabir navijača koji će sudjelovati u „ferki“ i odabir tehnika vođenja samog sukoba. Popularne livade imaju nekoliko pozitivnih strana za navijačke skupine. Prvo, one se odvijaju daleko od očiju javnosti; drugo, odvijaju se u podjednakim brojevima i sa striktnim pravilima; treće, uglavnom nema težih ozljeda po sudionike; četvrto, objavljeni video snimci mogu bez sumnje utvrditi tko je pobijedio u sukobu pa se neslužbene rang liste navijačkih skupina mogu puno lakše ustanoviti. Primjerice, na poljskoj sceni, već dugi niz godina, na „vrhu“ stoji neprikosnovena ekipa Lech Poznań, Terrormachine. Ovaj oblik navijačkog nadmetanja dobio je svoju „live“ verziju osnivanjem TFC turnira³² u kojima se tučnjava odigrava između dvije skupine od po pet ljudi koji predstavljaju navijačke ekipe. Ipak, dogovorene tučnjave nemaju

³² Team Fighting Championship. Video jednog sukoba dostupan na web-linku: https://www.youtube.com/watch?v=GixDXD44_yA (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

isti „naboj“ kao tučnjave na ulici. Prije svega to je zbog toga što je *igra* puno kompleksnija na „ulicama“ te pretpostavlja i druge aktere osim navijačkih skupina, a iznenadna je i neočekivana. Element iznenađenja i neizvjesnost najvažnije su njezine karakteristike. Stavovi kazivača iz redova BBB-a veću važnost pridaju „ulici“ nego „livadi“:

Mislim da to nažalost nije istovjetno pobjedi na ulici. Pobjeda na ulici uključuje teritorij neke grupe, znači bilo da se radi o našem gradu ili o Splitu ili bilo kojem ako, ako neka navijačka skupina na gostovanju u gradu ostvari pobjedu to je veći uspjeh nego da ju je ostvarila na zabačenoj nekoj livadi na dogovor. (MK, 27)

Pa ono...a dobro...oba dvoje kaj ja znam. Dobro je i u centru nabit ih, došli su u grad...dobro to je bolje. Al livade su ono, poštenije. Dogovoreno i... (Bilbo, 23)

Navijačka tradicija pri preferencijama itekako je bitna. Iznenadjujuće je vidjeti da navijači s balkanskog poluotoka ne sudjeluju toliko često u navijačkim tučnjavama na livadama, a takve sukobe uglavnom odbijaju u susretima s navijačkim grupama s istoka, pravdajući odbijanje time što to nije njihov stil³³.

5.2.5.4. Eksploatacija: obmana i propaganda

Nedavno³⁴ je zagrebačkim ulicama prošla jedna BBB-ima neprijateljska grupa navijača Budućnosti iz Podgorice, tako zvanih Varvara³⁵. Ova „šetnja“ bi ostala zapamćena samo nekolicini domaćih navijača da govorimo o 90-im godinama. Danas, međutim, utjecajima globalizacijskih procesa i umrežavanja, i navijačka subkultura povezana je u jednu širu transnacionalnu zajednicu koja putem elektroničkih medija, a najviše posredstvom interneta, prati scenu u kojoj djeluje. Stoga je „šetnja“ Varvara Zagrebom odmah objavljena na nekoliko navijačkih internetskih mjesta³⁶, a ubrzo je o istoj napravljen i video. Objava ovakvih informacija na internetskim portalima ima funkciju propagandne djelatnosti navijačkih skupina. Propaganda je svjesno djelovanje radi mijenjanja ili kontroliranja stavova i ponašanja drugih posredstvom komunikacijskih sredstava (Bilandžić, 2008). Naime, upad koji je trajao svega nekoliko minuta pretvoren je u osvajački pothvat druge navijačke skupine. Niz otegotnih

³³ Primjer sukoba između dvije različite navijačke tradicije, dosta je dobro opisan u tekstu jednog navijača o sukobu BBB-a i Lech Poznanovih navijača u Poznau na Europskom prvenstvu u nogometu 2012. Tekst je dostupan na web-linku: <http://balkanskinavijaci.com/prica-bbb-vs-terrormachine-lech-poznan-euro-2012/> (28. 9. 2018.)

³⁴ 25. 3. 2018.

³⁵ Hrvatski prijevod - barbar

³⁶ Iza gola, Balkanski navijači, Ultras tifo

okolnosti za domaću skupinu u tom je pogledu zanemaren. Najbitniji resurs današnjeg društva je informacija. Problematicnost masovnosti informacija i svojevrsnog zakrčivanja komunikacijskih sposobnosti pojedinaca da procesuiraju toliki broj informacija nagone ih na instant-solucije. Proučavanjem ovog pogleda u navijačkoj subkulturi je zanimljivo zato što se imidž grupe može ojačati propagandnim načinima informiranja ostatka navijačke zajednice koja, u velikom broju slučajeva, ne proučava totalitet nastale situacije niti provjerava točnost i istinitost dobivene informacije. Propagandna djelatnost u navijačkoj subkulturi povijesna je funkcija. Prvotno je za propagandu bilo bitno što češće se pojavljivati u masovnim medijima, poput novinskih listova. Drugi vidovi propagandne djelatnosti su i vizualne poruke poput grafita, murala, naljepnica i dr. Fanzini³⁷ na razini grupe ali i na razini scene su prvi oblik „neformalne“ komunikacije između navijačkih skupina. Međutim, ni jedan od navedenih oblika propagande nije uspijevaao niti uspijeva donijeti pobjedu i samim time zadovoljštinu ovako brzo kao što to uspijeva internetska propaganda. Navijači turskog Beşiktaša su prilikom upada u Kijev smjesta to objavili na Instagram profilu. Tako su objavili i gdje su te su ih nekoliko sati kasnije na istome mjestu napali domaći huligani³⁸. Navijačka igra se, dakle, igra i na internetskim portalima, društvenim mrežama i blogovima i time se bitan dio iste preselio u virtualni svijet. Propaganda koja se širi preko internetskih portala donosi moć navijačkoj grupi prilikom stvarnih sukoba. Navijačku skupinu Bad Blue Boys zbog njihovog imidža među navijačkim grupama, u Kijevu su napali moskovski Spartakovih huligana koji su za tu priliku prešli gotovo 1000 kilometara. Ovdje su, ipak, engleske i talijanske skupine eklatantan primjer. Kao začetnici „huliganizma“ i jedni i drugi su i dan danas meta svim skupinama koje se žele dokazati ili izboriti ime te svoje podvige objaviti na Internetu. Internetska propaganda, s druge strane, donosi probleme na putovanjima. Zbog informacija lansiranih na internetskim portalima, obično se navijačka igra, ali i sam dolazak gostujućih navijača uspijeva prijevremeno ograničiti, a to je slučaj koji se sve češće javlja prilikom gostovanja europskih grupa. Primjerice, Boulogne Boys, jedna od udranih ekipa francuskog PSG-a, 2013. godine je u nekoliko minuta uhićena prilikom ulaska u Bruxelles. Cilj im je bio pojaviti se na neprijateljskom teritoriju ali je zbog objave nekoliko navijača na internetskom forumu kompletan plan propao³⁹.

³⁷ Čao tifo, Dinamov sjever, To my kibice i dr.

³⁸ Više informacija o događaju dostupno na sljedećim web-linkovima:

<http://www.ultras-tifo.net/photo-news/4651-cl-dynamo-kyiv-besiktas-06-12-2016.html> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

<https://www.youtube.com/watch?v=f4uDLiDwZb4> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

³⁹ Više informacija dostupno na web-linku: <https://www.thelocal.fr/20131023/violence-fears-ahead-of-psg-anderlecht-clash> (zadnji pristup 28. 9. 2018.)

Ipak, bitna ideja prezentacije navijačke skupine na internetskim forumima, stranicama Facebooka i portalima je uvećavanje imidža vlastite grupe te smanjivanje imidža protivničke. Gledajući iz te perspektive, to je svojevrsna strategija eksploatacije. Eksploatacija je korištenje vlastitih informacija na odgovarajući način kako bi se spriječilo konkurenta da iskoristi svoje informacije (Bilandžić, 2008). Pravovremenost objave, način prezentiranja informacije, dosadašnji imidž grupe i imidž pripadnika koji objavljuje sadržaj na internetu je način na koji se takva informacija vrednuje. Navijački forumi otvorenog tipa dom su mnogim vrstama navijača, pa tako i onima koji nisu ultrasi ni huligani. Na ovaj način navijački puk ne može razaznati provjerenu od neprovjerene informacije no ipak se informira, a ta informacija kroji mišljenje i ideju. Zbog toga informacijsko obmanjivanje koje se događa na internetskim mjestima kroji percepciju i imidž navijačke skupine. Live-streamovi sukoba, video „dokazi“, izvještaji iz „prve ruke“ oruđa su u ovim raspravama. Obmana može biti dvostrana. S jedne strane proširene informacije o protivniku mogu naštetiti njegovom imidžu kao u slučaju nedavnog slikanja Fenerovih⁴⁰ ultrasa podno maksimirskog stadiona, koje rezultira percepcijom ostatka navijačke javnosti o „upadu“⁴¹. S druge strane to može biti plasirana informacija kako bi se protivnika navelo na krivi zaključak te potom i na krivo djelovanje iz kojeg inicijator izvlači korist (Bilandžić, 2008). Primjeri ovakve plasirane informacije najčešći su u interakciji s policijom jer se sama ideja takve obmane prema drugoj navijačkoj skupini, iz navijačkog kuta gledanja, smatra nečasnom radnjom.

5.2.6. Kakav ishod se traži?

Navijačka *igra* ne završava. Ona može završiti rasformiranjem jedne od sukobljenih skupina, prijateljstvom ili relativnim nepostojanjem na sceni⁴², ali i tada preostaju drugi protivnici pa se intenzitet neprijateljstva postupno prebacuje na drugu skupinu. Sličan primjer dogodio se u periodu najveće represije nad BBB-ima, kada se navijački „derbi“ vodio između riječke Armade i splitske Torcide zbog nedostatka, odnosno nemogućnosti *igre* u Zagrebu. Dakle, kada govorimo o prestanku navijačke *igre*, govorimo o prestanku pojedinih njezinih

⁴⁰ Fener je skraćeni naziv za istanbulski Fenerbahce

⁴¹ Sporna slika dostupna na linku: https://www.instagram.com/p/Bn9HuOlhzgS/?utm_source=ig_embed (zadnji pristup 25. 9. 2018.)

⁴² Primjer takvog slučaja je rasformiranje navijačke skupine Milana, Fosse Dei Leoni nakon oduzimanja njihovog udarnog transparenta od strane Interovih huligana u Torinu i Ultras Yomus Valencia ugašen nakon godina represije nad njezinim članovima. Druge poznate rasformirane skupine su: Ultras Unione Veneziaestre 1987, Colletivo Autnomo Viola 1978, Tigris Mystic Paris, Jorvik Reds, Ultras Duisburg i drugi.

događaja⁴³. Prestanak takvih događaja ovisi o kontekstu u kojem se odigrava. U slučaju da se radi o obliku *igre* gdje je navijačka skupina domaćin, događaj završava odlaskom protivničke strane iz njihovog grada (nekad i države). U slučaju kada se radi o gostovanju, tada događaj završava povratkom u grad ili zemlju koju smatraju svojom. U trećem slučaju, kad se radi o dogovorenoj tučnjavi, *igra* (obično) završava završetkom samog sukoba, a u slučaju da se radi o tučnjavi van okvira nogometne utakmice, tad *igra* završava pobjedom, porazom, remijem ili intervencijom policije u sam događaj. Sve vrste ili instance sukoba u pravilu stvarno završavaju smještanjem tog sukoba u okvire šire navijačke *igre*, objavom percipiranog ishoda događaja. Prilikom te objave navijačka kompeticija premješta se na borbu medijima. Dominique Bodin u svojoj opsežnoj studiji o navijačima te specifično navijačima u Francuskoj, spominje „rang-liste“ koje se prenose medijima. Naime, prve rang-iste nastajale su u Britaniji pojavom „*thugs league*“. Borba protiv huliganskih skupina, što je bio prvobitni cilj rang-lista navijača, mladi su navijači iskoristili da bi stekli prepoznatljivost u društvu. Slične rang-liste nastajale su i u Francuskoj objavljivanjem navijačkih koreografija, a postupno i tučnjava u fanzinu „Sup' Maga“ (Bodin, 2013). Kod nas se jednaka situacija događa osnivanjem navijačkih fanzina poput „Ćao Tifa“. Navijačke skupine, među kojima i BBB, žele nastupiti u magazinu kao što neugodnija navijačka skupina. Publicitet koji se stvara oko njihovih akata godi „dobrom imenu“ skupine među drugim navijačima i postavlja fascinaciju mladim potencijalnim pripadnicima čime se publicitet iz glavnog kritičara pretvara u glavnog mobilizatora skupine. Takav fenomen aktualan je i danas. Dovoljno je pogledati broj klikova na vijestima o najrecentnijim navijačkim tučnjavama, da se dobije slika koliko čitalaca „guta“ taj sadržaj. Ishod sukoba bitno je uvjetovan time kako će sukob kasnije interpretirati sukobljene strane. Ovaj način objašnjenja sukoba nema puno veze s klasičnim metodama neutralizacije delinkventskog ponašanja Matze i Sykesa (1957) koje navodi Bodin⁴⁴. Metode neutralizacije navijačkog devijantnog ponašanja podrazumijevaju same po sebi postojanje dvoličnih pojedinaca ili dvoličnih svjetova koji se međusobno ne dodiruju. Takav oblik ličnosti koji sudjeluje u aktivnostima zabranjenim društvenim normama, da bi nastavio živjeti, mora sebi opravdavati svoje akte. Međutim,

⁴³ Događaj se ovdje shvaća u smislu kompletnih događanja unutar odvijanja navijačkog sukoba između dvije skupine u određenom vremenskom periodu (ponekad se radi o svega nekoliko sati, ponekad o više dana).

⁴⁴ *Devijantni« i »nasilni« navijači jesu oni koji istodobno koriste pet »tehnika neutralizacije« ili neku od njih:*

- *negiranje odgovornosti* (»nismo im smetali, mirno smo sjedili na terasi nekog bara kad su nas napali«);
- *negiranje pretrpljene štete* (»nije istina, pretjeruju, samo smo ih htjeli malo prestrašiti«);
- *negiranje postojanja žrtve* (»nikomu nismo ništa napravili, pričaju to jer su se razbježali«);
- *optuživanje onog koji optužuje* (»oni su nasilniji od nas, oni su nas napali na dolasku, oni su počeli«);
- *pozivanje na vjernost* (»napali su dva ili tri člana grupe, nismo to mogli dopustiti«) (Bodin, 2013).

transgresija između dva odvojena svijeta „igre“ i „svakodnevice“ ne odvija se opravdanjima već životom u liminalnosti, odnosno liminoidnosti svog životnog stila (Turner, 1982) Liminalnost je i kreativnija i destruktivnija od društvene norme. Osim toga, objašnjenje sukoba o kojem je ovdje riječ, odvija se između dvije navijačke skupine, odnosno njihovih članova. Način iznošenja podataka o sukobu razlikuje „pravog navijača“ od drugih zainteresiranih pojedinaca. Prilikom iznošenja ishoda nema žaljenja zbog sukoba, ispričavanja, negacije žrtve ili premještanja krivnje na druge aktere izvan navijačke scene (osim u slučaju da je sukob spriječen), kao što Bodin navodi za navijačku retoriku nakon sukoba⁴⁵. Takva retorika prisutna je prema vanjskom svijetu, ali ne prema subkulturi gdje se ona prenosi, tako da je i pojedinac i skupina svjesna sukoba te naličja, da je to rutinska „operacija“ kako bi se u drugim skupinama pobudio respekt za skupinu i u određenoj mjeri strah od sukoba s njom. Naravno, izvještaj ovisi o mnogo pojedinaca koji su sudjelovali u samom sukobu. Ako se radi o masovnim sukobima, bez sumnje će i interpretativni dio varirati, međutim, ako se radi o dogovorenom sukobu, tada će izvještaji uglavnom biti šturi - poput informacije o broju sukobljenih i informacije o ishodu same tučnjave⁴⁶. Ishod je, dakle, povezan s odnosom prema protivniku i vrstom sukoba.

5.2.6.1. Odnos prema protivniku

Kod ishoda događaja u navijačkoj *igri* važne su i prethodne percepcije sukobljenih strana i kontekst u kojem se sukob događa. Ako se radi o sukobu BBB-a i srpskih navijača tad će sukob popratiti druge razine međusobnih percepcija. Situacija neće biti ista ako se BBB-i sukobe s navijačima s kojima nemaju prethodnu povijest. Ipak, bez obzira na ove razlike u intenzitetima, apsolutna pravila navijačkih sukoba i u najtežim sukobima moraju biti na neki način eksponirana, da bi se sukob smatrao fer sukobom i da bi navijačka skupina izborila beneficije za svoje ime. Tako se prilikom sukoba BBB-a i Delija na aerodromu u Ateni događao oblik ponižavanja (zbog snimanja kamerom ranjenih pripadnika BBB-a), ali takav se oblik ponižavanja očekivao od strane omražene skupine, pa BBB-i ne smatraju da je time narušen navijački kodeks. S druge strane nije bilo uporabe hladnog oružja, pa je i navijačka čast ostala netaknuta. Dakle, specifično za svakog pojedinog protivnika je da on za sobom povlači povijest i kontekst i zbog toga se i ishod sukoba specifično percipira. Premda sukob s Delijama za BBB-

⁴⁵ „Priče o nasilnim djelima naravno da su iskrivljene i subjektivne, skupina uvijek pobjeđuje bez obzira na broj i reputaciju napadača, jer uvijek su oni drugi ti koji provociraju i napadaju. Objektivnost je u potpunosti odsutna u izgradnji identiteta skupine i osobnog identiteta. On je nužno pozitivan i valorizirajući, skupina je uvijek najodvažnija u akciji, a »uspjeh se puno više ističe od neuspjeha“ (Bodin, 2013)

⁴⁶ Primjer izvještaja o dogovorenoj tučnjavi dostupan na web-linku:

https://www.instagram.com/p/BolpBgPgoRu/?utm_source=ig_web_button_share_sheet (zadnji pristup 1. 10. 2018.)

e nije bio uspješan jer nije izborena pobjeda, nego „sramotni poraz“, ovaj sukob je promijenio percepciju odnosa s tim protivnikom. Zato možemo govoriti o određenoj uspješnosti samog sukoba za BBB. BBB-i su kao i na Otočcu (protiv mnogo brojnije Torcide) pružili zavidan otpor, Delije, s druge strane, u pobjedi nisu bitno prekršili granice navijačke *igre*, što je od takvog protivnika bilo očekivano. Dakle, krajnji ishod sukoba, respekt zbog sudjelovanja, a potom i respekt zbog pobjede izvire iz samog rizika i neizvjesnosti sukoba kao i sposobnosti „samokontrole“ prilikom sukoba, odnosno pokazivanja navijačkog ponašanja.

5.2.6.2. Poniženje ili nasilje

Cilj navijačke *igre* je *igra* sama. Cilj nije ozbiljno nauditi protivniku, nego mu pružiti otpor ili pobijediti, time zaštitivši čast i ime svog grada, skupine i kluba. Prilikom nasilnih rituala odigrava se cijeli niz različitih sukoba pojedinaca. Ti sukobi su usmjereni relativnim poznavanjem pravila svakog pojedinog sukobljenog. Ako se pravila ne poznaju ili ne poštuju, takvi će pojedinci kroz dogledno vrijeme doživjeti nepovjerenje svojih „suboraca“, a u krajnjem slučaju će biti isključeni iz same skupine. Ponekad radikalniji pojedinci, oni koji ne poznaju ili ne žele upoznati pravila sukoba navijačkih skupina, postaju i najeksponiraniji pojedinci u grupi zbog straha ostalih od unutar-grupnih sukoba s tim pojedincem koji je „lud“ ili „nije normalan“. Takva kristalizacija radikalnih pojedinaca ili grupa unutar navijačke skupine može dovesti do proliferacije svakakvih oblika nasilja na sceni koje mogu uzrokovati teže i ozbiljnije ozljede i posljedice, kako za druge, tako i za samu skupinu. Najčešće takvi pojedinci postupno prelaze u teška kriminalna djelovanja. U takvim situacijama razlika između navijačke subkulture i „podzemlja“ postaje nejasna⁴⁷. Percepcija „normalnosti“ pojedinca ili skupine je u ovom slučaju izrazito bitna jer pokazuje pravu, a ne eskalacijsku narav navijačkog sukoba. Isticanje u navijačkom sukobu je vrlo bitno za pojedinca. Isticanje u skladu s navijačkim normama još bitnije. Primjerice, navijači koji sudjeluju u tučnjavi s brojno nadmoćnijim neprijateljem već zavrjeđuju poštovanje druge navijačke skupine, pa samim time ne bi bilo u skladu s navijačkim pravilima da se pojedince teško ozlijedi jer će to donijeti sramotu brojnijoj grupi. Najčešće se u objašnjavanju navijačkih sukoba govori o ponižavanju protivnika (Spaij, 2006). Ovo je samo djelomice točno. Ponižavanje je samo jedno lice medalje, radi se uglavnom o tome da se za sebe izbore bolje ime, a potom i proneše ime svoje skupine. Poniženje ne mora biti dio sukoba, iako to najčešće u nekom obliku jest. Potom treba razdvojiti fizičko od psihičkog poniženja. Za druge pojedince fizičko poniženje u smislu fizičkih ozljeda izaziva i psihičko poniženje, no za

⁴⁷ Primjer je raskol u navijačkoj skupini Grobari Beograd ali i raskol u navijačkoj skupini BBB.

navijače ono ne predstavlja jednaku stvar. Fizičko poniženje će biti povezano sa psihičkim ako navijač dobije „šamar“, međutim ako dobije ozljede u tučnjavi, to uglavnom neće biti ponižavajuće za njegovu osobnost. Navijačko normiranje to onemogućuje. Posljedica navijačkog sukoba su grupna ponižavanja, a o pojedinačnom ponižavanju se radi jedino ako pojedinac nije odgovorio na provokaciju, nije pružio otpor ili se dao u bijeg. Kao i u svakom, i u navijačkom sukobu je, kao i u svakom, vrlo bitna namjera. Ako pojedinci imaju namjeru nekog bitno ozlijediti, takav sukob će ubrzo eskalirati na kompletnu *igru* između te dvije skupine u smislu *vendette* (Bodin, 2013), a ako se sukob dogodi u razinama prihvaćenog i časnog sukoba tada može donijeti, upravo suprotni učinak – međusobnog respekta i opreza. Karakteristike koje su ovdje navedene spominju se u intervjuima s kazivačima:

Postoje pravila ukoliko protivnički navijači imaju obilježja svog kluba i slično da se to s njih skine...ukoliko, ajmo reć, baš neprimjereno odgovaraju na zadane, na zadane upute da bude neki blagi fizički kontakt u cilju više zastrašivanja nego ozljeđivanja...i to je u principu to. Ili ukoliko su u manjini, a naoružani su i krše time kodeks onda je to druga situacija...onda se može, bez obzira na broj doći do teškog ozljeđivanja jer samim time oni su pokazali namjeru da bez obzira što su u manjem broju da teško nekoga ozlijede. (MK, 27)

5.3. Navijački kodeks - pravila igre

Centralni i najvažniji faktor *igre* odnosi se na njezina pravila. Pravila koja se koriste u *igri* pojedinci moraju internalizirati kako bi njihova provedba uspjela. Takva akulturacija pojedinca bitna je zbog izgrađivanja identiteta i karaktera pojedinaca koji su uključeni u sukobe i djeluju te utječu na odvijanje i način odvijanja sukoba. Pravila se shvaćaju u kontekstu osobnog etosa skupine i pojedinaca pa njihovo ekstenzivno ili ekstremno kršenje pogađa pojedinca. Tako, primjerice, jedan kazivač otkriva svoju reakciju na video-sadržaj iz Latinske Amerike:

Pa to mi je iskreno katastrofa. Prvo radi se o jednom čovjeku, kojeg cipelari pedeset ljudi, udaraju svim mogućim sredstvima. Vidi se, vidi se da je to jedna potpuno, potpuno nekontrolirana masa ljudi bez ikakvog kodeksa...Znači to nisu navijači, to su ubojice, to su ljudi koji trebaju biti sankcionirani i maknuti iz društva jer danas sutra bi mogli biti prijatnija za svoju okolinu nevezanu za nogomet. (MK,27)

Pravila se razlikuju s obzirom na pojedinu skupinu, s obzirom na pojedinu scenu i s obzirom na pojedinu stil. Razlika koja postoji s obzirom na skupinu tiče se njezinih unutarnjih mehanizama koji počivaju na trenutačnom vodstvu skupine, tradicije skupine ili konteksta sukoba u kojem se nalazi. Razlika s obzirom na scenu odlikuje se neformalnim ili formalnim pravilima *igre* propisanih na nekoj sceni kojima se određuje navijačka svijest i rang skupine. Razlika s obzirom na stil odnosi se na nekoliko navijačkih stilova koji su prisutni u svijetu u različitim kulturama. Ovdje se, prije svega misli na razliku u europskim stilovima među kojima su stilovi: Istočne Europe, ultras stil južne Europe, huliganizam zapadne Europe, balkanski stil, turski stil i drugi. Ovi stilovi uglavnom se razlikuju po logici (ne)upotrebe oružja u sukobima. Prilikom kodiranja navijačkog pravilnika ponašanja u sukobima, osim direktnog kontaktiranja s navijačima iz redova BBB-a, bilo je potrebno proučiti druge navijačke scene. Tako su se prilikom iznošenja ovih „nepisanih“ pravila u literaturi ovog rada našla dva službena i pisana kodeksa navijačkih scena u Bugarskoj i Rusiji te navijački kodeks koji je na Ultras-tifo forumu dopunjavalo nekoliko članova. Ovime se donosi pregled tri razine analize: analiza pravila skupine, analiza pravila pojedine scene i analiza internacionalnih shvaćanja pravila *igre*:

a) Kodeks časti Bugarska⁴⁸:

- Zabrana uporabe bilo kakvog oružja za vrijeme tučnjava.
- Ne tuci se s individuama ili malim grupama s većom grupom. Probajte se tući u jednakim brojevima.
- Ne smije se tući nokautirani protivnik ili onaj koji se nije u stanju obraniti.
- Ne napadajte djecu, žene i normalne navijače.
- Ne tucite se s protivnikom na poslu, u domu ili kad je sa svojom obitelji.
- Ne tucite se s drugim navijačima na nacionalni praznik, utakmicu reprezentacije ili sličnim događajima..
- Ne uzimajte osobne stvari od protivnika.
- Ne žalite se policiji na protivnika ako nisu prekršili ova pravila.
- Kad grupa prekrši pravila kodeksa časti, vođe će kazniti grupu ili pojedinca koji su to učinili.
- Zaustavite propagandu uporabe oružja na naljepnicama ili službenoj odjeći.
- Promovirajte fer i čistu tučnjavu bez oružja.
- Ne uništavajte grafite na protivničkom teritoriju ili stadionu.

⁴⁸ Kodeks časti Bugarske je preveo autor. Izvor kodeksa časti dostupan je na sljedećem web-linku: <https://www.casualultra.com/3780-code-of-honor-for-bulgarian-hooligans.html> (zadnji pristup 29. 9. 2018.)

b) Navijački kodeks Rusija⁴⁹:

- Tuku se samo huligani međusobno. Zabranjeno je napadati obične navijače.
- U tučnjavi je dozvoljeno uzeti navijačke rekvizite, ali ne i mobilne telefone, satove i slične privatne stvari.
- U sukobu s policijom pomaže se navijaču, pa makar bio iz suparničkog tabora.
- Ako netko sam preda navijačko obilježje, ne smije se napadati.
- Nikad se ne smije udariti žena.
- Nema tuča dok igra reprezentacija.
- Na stadionu se uvijek bodri ekipa, bez obzira na rezultat.
- Uvijek pomoz bratu iz grupe, bez obzira na to kakav problem ima.
- Svaki navijač mora ići na svako gostovanje na koje može.
- Nema međusobnih tučnjava dok traju europska klupska takmičenja.
- Dogovorene tuče mogu početi ako je broj sudionika podjednak.
- Kad netko u tučnjavi padne, više se ne dira.
- Sva pravila u dogovorenim tučnjavama dogovaraju se pristankom obje strane.

c) Navijački kodeks Ultras-tifo foruma⁵⁰:

- Bez uporabe noževa i drugog oružja u tučnjavama
- Bez tučnjava sa starijim navijačima i normalnim navijačima
- Bez pozivanja policije drugoj navijačkoj skupini
- Bez udaranja osobe koja leži na podu ili je ranjezina
- Nikad nemoj surađivati s policijom
- Nikad nemoj uzeti novac od uprave kluba
- Brani svoj transparent bez obzira na sve
- Pjevaj 90 minuta
- Poštuj odluke grupe
- Ne rabi kameru na tribini
- Poštuj starije navijače
- Nikad ne ostavljaj prijatelja ili navijača i napravi što god možeš da mu pomogneš
- Ne razgovaraj s masovnim medijima

d) Navijački kodeks ispitanih BBB-a

⁴⁹ Uređenje teksta je djelo autora. Izvor navijačkog kodeksa Rusije na sljedećem web-linku: <http://www.telegraf.rs/sport/1908774-ruski-huligani-usvojili-kodeks-za-tuce-u-srbiji-malo-navijaca-postuje-ova-pravila> (zadnji pristup 29. 9. 2018.)

⁵⁰ Ovaj kodeks pisalo je nekoliko pripadnika foruma koji su također i pripadnici različitih navijačkih scena i članovi skupina iz drugačijih kulturnih sredina. Zbog navedenog ovaj kodeks smatram relevantnim kako bi se pokazala određena doza univerzalnosti navedenih pravila. Istodobno je unutar podforumu, trajala rasprava među navijačima različitih stajališta i iz različitih scena. Primjerice, navijači iz Latinske Amerike, složili su se da ondje navedena pravila ne vrijede. Isto se dogodilo s članovima grčke navijačke scene. Izvor: <http://forum.ultras-tifo.net/ultras-code-of-conduct-t25227-s24.html> (zadnji pristup 20. 9. 2018.)

Prilikom razgovora s BBB-ima ustanovljeno je nekoliko pravila koja se uglavnom podudaraju s pravilima gore navedenih skupina. Uz svako navedeno pravilo navest će se i objašnjenje tog pravila, kako ga navijači s kojima je vođen intervju percipiraju:

- Ne uporabi hladnog oružja.

Pa evo na primjer po nekom, ajmo reć, kodeksu koji ja smatram da je kodeks... i koji većina navijača pravih i starijih s kojima sam razgovarao smatra da je kodeks... to je da nema korištenja hladnog oružja. (MK, 27)

- Ne udaranju čovjeka koji leži na podu ili je ranjezin.

...da nema nakon što čovjek padne na pod u tučnjavi da ga ne bi trebalo po njemu skakati nebrojeno puta nego procijeniti da li je čovjek sposoban nastaviti... kako je u boksu ako je čovjek doživio nokaut i ako mu sudac dva puta mora brojati i ako tetura na nogama il u ovom slučaju leži da se njega ne dira jer on više nije nikakva prijetnja. Sve preko toga razlikuje, ajmo reć, navijačku tučnjavu i osobe koja je stvarno želi izvršiti pokušaj ubojstva... (MK, 27)

- Ne napadanju protivnika u maloj grupi punom silom.

Pa postoji, znači nekakav kodeks postoji. Znači ne postoji nužno u, ajmo reć, do kontakta će doć. Da se ne zavaravamo, do kontakta će doć bez obzira koja brojka bila. Dal će on ostat na verbalnom kontaktu ili će ostat na blagom fizičkom kontaktu odnosno više nekakvoj vrsti ponižavanja, a ne da se nekome naudi. To je ono...ovisi o situaciji ali nekakav kodeks je da ako je određena grupa, da ako je omjer preko četiri pet na prema jedan da ne bi trebalo fizički...fizički nasrtati i izivljavati se na protivniku. (MK, 27)

- Ne razgovoru s policijom o drugima iz skupine niti iz tuđe skupine (osim u slučaju da je događaj završio smrtnim posljedicama).

Naravno, ako te uhvati policija, glavno i jedino pravilo je da ne znaš nikog drugog ko je u tome sudjelovao i odgovaraš sam za sebe, pojedinca. Ti si sam dio priče, više nisi grupa... čak i ako se radi o drugoj navijačkoj skupini. Osim ukoliko je sukob bio sa smrtnim posljedicama pa ono u principu nema kodeksa...neko će...neko će reć neko neće. (MK, 27)

- Ne šaranju tuđih grafita u tuđim gradovima.

...Pa vjerojatno bi ja njega precrtao...ma ne pa mislim to je ono...to je ...to je dno dna...takvo ponašanje. Ne znam, to ne može normalan čovjek napraviti. Uništiti nešto što je netko radio skupljao novce za to...nekom nešto znači taj grafit znači uložio je puno vremena, truda, novaca, emocija u to...ja ne bi to nikad napravio ni jednoj drugoj navijačkoj skupini. (Vuho, 28)

- Ne potpori policije u sukobu s drugim navijačima.

Na čijoj strani bi bio da se Torcida tuče s policijom?

Na strani Torcide.

A jel bi se, ukoliko ti to mogućnosti dopuštaju, uključio u taj sukob?

Ne bi. Uključio bi se u slučaju zajedničkog interesa...ali ako oni imaju svoj problem, svatko treba sam rješavati svoj problem (MK, 27)

- Ne napadanju običnih navijača.

Pa ne. Njih ostavimo sa strane. Oni nisu navijači. (Bilbo, 23)

- Oduzimanje transparenta na častan način ako je moguće.

Ne postoji univerzalno pravilo. Po meni je najpošteniji način oduzimanja tuđeg transparenta. Da se stavi transparent sa strane, doslovno da dvije skupine uđu u sukob u jednakom broju i ko pobjedi uzima tuđi transparent...ali to je neki ideal koji se nikad neće dogoditi...A događa se da određene podgrupe nose svoje transparente...i onda na razno razne načine dolazi do krađe istih. Bilo da dođe do sukoba u jednakom broju ili u većem broju ovih koji uzimaju...u gradu...na autocestama...na cestama...dolazi do krađa transparenta koji su nemoralni i nemaju nikakvu navijačku težinu...ako se radi o provali u garažu nekog od ljudi i uzimanja transparenta iz garaže, stana....il slično....Ali svim oružjima se navijači pokušavaju dočepati transparenta jer je to najveća stvar za grupu u principu to su najveći trofeji i to najviše diže rejting grupe.

(MK, 27)

- Ne krađi osobnih stvari.

Kodeks isto tako govori da se od drugih navijača ne uzima apsolutno ništa. To je znači situacija u kojoj je bitno obraniti čast ili napraviti nešto za grupu...

(MK, 27)

- Pomaganje drugom navijaču kad god je to moguće, a pogotovo u sukobu s policijom.

Znači policija je zbog nekog incidenta privela pripadnika Torcide, koja je najveći rival BBB-a. A u pomoć nije priskočila njegova grupa nego baš BBB-i jer se radilo o utakmici reprezentacije kad je zajedništvo, ajmo reć, svih navijačkih rivalskih skupina, bitnije od rivalstva kad se radi o klubovima. I ono to mi se jako sviđa i to mi je primjer kako bi normalni navijači trebali respektirat protivnika kad je to moguće i pomoć mu kad je to u zajedničkom interesu. (MK, 27)

- Uspostava primirja i suradnje na utakmicama reprezentacije i danima vezanim za nacionalno jedinstvo (poput obilježavanja datuma pada Vukovara).

...to su u principu dani koji su znači vezani uz domoljublje i dani kada se slave određeni praznici koji su jednako bitni svim navijačkim skupinama u Hrvatskoj. Na primjer dan pobjede, Oluja, dan pada Vukovara...Općenito neki blagdani...Uskrs, Božić...u principu neki katolički blagdani i blagdani kad se slavi neko domoljublje i zajedništvo. (MK, 27)

5.3.1. Interni subkulturni faktori regulacije pravila

Pod interne faktore regulacije pravila spadaju same navijačke skupine koje pravila i postavljaju. Pravila se slijede ili ne slijede unutar percepcija grupe. Ta navedena pravila oznaka su isključivo subkulture navijača i specifično grupe kojoj pojedinac pripada. Ova „interna“ pravila za BBB-e znače u nekim situacijama određeni odmak od striktnih pravila, a u nekima granicu izbacivanja iz grupe. Prilikom, primjerice, asocijacije pojedinca iz grupe s drugim navijačkim skupinama koje su protivnici grupe BBB, lako je zaključiti da će doći do sraza grupe i pojedinca. Isto vrijedi i za kontakte navijača s policijom ili novinarima bez dopuštenja skupine. Takve stvari se mogu, doduše, tolerirati nekim istaknutim pripadnicima, ili pripadnicima starijeg navijačkog puka, međutim aktivnim i angažiranim pojedincima ovakvi kontakti se strogo zabranjuju. Hijerarhijska struktura skupine je u određenim elementima nosilac normi i ograničenja. Hijerarhija norme postavlja jer ona za propusnost normi i odgovara. Zato ne čudi jedno od pravila bugarske navijačke scene gdje „vođe“ moraju kazniti grupe ili pojedince koji su prekršili kodeks. Odgovornost za svoja „navijačka djelovanja“ snosi svaki pojedinac u skupini. Manju odgovornost, naravno, snose oni koji su tek penetrirali u grupu. S obzirom na pozicije koje navijačka grupa dijeli, može se s pravom govoriti o tvrtki, odnosno „firmi“ kako

su to engleski huligani još davnih dana nazivali. Primjerice, pozicija najeksponiranijeg pojedinca u nekoj gradskoj četvrti podrazumijeva odgovornost u toj gradskoj četvrti. Takva odgovornost se eksponencijalno diže s imidžom pojedinca i četvrti koju zastupa. Interni faktori subkulture su, dakle, norme koje sama grupa postavlja u određenim situacijama te nagrade koje dijeli zaslužnim pojedincima putem organiziranog porasta imidža. Indoktrinacija pravila unutar grupe događa se kažnjavanjem kršenja pravila ili „razgovorima“ s neodgovornim pojedincima. Jednom takvom razgovoru sam i sam bio nazočan prije desetak godina. Naime, grupa mladih BBB-a napala je pripadnike Kohorte na kolodvoru i tom prilikom su ukradene osobne stvari poput mobitela, novčanika i odjevnih predmeta. Stariji su navijači saznali za događaj te hitnom intervencijom vratili stvari pokradenima. Jedan od starijih navijača tad je na sastanku mlađih grupa iskazao nezadovoljstvo ovime i zabranio da se takve situacije ponovno događaju. Drugom prilikom stariji navijač je mene i mog prijatelja u razgovoru uputio u „pravom“ smjeru. Naime, nakon nekih incidenata koji su se događali s pripadnicima Torcide te nepredviđenog radikalnog nasilja pojedinaca naše generacije, stariji je pripadnik pristupio nama (koje je smatrao predstavnicima te generacije) i kazao nam da to nije u redu jer će nam Torcida to vratiti i onda će situacija eskalirati. Sjećam se da je napomenuo da nam to govori zbog drugih, slabijih navijača koji se neće moći braniti niti izdržati takav napad jer smo- „mi kao najaktivniji odgovorni za sve naše“.

5.3.2. Eksterni subkulturni faktori regulacije pravila

Pod eksterne faktore regulacije pravila spada šira navijačka zajednica koja podrazumijeva sve grupe neke scene ali i grupe s drugih scena s kojima se može doći u kontakt. Ovi faktori izrazito su važni jer je ideja univerzalne navijačke zajednice narasla proteklih nekoliko godina. U ovo se ubrajaju raznovrsni pritisci same zajednice za uspostavljanjem pravilnog postupanja u navijačkim sukobima te negiranje i sablazan nad navijačkim aktima koji ispadaju iz tih granica. Eklatantan primjer je ubojstvo Bricea Tatona u beogradskom obračunu s Grobarima, prilikom čega je navijačka zajednica iskazala nepoštovanje prema Grobarima i žaljenje za ubijenim navijačem. Drugi primjeri su iz sfere solidarnosti s navijačima koje su redarske službe ili policajci ozlijedili ili ubili. Međusobno izrugivanje i pozivanje na red od strana navijačkih skupina koje su često u sukobima ovdje također zauzima vrlo bitno mjesto, jer se takvi „derbiji“ navijačkih skupina događaju češće nego susreti s drugima. Ovakav primjer je članak jednog Grobara nakon posljednjeg ubojstva u Bijeljini gdje se navijačka skupina

Delije proziva za nenavijačko ponašanje⁵¹. Stoga navijački kodeksi izražavaju upravo želju navijača da *igru* i službeno reguliraju čime bi je odmaknuli od običnih izljeva nasilja i radikalizma same *igre*. Međutim, u eskalaciji sukoba koju spominje Spaaij (2006) sukob eksponencijalno raste u sukobljenim skupinama jer se osveta za nepoštovanje nepisanih pravila, gotovo uvijek „servira“. Jedna takva situacija dogodila se kad su torcidaše na utakmici reprezentacije napali tada mlađi pripadnici BBB. Napad su stariji BBB osudili. Ista situacija se nastavila događati pa su sukobi BBB-a i Torcide postali normalna pojava na utakmicama reprezentacije sljedećih godina. Sukobu u Splitu prilikom utakmice s Gruzijom suprotstavili su se uglavnom stariji navijači, a isto se dogodilo prilikom sukoba u Poznanu, gdje su stariji navijači obje strane stali između sukobljenih skupina kako bi smirili svoje pripadnike. Prilikom indoktrinacije pravila unutar navijačkih skupina sve veću ulogu imaju i web-portali, forumi, društvene mreže i drugi mediji na kojima pišu ili borave navijači.

5.3.3. Vanjski faktori koji utječu na okvir igre

Vanjski faktori koji utječu na okvir u kojem se *igra* odvija su, ustvari, kompletna okolina *igre*. Oni podrazumijevaju širu kulturnu i društvenu sferu u kojoj se *igra* odvija. Specifični akteri koji najviše utječu na odigravanje *igre* su policija, mediji, klubovi, sportski savezi i sudovi. Prilikom odigravanja pojedinih događaja iz navijačke igre i sami akteri napominju vrlo bitno utjecanje policije na kompletan događaj. Ona može utjecati prethodno izrečenim mjerama opreza koji će onemogućiti određeni broj igrača, može utjecati samom prisustnosti, kao što to pouzdano radi u centru grada pa se na toj lokaciji sve rjeđe događaju incidenti, može intervenirati prije tučnjave tako da evidentira sumnjive pojedince ili obilježi, te čuva gostujuće navijačke skupine, a može djelovati i nakon samog sukoba, djelujući tako da privodi sudionike i time spriječi eventualne buduće događaje. Policijska uloga je vrlo važna jer ona i sama aktivno sudjeluje u *igri*, dok drugi sektori koje navijači prepoznaju kao vanjske faktore više pasivno utječu na odvijanje i okvir *igre*. Klubovi, primjerice, mogu onemogućiti dolazak gostujućih ili domaćih navijačkih skupina na stadione ili postrožiti redarsku kontrolu na ulazima i prilikom boravka na stadionima pa se onda neki dijelovi *igre* (poput pokazivanja i paljenja tuđih parafernalija) ne mogu odvijati po planu navijačkih skupina. Savezi mogu zabraniti navijačka gostovanja u totalitetu (kao što je slučaj u Grčkoj), pa se time gubi sam smisao dolaska navijačke skupine u grad odigravanja utakmice. Sudovi igraju možda i

⁵¹ Cijeli tekst je dostupan na web-linku: <http://balkanskinavijaci.com/saopstenje-grobara-povodom-ubistva-aleksandra-pantica/> (zadnji pristup 03.10.2018.)

najbitniju ulogu u stvaranju konteksta *igre*, provodeći zakone (poput famoznog „Zakona o navijačima“), odabirom strategije kažnjavanja (u smislu prevencije, represije ili resocijalizacije sudionika) i kažnjavanjem. Mediji utječu na širu sliku *igre* kao takve, kanalizirajući različite vrste javnog mijenja, političkih tehnika i medijski senzacionalizam.

Premda zvuči nevjerojatno, problem nasilja koji se javlja kod ekstenzivnih i radikalnih policijskih i sustavnih represivnih mjera je sam izostanak navijačkih *igara*. Boissevain(2008) primjećuje da povećane regulacije festivala mogu istisnuti zabavu i igrački karakter festivala. U interesu „dekora“, kada se interes za festival povećá, vlade suzbijaju igru i inzistiraju na ritualnom „finom ponašanju“. Međutim, igre se time sve više pretvaraju u rituale, koji su striktni i ozbiljni. Pritom malobrojni navijački sukobi mogu imati ekstreman karakter jer se navijačke skupine pripremaju za te sukobe kao da su konačni i odlučni u njihovoj kompeticiji s drugim navijačkim skupinama. Izostanak malih ludičkih događaja dovodi do velikih i opasnih tučnjava u kojima se koristi sve više oružja. Zbog toga su navijačke skupine u stalnoj poziciji „osnaživanja“ vlastitih mogućnosti za taj rijedak navijački sukob. Poraz u takvom rijetkom i ozbiljnom sukobu „cementira“ poziciju navijačke grupe na neko vrijeme, pa ona nastoji pobijediti pod svaku cijenu, pri čemu se najčešće krše pravila *igre* i ignoriraju bazične postavke navijačkih nasilnih praksi, a to vodi u čisto nasilje. Drugi oblik prilagodbe na represiju je porast pomicanja tučnjava izvan grada u Europi. Što se više inzistira na dekorativnom, organiziranom i striktnom festivalu, to se njegova igraća svrha gubi, a insajderi osnivaju nove oblike *igre* u intimnijim prostorima. Sam „modernitet generira pritiske koji pružaju porast igre“ (Boissevain, 2008: 25).

5.4. Navijačka savezništva

Unatoč činjenici da je „ulično“ polje navijačkog svijeta dominantno ispunjezino konfliktnim kontaktima s drugim navijačkim grupama, među navijačima postoje odnosi koje možemo označiti skupnim nazivom *kooperacije*. Takvi odnosi uglavnom ovise o kulturnoj pozadini navijačke skupine i njezinoj unutarnjoj strukturi. Zbog komplicirane naravi takvih odnosa, mogu se podijeliti na nekoliko stupnjeva, odnosno vrsta. Kooperativni odnosi mogu biti rezultat trenutačne, ali i trajne suradnje zbog *višeg cilja*, i u tom slučaju taj kooperativan odnos možemo pripisati određenim stavovima, motivima i akcijama usmjerenim prema nekom trećem, vanjskom neprijatelju ili setu neuobičajenih događaja koje navijači opisuju kao događaje s višim vrijednostima. Primjer takvog odnosa mogu biti razni navijački prosvjedi protiv represije, sportskih saveza ili UEFAE, a događaj s nabojem viših vrijednosti na hrvatskoj

navijačkoj sceni je, prije svega, ratno zbivanje 90-tih te određeni dani za kojih se, iz pijeteta, ne odigravaju navijačke „utakmice“ (primjerice za dan pada Vukovara i tomu slične datume kad se očituje navijačko zajedništvo) ali i odnos između navijačkih skupina tijekom ugovorenog „primirja“ koje je bilo odgovor na politiku HNS-a da zabrani gostovanja navijačkim skupinama. U ovakav oblik kooperacije pripadaju i geste nekih skupina motivirane neugodnim situacijama koje se dogode drugima prilikom obavljanja navijačkih aktivnosti (najrecentniji takav primjer je solidarnost navijača Rapida iz Beča, koja se očitovala bojkotiranjem utakmice vlastitog kluba, zbog nemogućnosti ulaska protivničke navijačke skupine na stadion). Drugi oblik kooperacije, odnosno negativna kooperacija je *princip neutralnosti*. Pojedine grupe, naime, nemaju povijest sukoba, a neke je niti ne žele imati pa se u vrijeme gostovanja drugih skupina, jednostavno s njima ne sukobljavaju (primjer je izostanak sukoba između Gate 13 iz Atene i navijača belgijskog Standarda u Ateni zbog, kako je jedan član G13 objasnio, ne postojanja ikakvih razmirica⁵²). Treći odnos koji spada pod kooperativne odnose je odnos između skupina čiji pojedinci imaju dobre odnose s drugim skupinama. Takvi *pojedinačni kontakti*, ne moraju garantirati izostanak igre. Međutim, ovisno o kvantiteti poznanstava i imidžu pojedinaca ili podgrupa koje ih imaju, mogu garantirati respektabilan nastup u igri (poput sukoba BBB-a i Juventusovih ultrasa prije nekoliko godina⁵³). Četvrti odnos koji ovdje valja navesti je odnos između navijačkih skupina koje su radi geste jedne od skupina ostvarili *dobru suradnju* i ta suradnja je temelj za dobar odnos. Primjer za ovakav odnos je odnos između BBB-a i navijača Dynamo iz Kijeva zbog pomoći prilikom nabavljanja ulaznica za zabranjena gostovanja⁵⁴. Sljedeća vrsta, odnosno stadij kooperacije je *navijačko prijateljstvo*. Prijateljstvo je za navijače iznimno jak pojam. Zbog postojanja nekoliko različitih kodeksa u navijačkom svijetu i zbog ideala časti koja u igri podrazumijeva biti najjači bez ičije pomoći, prijateljstva u navijačkom svijetu su rijetka. Onda kad se oforme, najčešće se radi o trajnim vezama. Interesantan je odnos struktura navijačke skupine prema drugim navijačima. Pojedinci, naime, negiraju druge skupine te ne žele s njima imati nikakav kontakt nastavno na „tradicionalnu etiku“ svojih navijačkih grupa⁵⁵. Kad se prijateljstvo oformi, ono u navijačkoj javnosti predstavlja *savezništvo* prije svega na „ulici“, odnosno u igri. Pojedine skupine imaju nekoliko prijateljstava pa se tim

⁵² Susret Panathinaikosa i Standarda odigrao se 2016. godine u Europskoj ligi.

⁵³ O navedenom sukobu i jedna i druga strana imale su pozitivno mišljenje o svojim protivnicima i to su javno obznanili tako da imidž niti jedne skupine nije bio poljuljan.

⁵⁴ BBB-i su zbog sukoba s Mamićem nekoliko godina bili vraćani s gostovanja bez prilike da uđu u zemlju odigravanja utakmica bez karti za utakmicu, a ponekad i s kartama zbog postojanja navodnog „visokog rizika“.

⁵⁵ Armada, primjerice, ima slogan „sami protiv svih“, koji je skovan nakon neuspjelog prijateljstva s Torcidom krajem 80-ih.

načinom savezništva jačaju i unapređuju. Pojavom visoke tehnologije i informacijskih sustava umrežavanje postaje jednostavnije, pa samim time broj prijateljstava i obujam savezništva raste.

5.4.1. Načelo kolektivne sigurnosti u navijačkoj igri

Ovo temeljno načelo funkcioniranja vojnih saveza poslužit će ovom radu u objašnjavanju bitnosti savezništva za navijačku igru. Naime, institut kolektivne sigurnosti je instrument koji garantira upletanje saveznika u sukob u slučaju da jedna od članica pakta bude napadnuta. Istovrsno načelo vrijedi u praksama navijačke igre. Dakle, u slučaju kada je navijačka skupina napadnuta od neke druge skupine, zadatak saveznika je napadaču prvom prilikom vratiti. Ipak, u navijačkom svijetu savezništva nisu ovakvo krutog karaktera kao što je to u navedenim savezima. Navijačke skupine mogu imati dobre kontakte sa skupinama koje su protivnici njihovim prijateljima. S druge strane, navijačko savezništvo uzima u obzir nastanak novih prijateljstava sa skupinama koje su prijatelji prijateljske skupine. Savezništvo je blok navijačkih skupina od dvije do više njih koje samim svojim postojanjem prijeti drugim navijačkim skupinama. Fenomen savezništava koji je trenutačno u porastu u Europi nije zaobišao niti skupinu BBB. BBB-i su prijatelji s Gate13 iz Atene, skupinom koja ima dobre odnose s navijačima Rome. Tako je prilikom zadnjeg futsala na Šalati na ogradi navijačke skupine BBB visjela zastava Gate13 i Rominih Fedayna. Pokazivanjem zastave na vlastitoj tribini, simbolizira, zajedništvo drugim navijačkim skupinama. Tim činom, navijači iskazuju respekt prema svojim prijateljima i prijetnju sadašnjim ili budućim neprijateljima (Spaij, 2006). Prilikom odigravanja navijačkih igara saveznici aktivno sudjeluju u svim njezinim segmentima⁵⁶.

5.4.2. Pokazno nasilje

Unutar festivalskih događanja *navijačke igre* u kojima sudjeluju navijači, specifičnost igara je da postoji uglavnom unutar zajednice, a specifičnost rituala da se kao formalan dio festivala pokazuje prema van (Boissevain, 2008). Izvan zajednice bitno je pokazati „spektakl“, dok insajderi traže utočište unutar zabavnih insajderskih događanja gdje se može skinuti krinka. Prilikom savezništva s drugim navijačkim grupama navijači ulaze u odnose s drugim pojedincima iz drugačijih kultura i s drugačijim setom vrijednosti, kako navijačkih, tako i

⁵⁶ Primjerice, prilikom sukoba između Gate13 i Gate7, navijača Olympiakosa, koji se dogodio 2007. godine u Ateni, sudjelovali su pripadnici navijača moskovskog Spartaka, koji su prethodno bili saveznici Delija, navijača Crvene Zvezde, koji su povezani s Gate7 u blok nazvan Orthodox brothers.

društvenih. Specifičnost svake skupine je da je ukotvljena u društvo iz kojeg dolazi te da u njemu djeluje. Ipak, kako napreduje umreženost i tehnologija, svjedočimo ujedno i filtriranju različitih kulturnih vrijednosti zajednica, pa tako i navijačkih zajednica. Što je manja kulturna razlika između pojedinaca, to je lakša i jednostavnija interakcija između društvenih skupina. Navijačka gostovanja u drugim grupama nisu novost, ali su češća danas nego što su bila prije. Takav oblik *navijačkog turizma*⁵⁷ fenomen je koji podrazumijeva česta druženja pojedinaca iz prijateljskih navijačkih skupina⁵⁸. Prilikom druženja s drugim, vanjskim pojedincima, zatvorene zajednice, pogotovo ovakve visoke integracije i maskuliniteta, tendiraju radi vlastitog imidža, pružiti najbolju sliku o sebi. Na tragu Mafessolija (1996) i Perasočića (2001) koji stavljaju „plemenski okvir“ na subkulturno ponašanje, usporedba navijačkog „plemena“ može se tražiti i u tradicionalnim zajednicama ovakvog tipa. Pa tako istraživanje ovog fenomena ima povijest u istraživanju zatvorenih plemena kulturno izoliranih naroda. Istraživački rad Tatiane Safonove i Istvána Sánthe (2013) prikazuje nekoliko pojedinaca iz plemena sibirskog naroda Evenki. Istražujući drevne rituale tog naroda, pratili su pripadnike plemena u situacijama kada te rituale pokazuju pred drugima. Prikaz njihovih rituala bio je ekstreman, a drugi pripadnici su nakon nekog vremena priznali da se radi samo o pokaznoj verziji rituala (*pokazukha*) za „strance“. Možda poveznica između ovog ponašanja evenkskog plemena i navijačke grupe na prvu odskače i dovodi u pitanje sve druge sličnije pokazne rituale, poput onih koji se izvode u svrhu turističkih atrakcija. Međutim, za razumijevanje intenziteta pokaznog rituala potrebno je biti član ovakve zatvorene zajednice, što je plemenu u dalekom Sibiru i navijačkom plemenu slično. Drugim riječima, kada BBB-i igraju *igru* pred, primjerice, „Romanistima“, oni to rade na drugačiji, ekstremniji i pamtljiv način nego što bi to radili da „Romanista“ nema. Ova odrednica ne vrijedi samo za „ulično“ polje navijačkih aktivnosti, nego i za druga polja na kojima može doći do pokazivanja načina života jedne navijačke skupine pripadnicima druge navijačke skupine. Kako piše Boissevain:

„Esencijalno je za zajednicu da pokaže sebe tim autsajderima u maniri koja će joj donijeti prestiž i sačuvati njezinu čast. Strogo programirane etape spektakularnih aktivnosti pobrinut će se za to. Posjetitelje se mora održati zabavljenima... Organizacija, teški rad

⁵⁷ Groundhopping je fenomen koji se objašnjava posjećivanjem što više stadiona ili nogometnih događanja u stranim gradovima prilikom kojeg promatrač proživljava drugačija iskustva nogometne utakmice. *Navijački turizam*, u ovom smislu, podrazumijeva posjećivanje druge skupine u drugim gradovima radi upoznavanja s drugom navijačkom stvarnosti.

⁵⁸ Navijački turizam može podrazumijevati i turizam za vrijeme nogometnih prvenstava, odlazak na popularne derbije i drugo, ali u ovome radu se posebice odnosi na navijačke skupine.

i disciplina – drugim riječima, ritual – je esencijalan za uspjeh slavlja koje je dijelom namijenjeno za konzumiranje.“ (Bossevain, 2008:5)

Pokazni rituali mogu voditi drugačijem obliku izvođenja *navijačke igre*. Oni mogu biti bitno ekstremniji, a pojedinci mogu zaboraviti na set pravila koje nameće navijačka grupa, premostivši ih radikalizmom u svome ponašanju. S druge strane, uobičajena opuštenost pri sljedbi navijačkih rituala, može u tim trenucima naići na osudu drugih pripadnika i te sankcionirana. Drugim riječima, drugoj navijačkoj skupini se prezentira „umiveno lice“ ili njegova radikalnija verzija jer je u pitanju imidž skupine koji se mora opravdati ekstremnim oblicima ponašanja ili slijeđenjem uniformiranih pravila koja se inače krše ili ignoriraju.

5.5. Odnos prema trećima: fenomen superiornosti

Premda bi detaljnija analiza sadržaja novinskih članaka navijačkih ekscesa prema trećima, koji nisu uključeni u uži pojam navijačke igre donijela sigurno provjerenije i stabilnije zaključke, ovom prilikom, putem zaključaka izvedenih iz razgovora s kazivačima, donosim rezultate istraživanja navijačkih percepcija odnosa s drugim građanima Zagreba, s policijom i s drugim subkulturama. U ovom poglavlju ću dati procjenu tih odnosa koji su, između ostalog, rezultirali velikim buntom BBB-a protiv „svih ostalih“. Taj bunt rezultat je nekoliko kulturalnih trauma koje su pretrpjeli od svoga nastanka, a tiče se tri faze „borbe za Dinamo“. *Prva faza* odnosi se na fazu otpora jugoslavenskom režimu te kasnijem masovnom uključenju u Domovinski rat, bilo u svojstvu regularnih postrojbi ili u svojstvu pripadnika HOS-a. *Druga faza* je devetogodišnja bitka za ime Dinamo sa strukturama vlasti kojoj je na čelu, u svojstvu hegemonu, stajao tadašnji predsjednik Franjo Tuđman. *Treća faza* tiče se borbe za demokratski Dinamo ustrojen po načelu „jedan član-jedan glas“. Za sve tri faze karakteristična su iznimna zatiranja identiteta navijačke skupine BBB, propagandni napadi na BBB, žestoka represija i, na kraju, osuđivanje u medijima, politici i društvu. Ti procesi su na momente prestajali u situacijama opće društvene traume, kao što je Domovinski rat, ali i poplave u Slavoniji u proljeće 2014. te požari u Dalmaciji u ljeto 2017., kad su se navijači aktivno priključili obrani nacionalnih interesa. Momenti prestanka „osuđivanja“ stvorile su od navijačkih pripadnika društvene heroje. Navijaštvo se kao takvo nizom već navedenih kodeksa bazira oko percepcija časti, hrabrosti, zaštite slabih, osude kukavištva, pomoći siromašnima i drugih ideala, koji su ustvari ideali tradicionalnog, dominantnog društva, eksplicitno i radikalno ukotvljeni u ovoj subkultur. Onog momenta kad su navijači zamijenili šalove i zastave puškama, navijački primjer bio je herojski čin. Kad su se isti ti bunili protiv imena Croatia, preko noći su od ratnih

heroja postali glavni državni neprijatelj (Lalić, 2018). U vremenu borbe za demokratski Dinamo i šire navijačke borbe za regularan i pravedan nogometni sustav, taj obrazac se nastavlja. Prilikom obrane stanovništva u Gunji i Splitu, navijači su okarakterizirani kao „ulični heroji“, najbolje organizirani i spremni uletjeti u krizna žarišta ne bi li pomogli⁵⁹. Takve etikete doprinose društvenom priznanju (Ljubotina et al., 2007), a pojedinci pomoću njega mogu preboljeti preživljene traume jer takvi narativi stvaraju osjećaj otpornosti, zahvalnosti i zaslužnosti (Popović, 2016). Dok se dominantno mišljenje o navijačima izvan tih događaja u pravilu ne mijenja. Zbog toga navijači koji su ispitani smatraju ostatak naroda „zaglupljenim“. Svoja dostignuća nemaju s kime podijeliti jer je šira zajednica zatvorena prema njima. Zaštitnički ideali koje navijači imaju, o uličnim herojima koji uskaču u rizične situacije da bi obranili svoj grad i njegove ljude, pojednostavljuju se pukim medijskim izvještajima o ponovnim eskalacijama navijačkog nasilja i potrebi žestokih restrikcija navijačkog ponašanja. To uzrokuje izostanak osjećaja pripadnosti kod navijača te ovo sve ekstrahira krivulju eskalacije sukoba (Spaaij, 2006). Kako piše Bodin: „*Identitet skupine i njezina jedinstvenost jača stalnom valorizacijom in-grupe i devalorizacijom i stigmatizacijom out-grupe*“ (2013:52). Međutim, stigma *out-grupe* u ovom slučaju prelazi očekivane granice jer je konstruirana kao konstantna borba za identitet navijača koji se gradi nasuprot onih koje se po navijačkim standardima „brani“. Navijači bez potpore izvana, bez zahvalnosti i bez osjećaja zaslužnosti u društvu funkcioniraju tako da se zatvaraju u još homogenije skupine te ne objašnjavaju niti priznaju tuđe kritike. Nedostatak dijaloga, isključenost iz kulture, diskriminacija pravnog sustava i prezir znanstvenih i medijskih struktura smještaju navijače u granično područje društva, područje koje, i mimo šire društvene anomalije, izaziva kružne procese Lemertova otklona. Fenomen superiornosti koji pronalazimo kod navijača, a koji se konstruira u vidu kulturne i moralne specifičnosti praksi koje proizvodi navijačka subkultura kontrirajući dominantnoj vrijednosnoj inverziji u tranzicijskom društvu (Štulhofer, 2000), najviše se ističe prilikom izvođenja nasilnih ritualnih praksi. Ideja zaštitnika koja se njima javlja donosi zahtjev zahvalnosti od društvene zajednice. Društvena zajednica, konstruirana drugačijim načelima i pravilima, ne odgovara na ovaj zahtjev, nego dapače, djeluje protiv njega. Kad se zahvalnost prestane očekivati, slijedi

⁵⁹ Više informacija o sudjelovanju navijača u požarima dostupno na sljedećem web-linku:

<https://www.index.hr/sport/clanak/svaka-cast-dok-dalmacija-gori-torcida-ne-ceka-stavili-se-na-raspolaganje-vatrogascima/983211.aspx> (zadnji pristup 24. 9. 2018.)

Više informacija o sudjelovanju navijača u obrani od poplava dostupno na sljedećem web-linku:

<https://go1.dnevnik.hr/clanak/hnl/veliko-srce-navijaca-torcida-i-boysi-otisli-za-slavoniju-svi-prikupljaju-pomoc--336834.html> (zadnji pristup 24. 9. 2018.)

prezir, mržnja i očaj koji se očituju u postojanju *fenomena superiornosti* prema drugima koji ne sudjeluju ili ne žele razumijevati navijačke obrede zaštite zajednice.

5.5.1. Odnos prema policiji

Navijački odnos prema policiji može se smatrati jednim oblikom zatvorenog kruga verbalnog, psihičkog i fizičkog nasilja koje obje strane upotrebljavaju prilikom međusobnih društvenih odnosa. Navijači policiju gledaju kao oruđe sistema koji ih gazi. Dok policija navijače gleda kao dječurliju koju treba disciplinirati. U navijačkim frazama za policajca ne postoje lijepe riječi pa se tako u slengu uglavnom upotrebljavaju pejorativni nazivi poput *pandur, drot, svinja, murjak, Acab* i slično. Policija također aktivno sudjeluje u navijačkoj igri, pokušavajući u nju intervenirati i procesuirati je ako ne uspije spriječiti sukob. Taj oblik festivalskog držanja uobičajen je za policiju diljem svijeta prilikom navijačkih igri. Međutim, karakterističnost festivala je veća tolerancija organa reda prema prividnom „neredu“ koji se odvija u društvenim praksama tijekom odvijanja festivala. Festivalsko ponašanje nije karakteristika samo sudionika festivala u užem smislu nego i samih regulatora festivala, odnosno policije (Pearson, 2012). Izostanak provođenja striktnih mjera u slučajevima kad artikulirano ponašanje krši zakon⁶⁰ (Lavenda, 1991), jedna je od najbitnijih odrednica festivala. U slučajevima kad se to striktno provođenje počne artikulirati, smatra se da je policija ušla u represivnu fazu (Hodges, 2018.). Ipak, određeno ponašanje policije prema Bad Blue Boysima u Zagrebu ima karakter represije i mimo striktnog držanja zakonskih odredbi. Dakle represivne mjere koje rabi policija prema Bad Blue Boysima nisu odstupanja od festivalskog ponašanja nego imaju karakter teroriziranja⁶¹ koje zapravo i jest dio festivalskog držanja policije, međutim, s drugačijim predznakom. Umjesto tolerancije festivalskog ponašanja, ovdje imamo dvojako ponašanje policije koja, regulirajući „festival“, i sama poprima „opuštenije“ ponašanje. To ponašanje s jedne strane može biti tolerantno, a s druge strane terorizirati.

Policija u takvom postupanju često krši zakon načinom na koji ponižava navijačke pripadnike (prilikom ulaska na stadion, prilikom gostovanja u drugom gradu, prilikom privođenja, prilikom provjeravanja osoba sa zabranama...). Ona je ovdje hibridno tijelo. U jednom pojavnom obliku navijači je doživljavaju kao krajnjeg neprijatelja svih njih. I nije

⁶⁰ Poput, na primjer, dopuštanja ispijanja alkohola na javnoj površini.

⁶¹ Za primjer navodim slučaj koji se dogodio prije nekoliko godina: Za vrijeme odigravanja utakmice NK Karlovac- NK Dinamo Zagreb 2010., gostujuća publika imala je priliku svjedočiti izivljavanju policije nad jednim navijačem Dinama u smislu nanošenja zbira lakših ozljeda. Pojedinaac je prilikom ovog slučaja bio vezan lisicama i više osoba ga je opetovano udaralo pendrekom u predjelu glave, prsiju i nogu.

rijetko da se ujedine protiv policije⁶². Policijska uloga u uvođenju reda na stadionima i na ulicama gradova gdje se održava navijačka igra, ali i ostatak navijačkog života, uglavnom je represivna. Zbog toga ih navijači ne mogu smjestiti među navijačku grupu jer ona ne slijedi njihove pojmove časti niti pravila navijačke igre. Ona ima karakter najomraženije navijačke skupine, a da ujedno i nije navijačka skupina. Jednostavnije objašnjeno, policija igra *igru*, a navijači je ne smatraju sudionikom („svako veselje moraju pokvariti“), iako je ona možda i najbitniji faktor same igre. Često će se navijačka žrtva u sukobima s policijom cijeniti kao najčasnija, odmah iza nje će biti žrtva policijskog nasilja, a tek onda stupnjevi žrtve ili dobivene časti u navijačkim tučnjavama. Ipak, sukob s policijom može prelaziti granice ritualnog odobravanja subkulture. Zbog inferiorne pozicije koju zauzima navijačka skupina u odnosu prema policiji, nerijetko će se koristiti drugačija vrsta oružja u sukobima s policijom poput molotovljevih koktela, kamenja i raznih drugih „pomagala“ koja se u tom trenutku nađu na mjestu gdje se sukob zbiva. Zbog takve pozicije navijači će se nerado odlučivati na sukob s policijom, čak i ako policija namjerno krši svoja dopuštena ili rutinirana ponašanja (poput ulaženja na tribinu, uhićenja drugih navijača i dr.) :

S policijom tučnjave, ne puno. Stvarno ne puno i ne volim, ovoga, tučnjave s policijom kada smo mi krivi za nešto. Međutim ako isprovociraju... onda sam apsolutno za to da svi krenu na njih i to je to. Recimo 1.5. je apsolutno opravdan i tu sam sudjelovao...a Kapfenberg recimo nije bio opravdan dok je bilo zabavno... zabavno.. (Ivan, 29)

5.5.2. Odnos prema drugim subkulturama

Prilikom posjeta utakmice hrvatske nacionalne vrste u Kijevu u studenom 2017. godine dogodio se jedan interesantan trenutak. U kišno kijevsko večer, nakon utakmice Ukrajine i Hrvatske, navijač Dynamo iz Kijeva sjedi ispijajući pivo u našem Airbnb stanu u centru grada. Netko primjećuje da mu za pasom visi futrola. Momak iz Kijeva diže futrolu i iz nje vadi lovački nož. Na pitanje zašto nosi nož sa sobom, odgovara hladno: „*Zbog pankera i antifašista. Nikad ga ne rabim za navijače*“.

Odnos navijačkih subkultura s drugim subkulturnim scenama ovisi o kontekstu u kojem su subkulture nastajale. Primjerice, navijači već spomenutog Dynamo iz Kijeva uvelike slijede i prepisuju neonacističke simbole i ponašaju se u skladu s tom ideologijom. Perasović u svome radu o subkulturama, odnosno urbanim plemenima, iznosi niz zanimljivih teza o nastanku

⁶² Navodim slučaj iz Kapfenberga kad su navijačke skupine Rapida i Dinama zajedno napale policiju.

navijačke subkulture. Navijačka subkultura nastaje iz dominantne kulture, ali se s vremenom širi utjecaj i drugih subkultura na njezinu „domenu“, poput utjecaja rocka, punk-a, modsa, techna ili rave-a i to se naziva *subkulturalni crossover* (Perasović, 2002).

Općepoznata je engleska huliganska tradicija posjećivanja techno i rave partija, kao i to da su mnoge street-punk skupine u stvari i navijačke grupe poput Cockney Rejectsa, The Bussinesa i drugih. U Zagrebu djeluje jedan takav street punk band imena Šank?! koji ima pripadnike Bad Blue Boys-a i BBB-i su mu najčešća zagrebačka publika (Vukušić, 2016). Na nastupima ovog benda često se može vidjeti transparent ili prekrižena „glava“⁶³. Odnos naših kazivača prema drugim subkulturama je drugačiji nego odnos sugovornika iz Kijeva. Na pitanje smetaju li im druge subkulture prilikom druženja na istim mjestima i jesu li dolazili u okršaje s njima, većina odgovara da im ne smetaju, neki da se aktivno druže s drugim subkulturama, ali da je i zbog toga bilo nekoliko sukoba:

Pa... ja i moja ekipa smo si općenito bili uvijek više manje sa svima drugim subkulturama dobri tak da me to ne bi neš pretjerano smetalo ... Jesmo dolazili smo. Ali u principu nije nikad bilo radi subkulture nego.. radi nekih drugih stvari...pijanih gluposti. (Nino, 27)

Ipak, određuju jasnu granicu između slobodnog druženja i druženja u okvirima navijačkih rituala. Granica postoji zbog navedenih inicijacijskih faza koje pripadnici drugih subkultura nisu prošli, pa se u određenim momentima ne snalaze prilikom boravka blizu pripadnika navijačke subkulture. Ta granica u nekim drugim slučajevima poput ultrasa njemačkog St. Paulija ima više propusne elemente. Međutim, granica uvijek postoji. „Pravi navijač“ ne može biti netko tko ne slijedi navijačke rituale. Nepovjerljivost prema drugačijem je tu izuzetno bitna. Zbog toga kazivači govore o normalnosti druženja u javnim prostorima, međutim, druženja u navijačkim prostorima su zabranjena:

...onda će reć gle ovog debila ili gle ovog zalizanog ali sumnjam da će mu itko išta napraviti. Bio sam čak u nekoliko situacija gdje smo se našli u nekom parku gdje bi bili cugali neki pankeri na putu ili bilo kakve druge subkulture i nitko ništa...

A šta na primjer da ti ljudi dođu u udrugu?

Vjerojatno bi ih netko zamolio da izađu van ili bi im netko rekao da izađu van. Al mislim da se to ne bi dogodilo. Ili bi došao neki lik koji je u pratnji nekog pa bi se to pokazalo da je u redu ali mislim da bi to bilo normalno. Al ovak da upadnu tri lika slučajno...teško.

(Miljenko Smoje, 21)

⁶³ Ime za transparent koji sugerira lice bivšeg Dinamovog šefa.

5.5.3. Odnos prema drugim građanima Zagreba

Kazivači iz redova BBB-a smatraju da ih drugi građani grada Zagreba zapostavljaju. Često spominju povezanost Torcida i grada Splita kao eklatantan primjer kako bi „običan puk“ i navijači trebali funkcionirati. Osim toga, shvaćaju grad kao metropolu gdje ima različitih vrsta ljudi u kojoj BBB-i kao rubna skupina doživljavaju diskriminaciju i neshvaćanje svojih svakodnevnih praksi. Najviše ih ipak smeta izostanak podrške u borbi za demokratski Dinamo. Zbog toga naši kazivači skoro u jedan glas govore o *jazavcima*, *ovcima*, *debilima*, *pičkama* kad se referiraju na ostale građane grada Zagreba. Djelomice je bunt subkulture ali i njezina zatvorenost razlog što se „normalni“ građani ne mogu poistovjetiti s ciljevima Bad Blue Boys-a. Artikulacija navijačke skupine kao opasne, a navijačkih bakljada kao sredstva za izazivanje nereda u hrvatskim medijima tomu nikako ne pomaže. Ustvari, radi se o procesima *sekuritizacije*, koju je skovao pripadnik Kopenhške škole⁶⁴, Ole Waewer, a koja nastaje kad se određeni društveni fenomen konstruira i proglasi prijetnjom širem kolektivu (Waewer et al., 1997). *Sekuritizacija* navijačke subkulture donosi represivne mjere, međutim i nešto puno gore, a to je strah onih koji su slični njima, običnih građana. Kazivači su na ovo pitanje posebno osjetljivi i zato reagiraju s dozom bijesa jer se unutar navijačkog puka smatra da su sve podnesene žrtve ustvari podnesene zbog zajedničkih društvenih ciljeva. Kako žrtve u ritualima „obrane grada“ od drugih navijačkih skupina, tako i žrtve podnesene za perspektivu boljeg Dinama, ali i boljeg društva. Takav nesklad između navijača i „normalnih“ građana donosi jedan drugi fenomen, onaj *superiornosti*. Način artikuliranja ciljeva, kretanje u zonama subkulture te percepcija podnošenja žrtvi za zajednički društveni prosperitet, izdvaja navijača kao posebno zaslužnog unutar vlastite i subkulturalne percepcije⁶⁵. Ideal „ratnika“ koji se stvara tijekom navijačkih igri ovdje se pretvara u percepciju „viteza“ i „zaštitnika“ koji očekuje stupanj zahvalnosti zbog svoje žrtve, ali, upravo suprotno, dobiva osudu:

Da, mi smo čuvari grada, mi moramo čuvat grad. Navijačka akcija, koju mi moramo spriječiti. Pokazati da smo jači od protivnika i to je to. (Ivan, 29)

Ja smatram da su kod nas ljudi... prvo nije ih briga, a ljudi kod nas uglavnom gledaju samo sebe i par ljudi oko sebe, znači familiju. Ostalo ih nije uopće briga. Šta se tiče Dinama, mislim da su digli ruke od nečeg što je nekad bio ponos i glavni simbol grada Zagreba. Što danas, Dinamo nije glavni simbol grada Zagreba. Danas glavni simbol

⁶⁴Kopenhška škola je istraživački smjer u proučavanju koncepta sigurnosti

⁶⁵Navodim primjer često rabljene poslovice u navijačkim krugovima: „Vuka ne zanima što misle ovce“.

grada Zagreba su fontane i tak ljudi... takvi koji to grade. A ovog... šta mislim o njima? Mislim da su jazavci hahaha... i da ono što su imali prije 15 godina- 20 od Dinama to nikad više neće imat takav klub... Zato što su ga i oni jednim dijelom uništili jer nisu stali uz navijačku skupinu BBB da ih bar malo podrže u njihovoj borbi nego su ih samo još više potkopavali u njihovoj borbi i doveli do toga gdje smo danas došli... do ničega...
(Vuho, 28)

5.6. Razlike u navijačkim praksama i nova navijačka paradigma

Istražujući svijet navijača, potrebno je obratiti pozornost na sve kulturne posebnosti i kontekste koje mogu nositi pojedine vrste *igre*. Smatrajući da postoji nekoliko različitih fenomena diljem same Europe koje je potrebno detaljnije istraživati, i osobno sam odlučio popisati posebnosti dvije drukčije navijačke *igre* u dvije zemlje u kojima je prisutna i bitna kronološka razlika u razvitku ultras, odnosno hooligan pokreta. Radi se o navijačkim praksama u Ukrajini i Grčkoj:

- a) **Ukrajina.** Prilikom proučavanja ove scene, imao sam priliku biti nazočan u Kijevu, domu Dynama, čiji navijači su relativno nedavno ušli u svijet organiziranih navijačkih skupina. Kijevski su ultrasi i huligani, bez obzira na kasnije uključivanje, već sudjelovali u više stotina navijačkih tučnjava, a trenutačno su jedna od najaktivnijih ekipa u Europi koja je u samo par zadnjih mjeseci pobijedila huligane Sparte iz Praga i Ajaxa iz Amsterdama, respektiranih navijačkih skupina u Europi. Momci iz Kijeva imaju drugačiju tradiciju tučnjava. Naime, istočni stil, pretpostavlja dogovorene tučnjave, kod nas zvane „livadama“. Takve tučnjave, podjednakog broja i bez oružja na skrivenim mjestima udaljenima od nadzora i policije, iznimno su popularne i prevladavaju i u Rusiji i Poljskoj. Rusi i Ukrajinci takav fer način tučnjave pronalaze u svojoj povijesti pod nazivom „Kulachniy Boy“. Prve takve tučnjave organizirane su u drevnoj državi Kijevskoj Rus', a tijekom srednjeg vijeka postale su nezaobilazni dio tadašnjih festivala. Takvo pozivanje na tradiciju ima poveznicu s *mitskim pričama* koje ponekad opravdavaju i svjetovne rituale (Mišetić, 2004). Kijevljani vrlo ozbiljno shvaćaju navijačke rituale te je kod njih uporaba droga i ekstenzivno napijanje, dva oblika „rituala“

naših navijača, uglavnom zabranjeno, odnosno uporabu smatraju nedoličnom i ismijavaju navijače koji se tako ponašaju⁶⁶.

- b) **Grčka.** Prilikom proučavanja ove scene, bio sam nazočan u Ateni, glavnom gradu Grčke i domu nekoliko navijačkih skupina. Atena je grad u kojem navijačka skupina Panathinaikos Gate 13, navijačka skupina AEK-a Original 21 i navijačka skupina Olympiacos Gate 7, konstantno vode borbu oko teritorija. Grčka alternativna scena i relativna revolucionarna strast u Ateni je etablirana u smislu da se organizirani protesti, pobune i neredi odvijaju svaki dan (u doba grčke krize, čak i češće). Navijači su sudionici i plodno tlo za regrutiranje novih aktivista. Međutim, ljudstvo nije jedina stavka koju ova dva segmenta dijele. Tehnike koje se rabe u navijačkim tučnjavama su identične tehnikama u političkim uličnim sukobima s policijom. Molotovljevi kokteli, „grčke vatre“, palice vezane oko zapešća, jeans odjeća i kožne rukavice (kako bi se spriječilo spaljivanje), motorističke kacige i izrazita brojnost skupina koje sudjeluju u tučnjavama u gradovima su nešto što razlikuje ovu scenu od svih drugih europskih navijačkih scena. *Igra* se odvija u dogovoru s institucijama, pa tako Olympiakosovi huligani u Pireju drže i određeni utjecaj među nogometnim redarima⁶⁷, policijom i sucima, a Panathinaikosovi i AEKovi huligani dobivaju povlašteniji tretman u atenskim postajama. Naglašenost teritorija u navijačkim sukobima je izuzetno bitna. Stoga je putovanje navijačkih skupina već dugo zabranjeno u grčkoj nogometnoj ligi.

Razlike u navijačkim praksama BBB-a i navedenih skupina su gotovo nepremostive. Kad bi se neke od tih praksi počele rabiti na hrvatskoj sceni, druge skupine na sceni i u okolici reagirale bi osudom. Takva odbojnost drugih kulturnih praksi fascinantna je zato što je svaka huliganska praksa ustvari uvezana izvana (od Engleza i Talijana). No, s obzirom na period koji je prošao od akulturacije tih praksi u ovom prostoru i njihovu prvotnu prihvaćenost, nemoguće ju je uspoređivati s hipotetskom situacijom otvorenih sukoba grčkog tipa ili „livada“ istočnog stila. Takve prakse dovele bi do velikih razlika na samoj sceni. Budući da bi tehnike sukoba bile bitno izmijenjene, nesumnjivo bi i eskalacijska krivulja sukoba sukcesivno rasla. Drugi razlog je povezanost s drugačijim kulturama. Dok Torcida njeguje prijateljstvo s No Name Boysima

⁶⁶ Maršev (1978) „klaun“ tip navijača bi odgovarao ovoj percepciji

⁶⁷ Prilikom utakmice hrvatske reprezentacije u Grčkoj dogodio se incident u kojem su redari na stadionu Karaiskakis propustili navijače Olympiakosa da sasu cijeli arsenal zapaljivih „bombi“ na hrvatske navijače, a pri izlasku sa stadiona policija je otela jednog hrvatskog navijača i predala ga Olympiakosovim ultrasima koji su ga mučili nekoliko dana dok, intervencijom drugih navijačkih skupina, čovjek nije spašen. Snimka incidenta sa zapaljivim bombama dostupna je na sljedećem web-linku: <https://www.youtube.com/watch?v=FcFfJh620M> (zadnji pristup 2. 10. 2018.)

iz Portugala, Magic Fansima St. Etiennea i Torcidom Gornik, BBB-i imaju dobre odnose s Panathinaikosom te simpatije s Romom i kijevskim huliganima. Ovakav proces sklapanja „prijateljstava“ može dovesti do razmjene „ideja“ o vrstama i tehnikama *igre*. Implementacija takvih tehnika mogla bi dovesti do novih koncepcija *igara* koje će se nesumnjivo miješati s navijačkim mentalitetima primateljskih skupina, ali i utjecati na represivnu funkciju izvana. Takve nove okolnosti bi trebale biti u fokusu budućih istraživača.

Međuodnos ovakvih drugačijih tradicija donosi *igru* koja se bazira na sukobima koji se odnose na međunarodnu scenu, te se njihov „uspjeh“ procjenjuje na temelju uspješnog odbijanja ili pobjede protivnika legitimnim navijačkim metodama, neslužbenog, ali strogog sadržaja koji je aktualan u većini scena. Ipak, očekivanja pojedinaca su drugačija, što samo po sebi može dovesti do bitne upletenosti u drugačiji, nasilniji oblik sukobljavanja:

Ne. To su potpuno različite stvari. Od Engleza bi očekivao da se u principu neće povlačiti, da u bilo kojem omjeru dođe do sukoba ali da neće biti opasnosti od korištenja hladnog oružja i slično. Znači da će biti tučnjava u kojoj nitko neće ozbiljnije nastradati. S Turcima bi očekivao puno veću masu ljudi u kojoj se profiliraju ljudi koji unutar te mase će koristiti hladno oružje jer će im to dati neku sigurnost i misle da će osigurati toj grupi pobjedu. Ali to je razlika u kulturi između te dvije zemlje. (MK,27)

Eric Dunning i njegovi kolege još su prije 16 godina utvrdili novi globalni fenomen nogometnog huliganizma smatrajući ga univerzalnim fenomenom koji se pojavljuje svugdje gdje se nogomet igra (Dunning et al, 2002). Takav pristup kritizira Spaaij (2006:12) zbog iznimne kulturne različitosti i smatra da se može govoriti samo o pojedinim kontinentima (Europa i Latinska Amerika) na kojima se huliganska kultura iznimno održala i to ne u totalitetu jer postoje države koje nisu ovim fenomenom pogođene. Spaaijevo stajalište potvrdit će i ovaj rad. U fenomenu navijačkog nasilja postoje različite instance, različite vrste i različiti provodioci. Ipak, Spaaij zanemaruje utjecaj globalizacije na procese širenja huliganizma. Naime, 2006. kad Spaaij objavljuje svoju studiju, ti procesi nisu bili toliko naglašeni, stoga on tvrdi da u, primjerice Portugalu, nema toliko izraženog i organiziranog navijačkog nasilja. Prilikom nedavne posjete Portugalu imao sam priliku iz prve ruke vidjeti navijačko nasilje između mladih No Name Boysa Benfice i Juventude Leonida Sportinga iz Lisabona, koje se čak odigralo izvan okvira nogometne utakmice, na jednom vanjskom druženju u ulici Rua da

Atalaia u centru Lisabona. Način⁶⁸ na koji se „odigrao“ taj događaj suflira da je riječ o organiziranom i ozbiljnom fenomenu. Problem koji je Spaaij 2006. godine morao imati je nedostatak informacija o organiziranom nasilju u Portugalu. Isto tako od navedene godine ultras pokret u Maroku, Egiptu, Indoneziji, ali i na drugim lokacijama, znatno je porastao te prati trendove iz Europe i Latinske Amerike. Mogli bismo također lako ustvrditi da je zbog nepostojanja sofisticirane opreme i strategija borbe protiv navijačkog nasilja, ali i kulture, ultras pokret u navedenim zemljama u plodnijoj poziciji nego, primjerice, europski. Zbog toga možemo prognozirati i znatan porast navijačkih sukoba u dogledno vrijeme. Spaaijevo stajalište o globalnom karakteru navijačkog ritualnog nasilja je, s druge strane, puno točnije. Međutim, problem kod stajališta globalnog karaktera je što on ostaje pozicioniran u svojoj okolini, a karakteristika je modernog navijačkog pokreta ogromna isprepletenost i mobilnost navijačkih skupina i stilova. Potrebno je promotriti ukupnost navijačkih interakcija i kreaciju novih obrazaca dinamičnosti njihovih pokreta u susretu s drugim pokretima iz drugih okolina. Stoga je vrlo bitno odrediti nekoliko najvažnijih odrednica koje tvore internacionalnu navijačku scenu u kojoj se *igra igra*. Prije svega to su *kontakti s drugim navijačima*. Gotovo da nema modernog navijača koji u svojoj navijačkoj karijeri nije ostvario barem jedan kontakt s navijačima drugih skupina. Sve češće su to skupine izvan njegove navijačke scene. A ovomu doprinosi ekvivalentan porast broja navijačkih foruma, profila i stranica na društvenim mrežama i drugih medija. Drugo, lakoća mobilnosti dovodi do pojave *širenja prostora dohvata* i teritorija navijačke skupine. Sukobi Spartaka iz Moskve s pripadnicima Dynama Kijeva u Ateni, primjer su toga. Treće, postojanost *navijačkih blokova i savezništva* između navijačkih skupina. Četvrto, tendencija micanja iz centra grada i sve *češćih sukoba izvan centra*. Peto, *segmentiranost* navijačkih skupina u podskupine i organizirane jedinice. Šesto, *represija i nadzor*.

Sve ovo tvori modernu navijačku scenu Europe. Kolanje informacija, live-stream videa iz tučnjava i istodobni komentari na mrežama dopuštaju sažimanje prostora i vremena (Castells, 2002) navijačkog života. Ovakav oblik navijačke aktivnosti u kojoj je najbitnije odvijanje navijačke *igre* popularan je i izvan navijačkog svijeta. Efekti koje uzrokuju navijačke tučnjave različitih kulturnih pravaca i subkulturnih stilova drugačiji su nego efekti domaćih sukoba. Takvi akti projiciraju postojanje šire navijačke scene čija se pravila i odnosi tek trebaju ustanoviti u društvenim znanostima. Imperativ o proučavanju različitih globalnih pravaca

⁶⁸Mladići su bili uniformirani u odjeću koja je signalizirala da su dio navijačke subkulture. Prilikom napada navijača Benfice na navijače Sportinga mogle su se čuti uvrede na osnovi navijačkih skupina oba kluba poput: „Juve Leo o merde“ i slično. Sukob se završio kad je u ulicu došla specijalna policija koju su poraženi navijači Sportinga napali bocama.

navijačke subkulture koji donosi Spaaij potreban je i hvalevrijedan projekt pomicanja istraživačkog fokusa na više društvenih aktera s pretežito jednog aktera koji je aktualan na jednoj sceni. No, tom imperativu valja dodati novu navijačku paradigmu: onu ukupnih odnosa među zaraćenim skupinama, među navijačkim blokovima i savezima te odnosima međusobnog respekta. Ta ukupnost odnosa tvori novi izgled navijačke subkulture koji je izuzetno drugačiji od njezinih lokalnih početaka i slobodnih *igara*.

6. RASPRAVA I ZAKLJUČAK

U ovom radu sukus navedenih ciljeva bio je odgovoriti na ključna pitanja kako nasilne rituale percipiraju aktivni pojedinci u navijačkoj skupini Bad Blue Boys. Budući da je ideja prenošenja stvarne „istine“, stvarno upletenih u navijačke sukobe te uokvirivanje njihovog viđenja nasilnih praksi u smislen i strukturiran koncept *igre* bila glavna teza ovog rada, promotrit ćemo postavljene pretpostavke i njihovu valjanost u ovom radu. Prvo istraživačko pitanje bilo je *kako sve navijačka skupina Bad Blue Boys prakticira nasilne rituale i formiraju li se oni u sklopu fenomena igre?* Tijekom istraživanja i pisanja rada, doneseni rezultati sugerirali su da kazivači navijačke prakse percipiraju u obliku zabave i u obliku natjecanja s drugim skupinama (Bodin, 2013). Analitičkim alatom izvedenim iz različitih definicija igre u teoretskom okviru dolazi se do zaključka da se *igra* među navijačima odvija aplikacijom strategija, borbom za imidž pojedinca i skupine, slijedom nepisanih (a ponegdje i pisanih) pravila te elementom neizvjesnosti i rizika. Drugo istraživačko pitanje bilo je *koja značenja pripadnici skupine Bad Blue Boys pridaju nasilnim ritualima?* U razgovoru s kazivačima te analiziranjem iznesenog sadržaja može se zaključiti da se nasilne navijačke prakse i rituali smatraju prioritetnima u funkcioniranju navijačke skupine Bad Blue Boys, ali i percepcije važnosti drugih navijačkih skupina. Ista značenja dubinski ne sugeriraju želju za ozbiljnim ozljeđivanjem protivnika u nasilnom sukobu niti za samim ponižavanjem nego prije svega za osiguravanjem pozitivne percepcije o sudionicima u sukobu, podgrupama i skupinama domaće ili strane navijačke scene. Osim toga, ove ritualne prakse kazivačima označavaju i bunt protiv sistema i ostalih kultura koje ih hoće apsorbirati. Treće istraživačko pitanje bilo je *koja je struktura procesa nasilnih ritualnih praksi i koji su njezini sadržajni elementi?* Detaljnom analizom navijačkih zbivanja, navijačkih nasilnih rituala i *igranja* određeni su sastavni elementi navijačke *igre* čime se navijačko *igranje* dotiče Bourdieovih tipova. U navijačkim sukobima koji se odvijaju u obliku *igre* sudjeluju unutarnji akteri: involvirani pojedinci i navijačke

skupine te scene, i vanjski akteri: poput policije, medija, klubova, sudova i drugih koji imaju utjecaj na samu *igru*. Svaki događaj unutar *igre* ima nekoliko faza od kojih su najčešće postavljanje scene za sukob prikupljanjem informacija, mobilizacija pripadnika, konfrontacija protivnika, izbjegavanje reperkusija te iznošenje informacija. Svaka od faza može imati i podfaze poput involviranja policije ili inicijacije pripadnika kroz sukob. Četvrto istraživačko pitanje bilo je *na koje načine vanjski i unutarnji regulatori procesa nasilnih ritualnih praksi utječu na kontekst i tijekom odvijanja nasilnih ritualnih praksi?* Prilikom obrade informacija dobivenih o nasilnim ritualnim praksama te njihove artikulacije kroz okvir *igre*, pojavili su se putokazi koji su ukazivali na to da postoje određena pravila *igre* koja su negdje zapisana, a negdje nisu. Međutim, i kad nisu zapisana, pravila se formiraju i vrijede te utječu na imidž pojedinca ili skupine koji ih rabe ili ignoriraju. Ako se pravila ne poštuju, to dovodi do eskalacije sukoba između uključenih grupa ili eventualno do povećane represije na sceni koju provode vanjski akteri. Pravila su primarna stvar koja utječe na kontekst sukoba, a ostale su društveno kulturno okruženje, odnosno pogodno okruženje za sukob koje nastaje raskorakom institucija ili anomijom u društvu te ambicije pojedinca. Ako postoji takav raskorak, sukobi će se češće događati, a ako postoji anomija, sukobi će poprimati drugačije oblike. Ambicija pojedinca za sudjelovanje u sukobu događa se zato što je to svojevrsni „izlazak“ iz dosadnog okruženja te aktivna interakcija u kojoj se barata s puno rizika i iznenađenja. Peto istraživačko pitanje bilo je *kakve su nasilne ritualne prakse koje se odvijaju u drugim sociokulturnim sredinama odnosno kontekstima? Kakav je međuodnos navijačkih skupina iz različitih zaleđa?* Na primjeru dvije scene iz Grčke i Ukrajine te osvrtima na događaje kojih je postojao pristup, uspoređene su nasilne prakse s praksama Bad Blue Boys-a. Ovaj način uspoređivanja, donio je zaključak o aktualnom važenju „glokalne paradigme“ koju je u svojim radovima iscrpno prikazao Spaaij (2006; 2008). Kulturne i društvene različitosti itekako utječu na odigravanje ovih nasilnih praksi. Prakse se razlikuju zavisno o načinu na koje se odvijaju, o tehnikama koje se rabe i samim time o ishodima koji se očekuju od navijačkih nasilnih sukoba. Na primjeru grčke scene prikazana je sličnost s uličnim demonstracijama u Grčkoj, a na primjeru ukrajinske scene prikazana je sličnost navijačkih sukoba sa srednjovjekovnom tradicijom tučnjava na istoku Europe. Zaključno, međuodnos navijačkih skupina u Europi, a potom i u svijetu, sugerira nastanak i aktualnost drugačije paradigme nego što je kreira Spaaij. Premda glokalnost ostaje dominantna karakterna crta navijačkog pokreta, navijački pokreti različitih geografskih, društvenih i kulturnih pozadina međusobno sve češće dolaze u doticaj, a s njima se formira i novi okvir sukoba što vodi novom istraživačkom prioritetu-istraživanju ukupnosti navijačke scene. Takav totalitet navijačkih zbivanja mora se istraživati zbog nekoliko aktualnih i

dominantnih procesa koji se odvijaju u navijačkom svijetu. Ti procesi su *represija i nadzor* navijačkih nasilnih rituala, *pomicanje prostorne sfere* navijačkih sukoba izvan centra grada, prisutnost novih tehnologija u navijačkom svijetu pa samim time i *veći broj kontakata navijača, povećana mobilnost navijačkih skupina* koja tendira daljnjem premještanju sukoba, tendencija uspostave *navijačkih savezništava i blokova*. Ovi procesi svojstveni su europskim scenama na kojima sudjeluju navijačke skupine kao zasebni akteri ili kao blokovi. Ti procesi posredstvom skupina utječu na pojedince, pa tako i na njihov stil odijevanja koji se pomiče s aktualnih casual stilova na modernu sportsku opremu, pri čemu najčešće tamnih nijansi. Osim na stil odijevanja, utječe se na razinu aktivnosti u navijačkim skupinama. Premda su dominantno mladenački, ne treba zanemariti sve veći broj starijih pripadnika navijačkih pokreta, sve veću prisutnost navijačica i sve manje radikalnije ponašanje navijača.

Ovim je radom obrađena tema navijačkih sukoba u obliku *igre*. Prikazane su vrste nasilja u kontekstu skupine Bad Blue Boys, prikazane su percepcije kazivača koji su sudjelovali u sukobima, prikazana je struktura i tijek navijačkih sukoba te moderne tendencije koje tvore novu paradigmu za proučavanje navijačkog svijeta. Pokušan je izravan uvid u navijačke prakse i navijačko viđenje tih praksi kako bi ih javnost i sami istraživači bolje razumjeli. Zaključak je da te prakse u svojoj biti nisu puko nasilje, nego natjecanje koje u nekim dijelovima Europe može postati i institucionalizirana igra (kao u slučaju TFC-a). Nasilne prakse kod navijača nemaju namjeru ozbiljne ozljede niti pukog ponižavanja protivnika, nego su način zabave, slobodne su i neozbiljne. Sloboda i neozbiljnost se donekle strukturiraju određenim pravilima sukoba. Najveća prijetnja odvijanju ovih rituala su represivne mjere koje te rituale uglavnom pomiču na ivicu društvenih zbivanja, okarakteriziraju ih kao opasne i nužno nasilne. Čini se da dok se indiferentnost, bezvoljnost i bezbojnost društvenih veza i interakcija povećavaju, bitne karakteristike veza koje nastaju u navijačkim *igramama* su respekt, solidarnost i zajedništvo. Kad se serijama strategija eksternih faktora u navijačkoj *igri* potencira rivalitet, sekuritizira pitanje navijaštva te „navija“ za represiju, valja imati u vidu da upravo zbog toga navijačka igra može eskalirati u više od pukog *igračkog* nasilja.

7. POPIS IZVORA

7.1. Popis literature

1. **Agamben, Giorgio** (2005). *Izvanredno stanje*. Zagreb: DELTAKONT d.o.o.
2. **Bauman, Zygmunt** (2009). *Postmoderna etika*. Zagreb: AGM
3. **Bilandžić, Mirko** (2008). *Poslovno - obavještajno djelovanje*. Zagreb: AGM
4. **Boissevain, Jeremy** (2008). Some Notes on Tourism and the Revitalisation of Calendrical Festivals in Europe. *Journal of Mediterranean Studies* 18/1: 17-42
5. **Bourdieu, Pierre** (2014). *Znanost o znanosti i refleksivnost*. Zagreb: Jesenski i Turk
6. **Castells, Manuel** (2002). *Moć identiteta. Informacijsko doba. Ekonomija, društvo i kultura*. Zagreb: Golden Marketing - Tehnička knjiga
7. **Callois, Roger** (1979). *Igre i ljudi*, Beograd: Nolit
8. **Callois, Roger** (2006). The Definition of Play and The Classification of Games. U: Salen, K., Zimmerman, E. (ur.): *The Game Design Reader. A Rules of Play Anthology*. London, Cambridge: The MIT Press
9. **Cohen, Stanley** (1991). *Folk Demons and Moral Panics*. New York, London: Routledge.
10. **Collins, Alan** (2010). *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura
11. **Dunning, Eric et al.** (1988) *The Roots of Football Hooliganism: An Historical and Sociological Study*. London: Routledge.
12. **Elias, Norbert** (1982). *The Civilizing Process*, Vol.II. *State Formation and Civilization*, Oxford: Blackwell.
13. **Falassi, Alessandro** (1997). Festival. U: Green, T.A.: *Folklore. An Encyclopedia of Beliefs, Customs, Tales, Music and Art*. Santa Barbara: ABC-CLIO Inc.
14. **Foucault, Michel** (1977). *Discipline and Punish*. London: Peregrine
15. **Gall, Caroline** (2011). *Service Crew: The Inside Story of Leeds United's Hooligan Gangs*. London: Milo Books Ltd.
16. **Greenberg, A** (2007). *Youth Subcultures: Exploring Underground America*. New York: Pearson – Longman.
17. **Giulianotti, Richard** (1995). Football and the politics of carnival: an ethnographic study of Scottish fan sin Sweden. *International Review for the Sociology of Sport* 30/2: 191-200.
18. **Giulianotti, Richard, Armstrong, Gary** (2002). Avenues of Contestation. *Social Anthropology* 10/2: 211-238.
19. **Haenfler, Ross** (2014). *Subcultures. The Basics*, London, New York: Routledge.
20. **Hodges, Andrew** (2018). *Fan Activism, Protest and Politics. Ultras in Postsocialist Croatia*. London: Routledge.
21. **Huizinga, Johan** (1992). *Homo ludens*, Zagreb: Naprijed.
22. **Katz, Jack** (1988). *Seductions of Crime*. Los Angeles: Basic Books
23. **Lalić, Dražen** (2011). *Torcida. Pogled iznutra*. Zagreb: Profil.
24. **Lalić, Dražen** (2018). *Nogomet i politika. Povijest i suvremenost međuodnosa u Hrvatskoj*. Zaprješić: Fraktura
25. **Lavenda, H. Robert** (1991). Community Festivals, Paradox, and the Manipulation of Uncertainty. *Play & Culture* 4: 153-168.
26. **Lemert, M. Edwin** (1967). *Human Deviance, Social Problems and Social Control*. Detroit: Prentice Hall
27. **Lynch, Rob** (1992). A symbolic patch of grass. *ASSH Studies in Sports History* 7: 44-68

28. **Ljubotina, Damir et al.** (2007). Percepcija socijalne nepravde, struktura vrijednosti, posljedice rata i religioznost kao prediktori devijantnih ponašanja mladih. *Kriminologija & socijalna integracija* 15/1: 13-26.
29. **Maffesoli, Michel** (1996). *The Time of the Tribes*. London: Sage.
30. **Marsh, E. Peter** (1978). Life and Careers on the Soccer Terraces. U: Ingham, R.(ur): *Football Hooliganism: The Wider Context*. London: Interaction: 61-81.
31. **Mišetić, Anka** (2004). *Gradski rituali. Retradicionalizacija društvenog života u hrvatskim gradovima nakon 1990*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
32. **Murchinson, Julian** (2009). *Ethnography Essentials: Designing, Conducting, and Presenting Your Research*. Sand Francisco: Wiley – Jossey-Bass.
33. **O'Neal, Tony** (2011). *The Men in Black. Inside Manchester United's Football Hooligan Firm*. London: Milo Books Ltd.
34. **Pearson, Geoff** (2012). *An ethnography of English Football Fans: Cans, Cops and Carnivals*. Manchester: Manchester University Press
35. **Perasović, Benjamin** (2001). *Urbana plemena: sociologija supkultura u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
36. **Perasović, Benjamin; Mustapić, Marko** (2017). Carnival supporters, hooligans, and the 'Against Modern Football' movement: life within the ultras subculture in the Croatian context. *Sport in Society*, 20: 7; 121-136.
37. **Popović, Božidar** (2016). Od kulture otpornosti i zahvalnosti do društvenog priznanja. *Polemos* 19/37: 33-50.
38. **Riley, Alexander** (2010). *Impure Play. Sacredness, Transgression, and the Tragic in Popular Culture*. Plymouth: Lexington Books
39. **Safonova, Tatiana; Sántha, István** (2013). Cultural Contact in Evenki Land. A Cybernetic Anthropology of the Baikal Region. Inner Asia: Brill.
40. **Scalia, Vizenco** (2009). Just a Few Rogues? Football *Ultras*, Clubs and Politics in Contemporary Italy. *International Review for the Sociology of Sport* 44/1: 41-53.
41. **Smith, Dennis** (2001). Norbert Elias and Modern Social Theory. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications.
42. **Spaaij, Ramon** (2006). *Understanding Football Hooliganism. A Comparison of Six Western European Football Clubs*. Amsterdam: Vossiuspers Uva.
43. **Spaaij, Ramon** (2008). Men Like Us, Boys Like Them: Violence, Masculinity and Collective Identity in Football Hooliganism. *Journal of Sports and Social Issues* 32/4: 369-392.
44. **Sumner, W. Graham** (1905). *Folkways*. New York: Dover.
45. **Šantek, Goran Pavel** (2017). *Dinamo to smo mi! Antropološki ogledi o Dinamu i njegovim navijačima*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu FF-PRESS
46. **Štulhofer, Aleksandar** (2000). *Nevidljiva ruka tranzicije- ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo
47. **Thornton, Sarah** (1995). *Club cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Hanover: Wesleyan University Press
48. **Hurenkamp M. et al.** (2012) Individualization and the Public Interest. U: *Crafting Citizenship*. London: Palgrave Macmillan:135-148.
49. **Turner, Victor** (1982). *From Ritual to Theater: The Human Seiousness of Play*. New York: Performing Arts Journal Publications.
50. **Vukušić, Dino** (2016). Susret subkulturnih stilova: primjer koncerta grupe „Šank“. *Sociološka luča* 10/2: 63-74.
51. **Waewer, Ole et al.** (1998). *Security: A New Framework for Analysys*. London: Lynne Rienner Publishers

7.2. Popis elektronskih izvora

1. *Bad Blue Boys* službena web stranica: <http://www.badblueboys.hr/> (zadnji pristup 10.10.2018.)
2. *Balkanski navijači* web stranica: <http://balkanski navijaci.com/> (zadnji pristup 10.10.2018.)
3. Bodin, Dominique (2013). *Huliganstvo*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na: <https://www.azoo.hr/huliganstvo/index.html> (zadnji pristup 10.10.2018.)
4. *Etički kodeks Hrvatskog etnološkog društva* (2013). Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo. Dostupno na: <http://www.hrvatskoetnoloskodrustvo.hr/o-nam/eticki-kodeks-hed-a/> (zadnji pristup 18.09.2018.)
5. Podforum „navijači“ portala *Forum.hr*: <http://www.forum.hr/forumdisplay.php?f=193> (zadnji pristup 10.10.2018.)
6. *Forum hrvatskih integralista*: www.hrhbforum.info (zadnji pristup 10.10.2018.)
7. *Hooligans.tv* web stranica: <https://hooliganstv.com/> (zadnji pristup 11.10.2018.)
8. *Hooligans.cz* Instagram stranica: <https://www.instagram.com/hooligans.cz/?hl=en> (zadnji pristup 10.10. 2018.)
9. *Iza gola* Facebook stranica: <https://www.facebook.com/Izagolahr/> (zadnji pristup 09.10.2018.)
10. *Ultras-tifo* web stranica: <http://ultras-tifo.net/> (zadnji pristup 09.10.2018.)
11. *Ultras-tifo* web forum: <http://forum.ultras-tifo.net/> (zadnji pristup 10.10. 2018.)

7.3. Popis kazivača

Nino (1990) – Bivši aktivni član BBB-a od 2005. godine. Aktivan desetak sezona, oko 150 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Mlinovi, 14. 8. 2018.

Zvonac (1992) – Bivši aktivni član BBB-a od 2005. godine. Aktivan više od deset godina, imao zabranu odlaska na utakmice, više od 150 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Strossmayerov trg, 14. 8. 2018.

Ivan (1989) – Bivši aktivni član BBB-a od 2005. Aktivan više od deset godina, imao zabranu odlaska na utakmice, više od 150 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Borongaj, 15. 8. 2018.

Vuho (1990) – Bivši aktivni član BBB-a od 2003. Aktivan više od deset godina, imao zabranu odlaska na utakmice, više od 200 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Martićeva ulica, 16. 8. 2018.

Miljenko Smoje (1997) - Aktivni član BBB-a od 2006. Aktivan više od deset godina i trenutačno aktivan, Oko 50 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Martićeva ulica, 16. 8. 2018.

MK (1991) – Aktivni član BBB-a od 2004. Aktivan više od deset godina i trenutačno aktivan. Oko 100 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Harambašićeva ulica, 20. 8. 2018.

Bilbo (1995) – Aktivni član BBB-a od 2008. Aktivan desetak godina. ima zabranu odlaska na utakmice, oko 100 gostovanja. **Datum i mjesto intervjua:** Zagreb, Mlinovi, 22. 8. 2018.

8. SAŽETAK/ABSTRACT

„Navijačka igra“: Percepcije navijača o nasilnim praksama navijačke subkulture

Navijači i njihove nasilne prakse već su neko vrijeme predmet istraživanja različitih znanstvenih polja. Isti fenomen je predmet svakodnevne polemike u javnosti. Ovim sam radom pokušao objasniti navijačke nasilne prakse te ih smjestiti u kontekst percepcija samih navijača koji dolaze iz redova navijačke skupine Bad Blue Boys Zagreb. Koristeći metode polustrukturiranih, problematskih intervjuja na ciljanoj skupini te promatranja sa sudjelovanjem, usporedio sam navijačke nasilne prakse Bad Blue Boysa s jednakim praksama drugih navijačkih skupina u Europi. Također sam implementirao originalni koncept „navijačke igre“ u nastojanju da na odgovarajući način obuhvatim strukturu i tijek navijačkih sukoba. U radu predlažem otvaranje novog polja istraživanja navijačkih skupina zbog odvijanja trenutačno ključnih procesa koji utječu na stvaranje nove navijačke paradigme.

Ključne riječi: *navijači, Ultrasi, navijačka igra, Bad Blue Boys, nasilje, subkultura, percepcije navijača, nova navijačka paradigma*

„The ultras game“: Ultras' perception about violent activities of football fans subculture

Ultras and their violent practices have been, for some time now a subject of research of various scientific fields. The same phenomenon is the subject of everyday polemics in the public sphere. In this work I tried to explain ultras' violent practices and put them in the context of perceptions from ultras who themselves stem from the ultras group Bad Blue Boys Zagreb. By using the method of semistructured problematic interviews on the targeted group and the participant observation method, I compared ultras' violent practices of Bad Blue Boys with the equal practices of other ultras groups in Europe. I have also implemented the original concept of „the ultras game“ in an endeavour to appropriately cover the structure and course of ultras' violence. In this paper I suggest that a new field of research of ultras' groups should be opened because the key processes that are currently going on are exerting influence on the creation of a new ultras' paradigm.

Key words: *football fans, ultras, ultras' game, Bad Blue Boys, violence, subculture, ultras' perceptions, new ultras' paradigm*